

011.10.12
А 35

Міністерство освіти і науки України
Вінницький національний технічний університет

Азарова Л.Є.

Українська мова для слухачів ІндП. Орфографія

Міністерство освіти і науки України
Вінницький національний технічний університет

Українська мова для слухачів ІндП.
Орфографія

Затверджено Вченою радою Вінницького національного технічного університету як збірник вправ і завдань для слухачів ІндП. Протокол № 5 від “ 30 ” грудня 2004 р.

Рецензенти:

Н. Й. П'яст, кандидат філологічних наук, доцент

Ю. Л. Старовойт, кандидат філологічних наук, доцент

О. О. Белінська, кандидат філологічних наук, доцент

Рекомендовано до видання Вченою радою Вінницького національного технічного університету Міністерства освіти і науки України.

Азарова Л. Є., Горчинська Л. В.

**А 35 Українська мова для слухачів підготовчого відділення.
Орфографія.** Навчальний посібник. – Вінниця: ВНТУ, 2005. – 100 с.

Навчальний посібник поєднує теоретичні й практичні завдання, що сприяє вдосконаленню правописних навичок. Ілюстративно-текстовий матеріал містить вправи та творчі завдання, граматичні таблиці та тести, тексти диктантів та матеріали для самоконтролю з основних тем орфографії сучасної української мови.

Для слухачів ІнДП та для всіх, хто самостійно підвищує свої знання з української мови.

УДК 811.161.2

© Л. Є. Азарова,
Л. В. Горчинська, 2005

У наш час досить гостро стоїть питання про досконале володіння українською мовою широких верств населення, підвищення культури усного мовлення, що безпосередньо пов'язано з прийняттям Закону про мови в Україні. Звідси випливають нові завдання, що їх поставило життя й перед вітчизняними вузами: виховувати духовно збагачених, національно свідомих фахівців, які володіють нормами загальної мовної культури.

Значення орфографії в курсі повторення української мови виходить із загального значення орфографічної норми, яка поряд з іншими нормами є невід'ємною рисою літературної мови. Дотримання норм, визначених орфографією, полегшує письмове спілкування, є свідченням мовної культури.

Даний збірник вправ і завдань сприятиме засвоєнню студентами знань з таких тем орфографії: "Правопис апострофа", "Правила вживання м'якого знака", "Подовження та подвоєння приголосних", "Спрощення в групах приголосних", "Правопис префіксів", "Зміни приголосних при словотворенні", "Написання складних та складноскорочених слів", "Передача російських власних назв українською мовою", "Правопис слів іншомовного походження".

Вправи подаються різного характеру: спостереження мовних явищ, вибіркові та словникові диктанти, переклади з російської мови, диктанти для самоконтролю. Їх виконання забезпечить міцні знання, виробить практичні навички.

Практичні заняття з української мови на підготовчому відділенні мають на меті допомогти слухачам негуманітарних спеціальностей повторити, закріпити й удосконалити орфографічні навички, яких вони набули в середній школі.

Виконання вправ під керівництвом викладача сприятиме глибшому засвоєнню правил, що регулюють уживання в писемному мовленні.

ПРАВОПИС НЕНАГОЛОШЕНИХ “Е” та “И”

1. У складах із ненаголошеними **е** та **и** пишеться та сама літера, що й під наголосом: *великий, величезний*, бо *велич*; *держу*, бо *одержати*; *клекотіти*, бо *клекіт*; *несу*, бо *принесений*; *шепотіти*, бо *шепіт*; *криве*, бо *криво*; *трима́ти*, бо *отримува́ти*; *широ́кий*, бо *широ́ко*.

У словах із постійним наголосом невизначний звук рекомендується перевіряти за словниками: *лева́да, леміш, кише́ня, мину́лий*.

2. **Е** завжди пишеться:

а) У групі **-ере-** (повноголосся), а також у групі **-еле-**: *берег, дерево, серед; зелень, пелена, селезень, шелест*.

б) У суфіксах **-еня-, -еп-, -енк-, -еньк-, -ер(о), -есеньк-, -ечк-, -тель:** *козеня, доручений, Юхименко, рученька, семеро, малесенький, книжечка, вихователь*.

в) Коли **е** при зміні слова випадає: *березе́нь*, бо *березня́*; *віте́р*, бо *вітру́*; *міте́л*, бо *мітла́*; *справедливи́й*, бо *пра́вда*; *хлопе́ць*, бо *хлопця́*.

3. а) **И** пишеться в ряді слів у групах **-ри-, -ли-** між приголосними у відкритих складах: *брині́ти, гримі́ти, дрижа́ти, кривави́й, крини́ця, стрімі́ти, трива́ти, тривога́; гли́тати*.

б) Інколи ненаголошений **и** в групах **-ри-, -ли-** перевіряється наголосом: *криши́ти (кри́хта, кри́шка), трима́ти (стрі́мувати); блища́ти (бліска́вка)*.

Відповідно до вимови в ряді слів не під наголосом пишеться **-рі-, -лі-**: *дріма́ти, дрімлі́вий, дрімо́та, тріца́ти, перебри́хувати; зліта́ти*. [8]

Завдання 1. На місці крапок вставте букви **е, и**, поясніть, якими принципами правопису при цьому керувалися.

Неприм...рени́й – мир, ш...сти – шестеро, дал..ч – далекий, в...сло – весла, п...нюк – опеньки, л...жати – лежачи, в...ликий – велич.

Ш...л...стіти (шелест, шелеснути), х...тагися (хиткість). Соловейко на калині то зат...хав(тихо), то щ...б...тав (щебет, щечече). Під в...с...лкою (весело) у голубіні голубі л...тять (лет).

Серпень – серпня, справедливий – правда, майстер – майстра, шевця – швець, (згинати – зігну, відтинати – відігну, напинати – напну, починати – почну, розминати – розімну, засинати – засну, вмикати – увімкну).

Веселе сон...чко (сонце) ховалось у веселих хмарах весняних. Запливає вер..сень (вересня) у затоку жовтня. Колихає жита віт...рець (вітру) над Дніпром. Схололі в хмарах крап..лькі (крапля) води, перлинами котилися в сади. Часом я зас...нав (виняток) ще до вечері.

1. Осені – осінь, каменя – камінь, гребенястий – гребень, (дитина – діти, сидіти – сідати, звисати – звіситися, злипатися – зліпитися).

Шумлять дуби в степу широкім, моя тут юність прот...кла (протікати).
Було тихо, ніжно струм...ніло (струміль) на землі місячне проміння. Бри-
нить коліскова, дзв...нить (дзвінко) коліскова, о тиха й задумлива мат...рі
(матір) мова.

2. Пелехатий, перейти, пелена.

3. Печиво, мереживо, мливо, жливо.

Вуличка, спідничка.

Кошечка, кошук, березина.

Зайчєня, цуєня, пташенєя; кошенєя.

4. Бриніти, гриміти, дрижати, криниця, глитати, тривога.

5. Апельсин, декада, математика, пенал, тремтіти, чекати, левада, ле-
міш, диригент, кипєня, минуле, лимон.

6. Беру-збирати, вмєрти-вмирати, дерги-здирати, перу-опирати, про-
стерти-простирати, спєрти-спирати, жєрти-пожирати, стєлити-
застєлати, клєну-проклєнати.

Завдання 2. Перепишіть слова, замість крапок вставляючи пропущені бук-
ви **е, и** в суфіксах.

Мал...нкий, мел...во, мереж...во, мороз...во, пал...чка, кот...к, галч...н,
доньч...н, хуст...ночка, криш...чка, піс...нька, плет...во, гор...нько, сон...чко,
сороч...чка.

Завдання 3. Поставте іменники в родовому відмінку однини.

Січень, півень, легень, березень, овес, осел, корінь, повінь, камінь,
лежень, вітер, кінець, жнець, новобранець, ясен, молодець, швець, курінь.

Завдання 4. У ліву колонку виписіть слова зі вставленою буквою **и**, у
праву – з буквою **є**.

Бл...зєнько, ос...литися, справ...дливий, д...ректор, греб...лька,
зш...вати, дал...ч, неприм...ренний, зв...чайний, сп...нити, квіт...нь, дж...рєло,
кр...ниця, зн...сти, в'єтнам...ць, заст...лати, дят...л.

Завдання 5. Перепишіть, вставляючи пропущені букви **и** та **є**.

Люди д...вуються, що я в...с...ла. Квіток було назр...ваем та позаквіт-
чуємось, як молоді, так до самого двору тими вінками в...л...чаємось. Пома-
лу усе панночка на свій лад п...р...в...рнула. Прийду було її вб...рати, то вже
якої наруги я від неї не наг...рплюся! Вона м...не й щ...пає, і штирхає, і во-
дою зл...ває. Л...жу та собі думаю: "Таке молоде, а таке нем...лосердне, гос-
поди!". Увеч...рі см...рком уже в...ртаються з панщини люди потомлені.
Люди прок...далися і лягали плачучи, проклїнаючи.

(Марко Вовчок "Інститутка")

Завдання 6. Запишіть слова, вставляючи пропущені літери.

Б...тон, л...мон, л...ман, м...даль, ц...клон, пш...ниця, оп...рація, хр...бет, од...колон, с...метрія, д...ригент, с...ст...ма, т...р...торія, дир...ктор, с...ноніми, м...нулий, к...шеня, сп...лука, б...гатий, л...пух, х...зяїн, г...ріти, м...л...ко.

Завдання 7. Випишіть з “Орфографічного словника української мови” 25 слів, поділивши їх на групи:

- Слова, що перевіряються ненаголошеними **е, и, о**;
- Слова, правопис яких треба запам’ятати.

Завдання 8. З поданих визначень встановіть і запишіть у дужках слово-розгадку.

- Часте стріляння з багатьох гармат.
- Вогнепальна зброя різних конструкцій, що вражає противника з великої відстані.
- Приміщення, де стоять літаки і де проводиться їх поточний ремонт.
- Склад зброї і військового спорядження.
- Великі з’єднання військово-повітряного флоту.
- Одне з вищих командирських звань на флоті.

Відповіді: арт...лерія, адм...рал, арс...нал, к...н...нада, ангар, ...скадра.

Завдання 9. Складіть речення-прислів’я за опорними словами:

Повний, гнеться, угору, пустий, до землі, дереться, колос, не хвали, сам, себе, не блищить, золото, все.

Завдання 10. Доберіть слова-антоніми, в яких є ненаголошений голосний у корені:

Вранці, малий, неохайний, далекий, вузький, мілкий, пухкий.

ПРАВОПИС АПОСТРОФА

Роздільність вимови **я, ю, є, ї** та попереднього твердого приголосного позначається апострофом.

Апостроф пишеться перед **я, ю, є, ї**:

1. Після губних приголосних (б, п, в, м, ф): б’ю, н’ять, н’є, в’язи, у здоров’ї, м’ясо, рум’яний, тім’я, мереш’янський, В’ячеслав, Стеф’юк.

Примітка. Апостроф не пишеться, коли перед губним звуком є приголосний (крім р), який належить до кореня: *дзв’якнути, мавпячий, свято, т’ямний, цвях*, але: *в’ерб’я, торф’яний, черв’як*.

Коли такий приголосний належить до префікса, то апостроф пишеться, як і в тих же словах без префікса: *зв'язок, зв'яліти, підв'язати, розм'якшити*.

2. Після **р**: *бур'ян, межгір'я, пір'я, матір'ю, кур'єр, на подвір'ї*.

Примітка. Апостроф не пишеться, коли **ря, рю, ре** означають сполучення м'якого **р** із наступними **а, у, є**: *буряк, буряний, крякати, рябий, ряд, крюк, Репін*.

3. Після префіксів та першої частини складних слів, що закінчуються на твердий приголосний: *без'язикий, від'їзд, з'єднаний, з'їхати, з'явитися, об'єм, під'їхати, роз'юшити, роз'яснити, дит'ясла, пан'європейський, пів'яблука*, але з власними назвами пишеться через дефіс: *пів-Європи*.

Примітка. Після префіксів із кінцевим приголосним перед наступними **і, е, а, о, у** апостроф не пишеться: *безім'єний, загітувати, зекономити, зокрема, зуміти*.

4. Після **к** у словах *Лук'ян* і похідних від нього: *Лук'яненко, Лук'янівка*.

5. Апостроф у словах іншомовного походження та похідних від них пишеться перед **я, ю, є, ї**:

а) Після приголосних **б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р** :

б'єф, комп'ютер, н'єдестал, інтерв'ю, прем'єр, торф'яний, к'янті, миш'як, кар'єра, П'ємонт, П'яченца, Рив'єра, Ак'яб, Іх'ямас, Барб'є, Б'єрнсон, Б'юкенен, Женев'єва, Ф'єзоле, Монтеск'є, Руж'є, Фур'є.

б) Після кінцевого приголосного префікса: *ад'юнкт, ад'ютант, ін'єкція, кон'юнктура*.

в) Після губних, задньоязикових і **р** перед **я, ю, є, ї**: *Аляб'єв, Ареф'єв, Водоп'янов, В'яземський, В'яльцева, Григор'єв, Захар'їн*.

6. Апостроф у словах іншомовного походження та похідних від них не пишеться:

а) Перед **йо** : *курйоз, серйозний*.

б) Коли **я, ю** позначають пом'якшення попереднього приголосного перед **а, у**: *бязь, бюджет, бюро, тюпітр, мюрид, фюзеляж, кювет, рюкзак, рюш; Барбюс, Бюффон, Вюртемберг, Мюллер, Гюго*. [8-9]

Завдання 1. Поясніть правопис апострофа у наведених словах.

Роз'яснити, морквяний, Соловійов, багрянець, матір'ю, любов'ю, п'ять, в'язи, м'ясо, рум'яний, б'ю, п'є, солов'ї, тім'я, в'єтсья, бур'ян, у міжгір'ї, інтерв'ю, дзвякнути, свято, тьмяний, черв'як, з'їзд, під'юджувати, кар'єрист, пір'я, буряк, Репін, під'їхати, без'язикий, з'явитися, дит'ясла, пів'ящика, зекономити, Лук'ян, м'язи, зоряно, роз'єднати, обов'язок, м'який, прислів'я, полум'я, довір'я, узгір'я, з'єднати, з'їсти.

Завдання 2. Поясніть правопис апострофа у наведених словах.

а) Дуб'я, верб'я, риб'ячий, проб'ється, п'ять, п'є, П'ятигорськ, хлоп'ята, реп'ях, в'язи, львів'янин, слов'янин, В'ячеслав, черв'як, в'ялити, м'ясо, м'ята, пам'ять, рум'яний, тім'я, Стеф'юк, жираф'ячий, торф'яний;

б) бур'ян, міжгір'я, пір'я, матір'ю, Заполяр'я, бар'єр, Юр'івна, Сирдар'я, Гур'єв;

в) без'язикий, від'їзд, з'єднати, з'їхати, під'їхати, роз'юшити, воз'єднаний, дит'ясла, пан'європейський, пів'яблука;

г) Лук'ян, Лук'яненко, Лук'янчук, Лук'янівна;

д) багрянний, кучерявий, гарячий, буря, буряк, рясно, дзвякнути, мавпачий, свято, тьмянний, цвях, духмянний, морквяний, медвяний, різьбняний.

Завдання 3. Перепишіть, замість крапок поставте, де потрібно, апостроф. Поясніть його правопис.

Безхліб...я, в...юн, здоров...я, полум...яний, верб...я, кав...ярня, св...ято, духм...яний, мавп...ячий, пів...яблука, матір...ю, цв...ях, р...ябий, ад...ютант, бар...єр, кр...юк, бур...ян, з...їхати, об...єкт, об...єм, пан...європейський, б...юрократ, воз...єднаний, вр...ятувати, бур...я, дзв...якнути, сурм...яний, арф...яр, черв...як, торф...яний, п...ять, з...їсти, з...економити, зв...язок.

Завдання 4. Запишіть слова в дві колонки: 1) ті, у які вставили апостроф; 2) ті, які пишуться без апострофа.

Дев...ятсот, серм...яга, хутор...янин, зв...язок, духм...яне, пор...ядок, бур...ян, без...язикі, тьм...яно, цв...ях, присв...ята, реп...ях, п...ятдесят, з...ясовано, Солов...йов.

Медв...яний, п...ятсот, арф...яр, посер...йознішав, дзв...якнути, розв...язно, помор...янин, св...ято, сузір...я, харків...янин, вар...яг, від...їзд, різьб...яр, мавп...яча, роз...ятрити, при...їзд.

Завдання 5. Замість крапок поставте, де треба, апостроф. У ліву колонку випишіть слова з апострофом, у праву – без апострофа.

Сер...йозний, сузір...я, міжгір...я, бур...як, пор...ятунок, з матір...ю, перед...овілейний, перед...осінній, роз...орати, з...єднати, від...їжджати, пере...їжджати, з...агітувати, з...явитися, під...юдити, під...йом, роз...яснити, Лук...яненко, про...яснити, Тет...яна.

Для самоконтролю: слів в обох колонках має бути порівну.

Завдання 6. Прослідкуйте правопис апострофа у словах іншомовного походження. На основі спостережень сформулюйте правила.

Об'єкт, б'єф, Рів'єра, інтерв'ю, П'ємонт, п'єдестал, прем'єра, верф'ю, Руж'є, миш'як, Г'ята, Монтеск'є, Х'юстон, бар'єр, кур'єр, вар'єте, ад'ютант, ін'єкція, кон'юнктура, кон'юктивіт, Д'Артаньян, Мюллер, Гюго, бюро, кювет, фюзеляж, бюлетень, бязь, мюзик-хол.

Завдання 7. Перепишіть, вставляючи, де треба, апостроф.

а) Народів сім...я богатирська, як море, до сонця вітає. Чорномор...я підіймає хвилі, і степи колишуть урожай. Увечері, де канівські гаї, співали голосисті солов...ї. І наче ті Тарасові скрижалі у солов...їних щибетах жили, в зеленій руті, у барвінку, в м...яті, де явори стоять немов на св...яті, немов з...явилися із нічної мли. Медв...яно пахне скошена трава. Ворожила мені там, де в скелю гримлять ручаї, і дивляться тьм...яно і п...янок сизо-білі зіниці її (з тв. А. Малишка).

б) Наче цв...яшок, в серце вбитий, оцю Марину я ношу. Заплакала, заридала сердешна Мар...яна. Бур...ян, будяк колочий з кропивою коло криниці поросли. Сонце пресв...яте на землю радість принесло і людям, і землі, моєї туги-нудьги не розвело (з тв. Т. Шевченка).

Мати перша в світі навчила любити роси, легенький ранковий туман, п...янкий любисток, м...яту, маковий цвіт (М. Стельмах).

Завдання 8. Наведіть приклади, в яких апостроф не пишеться, поясніть правила не вживання апострофа. Складіть з цими словами 10 речень.

Завдання 9. Перекладіть слова українською мовою. Зіставте написання в обох мовах.

Пять, любовью, Вьетнам, посвященный, объявит, предъюбилейный, здоровье, обязанность, трёхъярусный, объединение, мяч, соловьи.

Завдання 10. Словниковий диктант.

Морквяний, бур'ян, дит'ясла, верб'я, в'юн, здоров'я, Лук'янович, врятувати, пір'я, в'ється, тім'я, солов'ї, ад'ютант, міжгір'я, буряк, загітувати, дзвякнути, любов'ю, б'ю, матір'ю, кряк, подвір'я, буря, реп'ях, в'ялий, з'єднати, об'єм, б'ються, зв'язок, кар'єрист, м'ясо, багрянець, інтерв'ю, прислів'я, довір'я, порядок, зекономити, п'ята, мавпячий, рябий, борються, гравюра, бюро, торф'яний, Б'юкен, мільярд, бюджет, комп'ютер, інтерв'ю, каньйон, кар'єра, В'єтнам, б'єф, віньетка, Гюго, ін'єкція, магістраль, гяур, Мюнхен, рюкзак, Жюльєн, кювет, свято, цвях, Святослав, духмянний, узгір'я, від'ємний.

Завдання 11. Диктант для самоперевірки.

Верба купала довге молоде гілля поміж брижуватих хвиль, а коли налітав пружний вітер, вербові коси поривчасто виринали з води, тріпотіли над голубувато-зеленою поверхнею, струшуючи до низу миготливі іскристі краплі. Пір'їстий поплавець моєї вудки погойднувся неподалік від смагдагових вербових кіс, які то влірнали в дрібне ряботіння хвильок, то злітали над їхніми полохливими жмурами. Протилежний берег темнів нерівною стіною осоки й очерету, над якими в'юнились ластівки. І вдруге з-поміж розвихреної на вітрі осоки випливала дика качка, виводок дрібних каченят шнурочком тягнувся за нею, та в мить повернула назад у захисні

прибережні зарості, й виводок, навіть не встигнувши до кінця вшнуруватися на чисте плесо, прожогом шугав за бережливою матір'ю. Сидячи на оберемку нарваного лугового різнотрав'я, що пахло ромашкою, м'ятою, і татарським зіллям, я милувався вільним простором неширокої річечки, яка плавно текла в плоских берегах, густими хлібами в полях, що стелилися від протилежного берега до обр'ю, хвилюючись, вируючи, закипаючи там і сям від несподіваних вихорів і прислухався до вмиротвореного ладу в своїй душі, наче душа нарешті знайшла те, що довго шукала, а тепер от щасливо вмовкла, зачалась...

Завдання 12. Перекладіть слова українською мовою; поясніть правопис.

Имя, любовь, мягкий, двухаршинный, предьявить, кровью, любовью, порядок, Лукьян, вязать, Пятигорск, пять, пьеса, разъезжать, матерью, здоровье, Заполярье, объектив, объесть, объём, объезженный, разъезд, разъединитель, соловьи, отутюжить, верфью, торфяной.

Завдання 13. Напишіть твір "На луці", використовуючи слова:

М'який, медвяний, духмяний, м'ята, солов'ї, в'ється, любов'ю, полум'я, в'іхати, будяк, бур'ян, з'явитися, торф'янистий, морквяний, тьмянний, п'яний, з'єднати, безвітряний, ясно, зоря, над'іхати, здоров'я, в'язкий, валер'янка, повітря, узгір'я, пір'їнка, різнотрав'я, в'янути, з'їжджаючи, надвечір'я, пуп'янок, краков'як, ряд.

ПРАВОПИС М'ЯКОГО ЗНАКА

Знаком **ь** позначається м'якість приголосних звуків.

1. Б пишеться:

а) Після м'яких **д, т, з, с, дз, ц, л, н** у кінці слова та складу: *вісь, їдзь, кінь, мідь, наморозь, палець, суть, швець; близько, восьмий, ганьба, Грицько, дядько, кільце, молотьба.*

б) Після м'яких приголосних у середині складу перед **о**: *дьоготь, дзьоб, льон, сьомий, трьох, тьохкати.*

в) у словах іншомовного походження після приголосних **д, т, з, с, л, п**:

1) Перед **я, ю, є, ї, йо**: *адью, кондотьєр, конферансьє, монпансьє, ательє, марсельсьє, мільярд, бульйон, віньєтка, каньйон; В'єнтьян, Фетьйо, Кордильєри, Севілья; Готьє, Лавуазьє, Жусьє, Мольєр, Ньютон, Реньє, Вінї.*

2) Відповідно до вимови після **л** перед приголосним: *альбатрос, фільм; Дельфи, Нельсон, але: залл, катафалк і т.ін.*

3) Відповідно до вимови в кінці слів: *магістраль, Базель, Булонь, Рафаель, але: бал, метал, рулон, шприц; Галац, Суец та ін.*

Примітка: знак м'якшення не пишеться перед **я, ю**, коли вони позначають сполучення пом'якшеного приголосного з **а, у**: *маляр, малярія; дюна, ілюзія, нюанс, тубик, тюль; Аляска, Дюма, Сю, Цюрих.*

г) У прізвищах та географічних назвах після м'яких приголосних **д, т, з, с, ц, л, ш**:

1) Перед **я, ю, є, ї**: *Дьяконов, Панкратьєв, Третьяков, Полозьєв, Саласьєв, Ульянов, Льюшин, Ананьїн.*

2) Перед приголосними: *Вольнов, Коньков.*

3) У кінці слова: *Лось, Соболь.*

1. Зокрема **Ь** пишеться:

а) У словах на:

1) **-зький, -ський, -цький; -зькість, -ськість, -цькість;**

-зько, -сько, -цько; -зькому, -ському, -цькому;

-зьки, -ськи, -цьки:

близький, вузький, волинський, донецький; близькість, людськість; близько, військо, багацько; по-французькому (по-французьки), по-українському (по-українськи), по-німецькому (по-німецьки).

Примітка: У словах *баский, боязкий, в'язкий, дерзкий, жаский, ковзкий, плаский (плоский), порський, різкий* і похідних утвореннях: *бóязкість, в'язкість, баско, різко* тощо знак м'якшення не пишеться, оскільки тут **з, с** разом із **к** не творять суфіксів **-зк-, -ск-**.

1) **-снька, -снько, -онько, -снький, -сенький, -ісінський, -юсінський:** *рученька, батенько, голівонька, соколонько; гарненький, малесенький, свіжисінський, тонюсінський.*

б) Після м'якого **л** перед наступним приголосним: *їдальня, кільце, ковальський, пальці, рибалство, сільський, спільник.*

Примітка: Не ставиться м'який знак після **л** у групах **-лц-, -лч-**, коли вони походять із **-лк-**: *балка – балці, галка – галці, галчення, монголка – монгольці, Наталка – Наталці, Наталчин, рибалка – рибалці, рибалчин, спілка – спілці, спілчанський, але: Галька – Гальці, Гальчин.*

в) У родовому відмінку множини іменників жіночого роду м'якої групи I відміни й середнього роду на **-ни(я), -ц(е)** II відміни: *друкарень, ідалень, крамниць, матриць, пісень, робітниць; бажань, знань, кілець, місць, сердець.*

г) У дієслівних формах дійсного та наказового способу: *будить, здається, косить, коситься, робить, роблять, робиться, ходить, ходять; будь, будьте, винось, виносьте, виносься, кинь, киньте, стань, станьте, трать, тратьте.*[8]

Завдання 1. Сформулюйте основні правила правопису м'якого знака.

1) Мідь, суть, паморозь, вісь, палець, біль, кінь, близько, тільки, восьмий, Грицько, дядько, молотьба.

2) Дьоготь, дзьоб, льон, сьомий, трюх, тьохкати, льотчик, броньовик, польовий.

3) Близький, волинський, донецький, людськість, багацько, по-французькому, по-німецькому, тоненький, чорнісінький.

4) Пальці, рибальство, сільський, спільний, (балці, галці, монголці, рибалці).

5) Будить, здається, коситься, будьте, виносьте, киньте, стань, трать, тратьте.

6) Вірте, лікар, секретар, тепер.

7) Інший, менший, кінчик, тонший, Уманщина, волинський, селянський, громадянство, селянство (доньчин, неньчин, бриньчати).

8) Держално, пужално, ціпило (держальце, пужальце),

9) Панченко, Безбатченко; Радчук, Степанчук, Грипчишин (Михальчук).

Завдання 2. Поставте замість крапок, де треба, м'який знак.

Хар...ків, чест..., сяд...мо, близ...ко, близ...кість, Уман...щина, бояз...ко, ковз...кий, міц...ний, спіл...ність, нян...ці, дізнаєт...ся, дз...об, батал...йон, волз...кий, сибірс...кий, донец...кий, чес...тю, урал...с...кий, віс...тю, сілл...ю, Нас...тя, степ..., любов..., гір...кий, гордіс...ть, суспіл...ство, шас...тя, сміеш...ся.

Завдання 3. Поставте іменники у давальному відмінку.

Дочка, донька, рибалонька, полька, русалка, жменька, вишенька, хвилінка, нянька, хатинка, бджілка, лялька, сопілка, жінка, футболка, віялка, валер'янка, фіалка, галка, ніченька, доріженька, зірка, зіронька, тітонька, тітка, доленька, ліщинка, ялинка, булка, тарілка, веселка, нічка, булька, пилка, білка.

Завдання 4. Дайте відповідь на питання.

– Чому в словах “уманський, Уманщина” після **н** м'який знак не пишеться, хоч “Умань”; а в словах “гуцульський, Гуцульщина” після **л** пишеться м'який знак, хоч “гуцул”?

– Чому в кінці слова “століть” (від століття) є м'який знак, а в кінці слова “сторіч” (від сторіччя) немає?

– Чому в місцевому відмінку в слові “в скриньці” пишеться м'який знак, а в слові “в хатинці” він не потрібен?

– Яка різниця в значенні слів “бенгалці і бенгальці”; які два різні значення може мати слово “вихованці”?

Завдання 5. Напишіть 15 слів з м'яким знаком. Складіть з ними речення.

Завдання 6. Утворіть присвійні прикметники з суфіксом – ин.

Донька, нянька, лялька, сопілка, жінка, русалка, вчителька, матінка, Оленка, кицька, Галинка, приятелька, рибалка, перепілка, театралка, Маланка, білка, іспанка, Рудко, Параска, Даринка, зозулька, Рудько.

Завдання 7. Доберіть приклади для ілюстрації правил для написання м'якого знака чи його відсутності.

Ганьба, близько, Харків, будьте, волосся, багатенько, бажань, друкарень, восьмий, донецький, донька, сніп, слід, суть, по-українському, бренькіт, селянство, тонюсінський, близький, по-козацькому, галка, різьбяр, тьохкати, пужальце, пужално, батальйон, мільйон, серйозний, бульйон, майор, льотчик, малесенький, інший, гільза, Жюльєн, фізеляж, ательє, віньєтка, педаль, плоский, різка, Гальчин.

Завдання 8. Поясніть правопис м'якого знака у наведених словах іншомовного походження.

Ньютон, бульйон, монпансьє, віньєтка, Лавуазьє, ательє, Нью-Йорк, конференсьє; маляр, шоанс, дюна.

Завдання 9. Перекладіть слова українською мовою. Поясніть правопис та значення цих слів. З виділеними словами складіть речення.

Бульвар, **конференсьє**, курьєз, прем'єра, **карьєра**, дюйм, курьєр, Ньютон, **миллион**, каньон, кремальєра, кабльєро, бюджет.

Завдання 10. Перекладіть слова українською мовою і напишіть їх, зіставте правопис.

Харьковский, узбекский, Новосибирск, вязкий, турецкий, криворожский, Братск, пишешь, узко, разбираешься, семьдесят, шестьдесят, девяност, семьянин, семнадцать, восемьсот, повестью, медью, листья, поднебесье, зорька, спишь, еште, режьте, пятьдесят, пятьсот, палец, ранец, венец, токарь, пекарь, плац, пробужденьє, печь, библиотекарь, дрожь, плач, зябь, букварь, знакомься, тоньше, меньше, лишь, тушь, туш, накниь, севастопольский, товарищ, проверьте, кровью, четырьмя, тремя, втроем.

Завдання 11. Перепишіть слова, замість крапок, де треба, поставте м'який знак; обґрунтуйте написання.

Син...ка, міс...кком, спіл...ці, віз...му, колодяз...ні, ідален..., діл...ниц..., в'яз...кіст..., мен...ший, тон...ший, рязан...с...кий, різ...блен...ня, пот...мянін...ня, Хар...ків, Гор...кий, піс...ля, Натал...ці, у тан...ці, низ...ко, низ...ка, шіст...сот, шіст...десять, сон...ця, селян...с...кий, Мирон...чук,

ллет...ся, віз...муть, чукот...с...кий, кіл...кіс...т..., т...охкати, ц...огорічний, за-
втрашн...ому, стіл...ці, л...ляний, аптекар..., кавказ...кий.

Завдання 12. Запишіть текст під диктовку. Звірте написане. Поясніть ор-
фограми.

Біля кожної хати свій лелека. Прилітають вони на старі свої гнізда, а коли які не повертаються, то так і знай: спіткало їх у дорозі лихо. Стоїть їхнє гніздо порожнє, смутком віє од нього та, дивись, невдовзі зайняли його інші лелеки, клеочуть уже там, яйця кладуть, пташенят висиджують.

....А повиростають, тільки почнуть у колодочки вбиватись – і вчаться літати. Постають на краю гнізда, розправляють свої ще кволі крильця – та й ворущать ними. Ні, не летять, не кидаються вниз сторч головою, а лише вимахують розправленими крильцями та на струнких своїх ніжках якомога вище спинаються. Чи багато пролітають, стоячи на краєчку гнізда? А мабуть, багато, бо ж міцніють, і сили набираються, і пір'ям обростають, а там дивись, зважилось котресь і вистригнуло з гнізда в блакитний світ, горне незміцнілими ще крильцями повітря, яке за першого польоту здається і ріденьким, і страшним. Ухопиться лелечена за нижню гілляку сусіднього осокура, тремтить на ній – назад у гніздо хочеться, а боязко. Все-таки зважується і, неймовірно напружуючи крила, летить угору так, наче дряпається.

Є. Гуцало

ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ ПРИ СЛОВОТВОРЕННІ

1. При словотворенні приголосні звуки часто змінюються.

а) Група приголосних **-цьк-** змінюється в **-чч-** при творенні іменників із суфіксом **-ни(а)**: *воляцький – воляччина, козацький – козаччина, німецький – Німеччина, турецький – Туреччина*, але: *галицький – Галичина*.

б) Групи приголосних **-ськ-,*-ск-** змінюються в **-щ-** при творенні іменників із суфіксом **-ни(а)**: *віск – вощина, ліска – ліщина, пісок (піску) – піщина, полтавський – Полтавщина*.

в) Групи приголосних **-ск-, -шк-** змінюються в **-щ-** при творенні прикметників та іменників із суфіксом **-ан- (-ян-)**: *віск – воцаний – воцанка, дошка – доцаний, пісок (піску) – піцаний*.

г) Групи приголосних **-ск-, -ст-** змінюються в **щ**, група **-зк-** у **-жч-** притворенні багатьох форм дієслів II відміни: *вереск – верещати, верещу, верещиш* і т.д.; *простити – прощати, прощаю, прощаєш* і т.д.; *прощу*, але: *простиш, простить* і т.д.; *брязк – бряжчати, бряжчу, бряжчиш* і т.д.

д) Групи приголосних **-ськ-, -зьк-** відповідно змінюються в **-щ-, -жч-**

при творенні прізвищ на **-енко, -ук**: *Васько – Ващенко – Ващук, Ісько – Іщенко – Ішук, Онисько – Онищенко – Онищук, Водозаський – Водозажченко, Кузько – Кужченко.*

Примітка. У присвійних прикметниках від власних імен із групами **-ск-, -ськ-** с на письмі зберігається, а к переходить у ч: *Параска – Парасчин, Ониська – Онисьчин; -шк-* дає щ: *Мелашка – Мелашин.*

2. Перед суфіксами **-ськ(ий), -ств(о)** деякі приголосні при словотворенні змінюються, змінюючи й самі суфікси.

а) **К, ць, ч + -ськ(ий), -ств(о)** дають **-цьк(ий), -цтв(о)**: *гірник – гірницький, молодець – молодецький, парубок – парубоцький – парубоцтво, ткач – ткацький – ткацтво.*

б) **Г, ж, з + -ськ(ий), -ств(о)** дають **-зьк(ий), -зтв(о)**: *боягуз – боягузький – боягузтво, Запоріжжя – запорізький, Париж – паризький, Прага – празький, убогий – убозтво.*

в) **Х, ш, с + -ськ(ий), -ств(о)** дають **-ськ(ий), -ств(о)**: *залісся – заліський, птах – птаство, товариш – товариський – товариство.*

Інші приголосні перед суфіксами **-ськ(ий), -ств(о)** на письмі зберігаються: *багатий – багатство, брат – братський – братство, завод – заводський, інтелігент – інтелігентський, люд – людський – людство, пропагандист – пропагандистський, студент – студентський – студентство.*

3. а) У суфіксах **-нськ(ий), -іньск(ий)** прикметників, утворених від географічних назв і назв народів, що мають у своїй основі суфікси **-ин, -ін, -нськ, -інськ**, зберігається той самий голосний (**и** або **і**), що й в основній назві: *Камшин – камшинський, Ніжин – ніжинський, Пенжино – пенжинський, Тульчин – тульчинський, Тушино – тушинський, Цюрупинськ – цюрупинський, Чигирин – чигиринський; грузин – грузинський, осетин – осетинський; Болдіно – болдінський, Туринськ – туринський, Філіппіни – філіппінський.*

В аналогічних прикметниках, утворених від географічних назв, що не мають суфіксів **-ин, -ін**, пишеться завжди **н**: *Алма-Ата – алма-атинський; Аляска – алякинський; Баку – бакинський, Кабарда – кабардинський, Караганда – карагандинський, Поті – потинський, Сочі – сочинський, Чита – читинський, Шахти – шахтинський.*

б) У суфіксах **-овськ(ий) [-ьовськ(ий)], -евськ(ий) [-євськ(ий)], -івськ(ий) [-ївськ(ий)]** прикметників, утворених від географічних назв, що мають у своїй основі **-ов (-ьов), -ев (-єв), -ів (-їв)**, зберігається той самий голосний (**о, е, є, і, ї**), що й в основній назві: *Дніпропетровськ – дніпропетровський, Карачев – карачевський, Колгуєв – колгуєвський; Кишинів – кишинівський, Львів – львівський, Могилів – могилівський, Тетерів – тетерівський, Чернігів – чернігівський.* Якщо при творенні таких прикметникових форм від українських географічних назв відкритий склад з **о, е** стає закритим, діє правило про чергування **о, е** з **і**: *Лозова – лозівський, Сватове – сватівський, Хмелеве – хмелівський.*

У прикметниках, утворених від географічних назв із суфіксальним **к**, перед яким іде інший приголосний, пишеться **-івськ(ий) - (ївськ(ий))**: Біла Церква – білоцерківський, Валки – валківський, Гребінка – гребінківський, Велика Зміївка – великозміївський, а також Златоуст – златоустівський.

Але: Орел – орловський і т. ін.

в) При творенні прикметників за допомогою суфікса **-ськ(ий)** від географічних назв і назв народів, основа яких закінчується на приголосний, відбуваються такі фонетичні зміни:

1) **Г, ж, з (дз) + -ськ(ий) → -зьк(ий) [-дзьк(ий)]**: Буг – бугський, Ветлуга – ветлузький, Выборг – виборзький, Волга – волзький, Гаага – гаазький, Гамбург – гамбурзький, Калуга – калузький, Ладога – ладозький, Люксембург – люксембурзький, Лейпциг – лейпцизький, Онега – Онезький, Острог – острозький, Рига – ризький, Страсбург – страсбурзький; Воронеж – воронезький (пор. назву українського селища – Вороніж – воронізький), Запоріжжя – запорізький, Париж – паризький; Абхазія – абхазький, Кавказ – кавказький, Лодзь – лодзький, Сіракузи – сіракузький, француз – французький.

2) **К, ц, ч + -ськ(ий), -ств(о) → -цьк(ий)**: Баскунчак – баскунчацький, Великі Луки – великолуцький, Вишній Волочок – вишньоволоцький, Владивосток – владивостоцький, грек – грецький, Кагарлик – кагарлицький, Казбек – казбецький, калмик – калмицький, Кобеляки – кобеляцький, коряк – коряцький, Кременчук – кременчуцький, Прилуки – прилуцький, словак – словацький, таджик – таджицький, турок – турецький, узбек – узбецький; Ніцца – ніцький, Суец – суецький, Череповець – череповецький; Бахмач – бахмацький, Галич – галицький, Гринвіч – гринвіцький, Овруч – овруцький, Солигалич – солигалицький. Але: Дамаск – дамаський, Мекка – меккський, тюрки – тюркський.

3) **С, х, ш + -ськ(ий) → ськ(ий)**: Арзамас – арзамаський, Одеса – одеський, Тбілісі – тбіліський, тунгус – тунгуський, Черкаси – черкаський, черкес – черкеський, Ясси – яський, волох – волоський, Карабах – карабаський, Лепетуха – лепетиський, чеґ – чеський; Золотоноша – золотоніський, Кандалякша – кандалакський, латиш – латиський, Сиваш – сиваський, чуваш – чуваський.

Деякі слова, узвичаєні без зміни приголосних основи, передаються з ними і на письмі: баски – баскський, казах – казахський, Перемишль – перемишльський та ін.

4) У вищому ступені прикметників і прислівників **г, ж, з** перед суфіксом **-ш(ий)** змінюються в **-жч(ий)**, а **с + ш(ий) – у –щ(ий)**: високий – вищий (вище), вузький – вужчий (вужче), дорогий – дорожчий (дорожче), дужий – дужчий (дужче), низький – нижчий (нижче), але: легкий – легший (легше).

Це стосується й дієслів, утворених від прикметників вищого ступеня: ближчати, вужчати, кращати та ін. і похідних від них іменників: підвищення (від підвищити), подорожчання (від подорожчати).

5) Приголосні основи **к, ц(ь)** перед суфіксом **-н-** змінюються в **ч**: *безпека – безпечний, безпечність, безпечно; вік – вічний, вічність, вічно; кінець – кінечний, місяць – місячний, околиця – околичний, тиєниця – тиєничний, рік – річний, серце – сердечний, сонце – сонячний, яйце – яєчний*. Приголосні основи **ч** зберігається: *поміч – помічний, помічник; ніч – нічний, ячмінь – ячний (або ячмінний)*.

Вияток становлять слова: *дворушник, мірошник, рушник, рушниця, сердешний* (у значенні “бідолашний”), *соняшник, торішній*.

Примітка 1. Приголосні **ж, ч, ш, щ, т(ь)** у давальному та місцевому відмінках іменників (жін. р.) та в дієсловах перед постфіксом **-ся** на письмі зберігаються: *діжці, дочці, квітці, книжці, ющі; не врїжся, не морочся, не морцяся, радишся, спиться*.

Примітка 2. Глухі приголосні основи перед дзвінками на письмі зберігаються: *боротьба* (бо бороти), *молотьба* (бо молоти), *просьба* (бо просити). Так само й дзвінки перед глухими на письмі зберігаються: *бабка, борідка, вогкий, дігляр, кігті, книжка, легкий, нігті*. Але: *затхлий, зітхнути (хоч дихати), натхнути*. [8,15]

Завдання 1. Утворіть прикметники за допомогою суфікса **-сь(кий)** від поданих слів. Зробіть морфемний аналіз кожного слова.

Козак, читач, молодець, таджик, ткач, німець, грек, словак, узбек;

Буг, Париж, француз;

Чех, волох, товариш, Залісся;

Студент, гігант, казах, тюрк, Чикаго;

Кавказ, Черкаси, Арзамас, Кривий Ріг, Волга, Калуга, Онега, Запоріжжя, Кременчук, Прилуки, Золотоноша, Кролевець, Карабах, Владивосток.

Завдання 2. Від поданих слів утворіть іменники за допомогою суфікса **-ств(о)**.

Товариш, убогий, боягуз, садівник, козак, птах, співробітник, студент, каліка, неук, вівчар, скотар, бджільничий, ткач, агент, потомки, лицар, селянин.

Завдання 3. Від поданих іменникових основ за допомогою суфікса **-ськ(ий)** утворіть прикметники; обґрунтуйте наявність чи відсутність змін кінцевих приголосних основ.

Запоріжжя, Донецьк, Буг, Рига, козак, таджик, чуваші, калмики, печеніги, скіфи, якути, татари, німці, поляки, українці, чехи, латиші, литовці, Волга, Кавказ, Карпати, Гамбург, Балхаш, Іртиш, Петербург, Єкатеринбург, Цюрих, Вашингтон, студент, університет, Париж, Кременчук, Ужгород, Чернігів, Одеса, киргизи.

Завдання 4. Підберіть однокореневі слова і форми того самого слова, у яких відбулося б чергування приголосних, наприклад:

Книга-книзі-книжечка.

Дорога, каталог, друг, шпак, історик, фізика, чоловік, горох, пух, колега, техніка, електрика, парубок, запах, нюх, колиска, увага, льох, епоха, логіка, нога.

Завдання 5. Переписуючи, замість крапок поставте пропущені **ч** або **ш**; поясніть правопис слів; складіть із виділеними словами речення.

Соня...ник, ру...ниця, безпе...ний, міся...ний, пшени...ний, торі...ний, піврі...ний, півні...ний, сма...ний, моло...ний, моло...ниця, дові...ний, серде...ний (бідолашний).

Завдання 6. Від поданих іменників – назв етнічних груп населення за допомогою суфікса **-ськ-** утворіть прикметники назви мов.

Таджики, курди, латиші, узбеки, казахи, абхазці, калмики, українці, росіяни, білоруси, татари, грузини, литовці, киргизи, чуваші, якути, каракалпаки, перм'яки, гагаузи, нанайці, туркмени, лаки, башкири, турки, печеніги, половці, німці, коряки, ескімоси.

Завдання 7. Утворіть вищий ступінь порівняння прикметників та прислівників. Складіть з даними словами речення.

Дорогий, дужий, високий, вузький, низько, високо, красивий.

Завдання 8. За допомогою суфікса **-ин(а)** утворіть, де можна, назви територій.

Області: Київська, Волинська, Черкаська, Дніпропетровська, Полтавська, Хмельницька, Житомирська, Вінницька, Рівненська, Запорізька, Івано-Франківська, Кіровоградська, Чернігівська, Луганська, Сумська, Херсонська, Миколаївська, Львівська, Харківська, Чернівецька, Донецька, Одеська, Закарпатська.

Завдання 9. Перекладіть слова українською мовою. Порівняйте правопис даних слів в російській та українській мовах.

Русский, одесский, французский, петербургский, узбекский, таджикский, угличский, молодецкий, немецкий, чешский, кавказский, ткацкий, турецкий, киргизский, гигантский, рыбацкий, пражский, парижский, запо-рожский, рижский, кременчукский, казахский.

СПРОЩЕННЯ ГРУП ПРИГОЛОСНИХ

1. У групах приголосних **-ждн-, -зди-, -стл-, -стп-** випадають **д і т**:

тиждень – тижня – тижневий; виїздити – виїзний, поїзд – поїзний; лес-тоці – улесливий, щастя – щасливий; вість – вісник, користь – корисний, честь – чесний, якість – якісний. Але в словах: зап’ястний, кістлявий, пестливий, хвастливий, хвастнути, хворостняк, шістнадцять літера т зберігається.

Примітка. У прикметниках, утворених від іменників іншомовного походження з кінцевим **-ст**, літера **т** у групі приголосних **-стн-** зберігається, хоч відповідний звук і не вимовляється: *аванпост – аванпостний, баласт – баластний, компост – компостний, контраст – контрастний, форпост – форпостний.*

2. У групах приголосних **-зкн-**, **-скн-** випадає **к** при творенні дієслів із суфіксом **-ну-**: *бризк – бризнути, брязк – брязнути, блиск – блиснути, писк – писнути, плюск – плюснути, тріск – тріснути, але: випуск – випускний, виск – вискнути, риск – рискнути.*

3. У групі приголосних **-слн-** випадає **л**: *масло – масний, мисль – умисний, навмисне; ремесло – ремісник. [8,9]*

Завдання 1. Порівняйте наведені пари слів; які групи приголосних в українській мові спрощуються?

- I. Тиждень – тижневий, проїзд – проїзний, вість – вісник, провісник; честь – чесний, кість – надкісниця, щастя – щасливий; ремесло – ремісник, брязкіт – брязнути, блиск – блиснути, писк – писнути.
- II. Випускний, пропускний, допускний, рискнути, вискнути, кістлявий, шістнадцять, пестливий, хвастнути, хвастливий; аванпост – аванпостний, баласт – баластний, контраст – контрастний.

Завдання 2. Поясніть випадки спрощення приголосних або його відсутність.

- I. Тижневий, проїзний, улесливий, вісник, чесний, зап’ястний, пестливий, хвастнути, шістнадцять, бризнути, блиснути, плюснути, випускний, масний, навмисне, аванпостний, компостний, форпостний, сонячний, чесний, зловісний, безжалісний, кількісний, обласний, задрісний, кріпосний, місцевий, ненависний, цілісний, якісний, совісний, месник, луснути, безвісний, захисний, очисний, антифашистський, провісник.
- II. Виїзний, щасливий, корисний, кістлявий, хвастливий, хворостняк, писнути, тріснути, вискнути, умисний, швидкісний, злісний, благовісний, учасник, гігантський.

Завдання 3. Перекладіть українською мовою і поясніть правопис слів.

Страстный, областной, проездной, праздничный, хвастливый, шестнадцать, счастливый, контрастный, агентство, радостный, участник, буре-вестник, каждый, целостный, завистливый, костлявый, честный, солнце,

сердце, прекрасний, зlostний, шesтьсот, блеснуть, несчастний, безжалостний, наместник, стелить.

Завдання 4. Напишіть 20 слів, в яких відбулося спрощення.

Завдання 5. Словниковий диктант.

Хвастнути, форпостний, кількісний, баластний, щасливий, контрастний, зловісний, совісний, цілісний, безвісний, блиснути, умисний, закарпатський, безвиїзний, доблесний, швидкісний, пестливий, чесний, тижневий, безчесність, шелеснути, гігантський, проїзний, кістлявий, зап'ястний, міський, шістнадцять, агентство, благовісний, студентський.

Завдання 6. Перепишіть подані слова, виправляючи в них помилки на спрощення в групах приголосних.

1. Свиснути. 2. Контрастний. 3. Пристрастний. 4. Виїзний. 5. Випускний. 6. Пискнути. 7. Тижневий. 8. Шелеснути. 9. Хвастнути. 10. Перстні. 11. Пестливий. 12. Корисливий. 13. Горшки. 14. Обласний. 15. Кістлявий. 16. Вереснути.

Для контролю. Сума номерів при словах, у яких виправлено помилки, має дорівнювати 34.

Завдання 7. На місці крапок, де потрібно, поставте пропущені букви. Поясніть правопис слів.

Пристрас...ний, контраст...ний, прихвос...ні, со...нце, чес...ний, мес...ник, сер...це, студен...ський, фашис...ський, очис...ний, дилетан...ський, доблес...ний, пос...лати, ровес...ник, свис...нути, совіс...ний, ус...ний, хрус...нути, ціліс...ний, словес...ний, виїз...ний, шіс...десят, у кіс...ці, шіс...надцять, ях...смен, капос...ний, учас...ник, хвас...ливий, гігант...ський.

Завдання 8. Від поданих слів утворіть прикметники. Поясніть правопис. З утвореними прикметниками складіть декілька речень.

Заздрість, студент, радість, жалість, баласт, компост, область, честь, щастя, користь, тиждень, виїзд, якість, контраст, турист, декадент, пестити, хвастати, аванпост.

Завдання 9. Напишіть твір-мініатюру на тему: "Як я допомагаю батькам", використавши такі слова:

радісний, щотижня, корисний, щасливий, чесний, пізній, сонце, совісний.

Завдання 10. Замініть виділені слова одним словом і введіть їх у речення.

З р а з о к: Графік, що складений на тиждень – тижневий графік.

1. Робота, яка дає користь. 2. Відрядження на тиждень. 3. Нарада, що пов'язана з виїздом. 4. Звістка, що викликає радість. 5. День, що приносить щастя. 6. Смуга, що захищає поле. 7. Змагання, які відбувалися в області.

Завдання 11. Доберіть до іменників прикметники, в яких відбулося спрощення. Запишіть їх.

З р а з о к: обласна нарада.

Життя, час, воїн, мати, праця, справа, дівчина, гуртожиток, рік, звістка, людина.

Завдання 12. Перепишіть речення. Знайдіть слова, у яких відбулося спрощення в групах приголосних; для з'ясування спрощення наведіть інші форми слів чи однокореневі слова.

1. Посеред довгої і широкої зали стояв довгий стіл, засланий червоним сукном (Мирн.). 2. Досвід багатьох титанів пера вчить, що в літературі не припустимо, як холодне ремісництво, так і епігонство (Газ.). 3. Осінь слала по землі свій золотавий килим... (Збан.). 4. Мати увечері своїм пестливим голосом нашепче дитині про любов до всього живого (Мирн.). 5. Я вже був ситий тих пишнот, бенкетів, пестливої венеціанок вроди, облесливих речей венеціанців (Л.Укр.). 6. Ефірні масла містять тільки близько десяти процентів хімічних сполук, які зумовлюють характерний аромат ефірного масла, решта дев'яносто процентів припадає на баластні речовини (Журн.). 7. Брязне клинок об залізо кайданів... (Л.Укр.).

ПОДВОЄННЯ ТА ПODOВЖЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ

1. Подвоєні приголосні маємо при збігу однакових приголосних:

а) Префікса й кореня: *ввіч, ввічливий, віддати, відділ, заввишки, ззаду, оббити, роззброїти, роззява.*

Примітка. Не подвоюються приголосні в таких словах, як *отой, отут, отак, отам, отепер, отоді*, а також *оцей* тощо.

б) Кінця першої й початку другої частини складноскорочених слів: *військкомат* (військовий комісаріат), *страйкком* (страйковий комітет), *юннат* (юний натураліст).

в) Кореня або основи на **-н- (-нь-)** і суфіксів **-н(ий) [-н(і)й]**, **-ник, -ниц(я)**: *вина – безвинний, день – денний, закон – законний, кінь – кінний, причина – причинний; осінь – осінній, ранок – ранній; багшанник, годинник, письменник; віконниця, Вінниця.*

Подвоєння **н** зберігається й перед суфіксом – **ість** в іменниках та прислівниках, утворених від прикметників із подвоєним **н**: *безвинний – безвинність – безвинно, законний – законність – законно, туманний – туманність – туманно*.

г) Основи дієслова минулого часу на **с** і постфікса – **ся**: *винісся, пасся, розрісся, трясся*.

2. Буквосполучення **-нн** – пишеться:

а) У збільшувально-підсилювальному суфіксі – **енн(ий)**: *здоровенний, силенний, численний*.

б) У прикметниках на – **енн(ий)**, – **анн(ий)**, [– **япп(ий)**] зі значенням можливості або неможливості дії: *здійсненний, невблаганний, незволений, недоторканий, незрівнянний, нечисленний, непримиренний, неказаний, нескінченний* та в прикметнику *старанний* з відтінком підсилення.

в) У прикметниках на – **енн(ий)** старослов'янського походження: *благословенний, блаженний, огненний, священний*.

Буквосполучення – **нн** – зберігається й в іменниках та прислівниках, утворених від таких прикметників: *здійсненність, старанність, старанно, численність, численно* тощо.

Примітка. **Н** не подвоюється в дієприкметниках: *вивершений, вихований, зроблений, індустріалізований, поораний, сказаний, спечений*, як і в прикметниках на –**ен(ий)** з відповідних дієприкметників (з іншим наголосом) : *варений* (пор. *варений*), *печений* (пор. дієприкметник *печений*) та ін., а також у прикметнику *довгожданий*.

Треба розрізняти такі слова, як *здійсненний* (який може здійснюватися – прикметник) і *здійснений* (який здійснився – дієприкметник), *нездоланий* (непереможний) і *нездоланий* (якого не подолали), *незлічений* (наданий у дуже великій кількості) і *незлічений* (не порахований) та ін. [8]

2. Подвоюються приголосні в словах: *бовван, Ганна, ляний, овва, ссати*, а також у похідних : *бовваніти, Ганнин, виссати, ссавці* та ін.

Подовження приголосних перед **я, ю, є, і**.

4. Приголосні **д, т, з, с, л, ц, ж, ш, щ, ч** подовжуються (а на письмі позначаються двома літерами), коли вони стоять після голосного:

а) Перед **я, ю, і, є** в усіх відмінках іменників середнього роду II відміни (крім родового множини): *знаряддя, знаряддю, на знарядді* та ін.; *життя, життю, у житті; мотуззя, у мотуззі; колосся, колосю, у колосі; гілля, гіллю, на гіллі; знання, знанню, у знанні; збіжжя, збіжжю, у збіжжі; сторіччя, сторіччю, у сторіччі; піддашися, піддашию, на піддашій; а також у похідних словах: гілля – гіллястий, гіллячка; життя – життєвий*

(і життєвий), *життєпис* та ін. Але: *знань, знарядь, піддаш, сторіч.*

Якщо в родовому відмінку множини іменники середнього роду закінчуються на – **ів**, подовження зберігається: *відкриття – відкриттів, почуття – почуттів.*

б) Перед **я, ю, і, е** в усіх відмінках деяких іменників чоловічого та жіночого роду I відміни (за винятком родового множини з закінченням –**ей**): *суддя, судді, суддю, суддів; стаття, статті, статтею* (але в родовому множини – *статей*); *рілля, ріллі, ріллю, ріллею; Ілля, Іллі, Іллю, Іллею* та ін.

в) Перед **ю** в орудному відмінку іменників жіночого роду однини III відміни, якщо в називному відмінку основа їх закінчується на один м' який або шиплячий приголосний: *молодь – молоддю, мить – миттю, мазь – мазю, вісь – віссю, міць – міццю, сіль – сіллю, тінь – тінню, подорожж – подорожжю, ніч – нічю, розкіш – розкішю.*

Але: *молодість – молодістю, повість – повістю, кров – кров'ю, матір – матір'ю.* В називному відмінку однини вони закінчуються на два приголосних (в тому числі **шч** – на письмі **щ**), губний або **р**.

г) Перед **я, ю** в прислівниках типу *зрання, навмання, спростання; по-підвіконню, по-підтиною.*

д) Перед **ю, є** у формах теперішнього часу дієслова *лити (литися):* *ллю, ллеш, ллемо, ллете, ллють, ллеться, ллються, а також у похідних: вилю, наллю та ін.*

Примітка. Приголосні не подовжуються в словах: *кутя, попада, свистя*, у формах числівника *третя, третє* та ін. [6,8]

Завдання 1. Поясніть подвоєння приголосних у наведених словах:

Беззахисний, віддаль, роззброєння, беззвучний, ззаду, оббігти;

Стінний, осінній, пінний, письменник, віконний;

Нісся, розрісся, трясся, винісся;

Незлічений, здоровенний, неказаний, неблаганний, священний, старанність, здійсненність (шалений, навіжений, сказаний, священик, жада-ний, нескінчений);

Знання, гілля, суддя, роздоріжжя, стаття;

Міддю, сталлю, ніччю, зеленню, (Керчю, радістю, совістю, любов'ю, кров'ю, матір'ю);

Навчання, спростання, зрання;

Ллю, ллеш, ллеться, наллю, наллеш, вилю;

Юннат, військкомат.

Завдання 2. Подвоєння чи подовження ми маємо у наведених прикладах? Як пояснити це явище?

Суддя, стаття, рілля, Ілля, судді, статті; зняряддя, галуззя, мотуззя, волосся, колосся, знання, відкриття, дослідження, ходіння, обличчя, сторіччя, узбіччя, затишшя, піддашшя; миттю, маззю, ніччю, піччю, сіллю, міллю, повинню, подорожжю; зрання, сиросоння, навмання, попідтинню.

Завдання 3. Перепишіть, замість крапок вставляючи, де треба, пропущені букви. Обґрунтуйте написане.

Гран...ю, мудріст...ю, безмежніст...ю, перел...сться, займен...ик, священ...ий, шален...ий, священ...ик, спросон...я, олов'ян...ий, нужден...ий, Запоріж...я, під.аш...я, ріл...ю, суд...ів, вуал...ю, жовч...ю, Закарпат...я, беззакон...я, стат...ей, маст...ю, качин...ий, машин...ий, юн...ий, стійкіст...ю, передміст...я, корін...я, Заліс...я, зіл...я.

Завдання 4. Поставте іменник в орудному відмінку, обґрунтуйте написане.

Даль, мить, свіжість, печаль, велич, паморозь, вічність, мідь, папороть, деталь, в'язь, герань, юність, певність, блакить, сіль, почесь, ясність, повість, міць, кров, мати, віддаль, масть, гнучкість, вуаль, парость, напасть, ненависть, сталь.

Завдання 5. Від кожного з наведених слів утворіть нові слова на **-ний**, **-ність** за зразком *закон – законний – законність*. Слова з подвоєними буквами підкресліть.

1. Туман.
2. Пісня.
3. Врожай.
4. Тьма.
5. Підвищити.
6. Будень.
7. Вина.
8. Підвестися.
9. Сон.
10. Схвилюватися.
11. Віра.
12. Переконатися.
13. Впевнитися.
14. Старатися.
15. Змірятися.
16. Шаленіти.
17. Закінчити.
18. Віддати.
19. Обмежити.
20. Шаблон.

Для самоконтролю. Подвоєні букви **-ни-** треба вжити 7 разів. Сума номерів при цих словах має дорівнювати 59.

Завдання 6. Перекладіть українською мовою. Поясніть відмінності у написанні слів українською та російською мовами.

Трехсотлетие, платье, досье, бытие, чутъё, затишьё, Ильич, судья, гордостью, листья, гость, варенье, молодость.

Завдання 7. Запишіть текст під диктовку. Підкресліть слова з подовженими або подвоєними приголосними, поясніть їх.

“Кобзар” – це сплав непримиренності до катів і неприйняття духовного рабства, це незрівнянна сила переконання. “Кобзар” у нашій історії –

це книга, призначена для пробудження усіх синів в усі століття, як сказав поет. Це книга, призначена для нашого спасіння і самоутвердження. “Кобзар” створює навколо себе клімат, у якому мають виростати всі покоління народу.

Поетія “Кобзаря” не дає сприймати землю, на якій ми народилися, живемо, для майбуття якої працюємо, просто як територію, а робить її рідною землею, Батьківщиною. (За М. Косівним).

Завдання 8. Запишіть слова, розкриваючи дужки, у дві колонки:

1. Ті, у яких подвоюється буква **п**;

2. Ті, у яких вона не подвоюється.

Бездоган...ість, лавин...ий, скажен...ий, левин...ий, освітлен...ість, антен...ий, годин...ик, огнен...ий, страшен...ий, вогнян...ий, олов'ян...ий, щеплен...ий, орлин...ий, латун...ий, горохвян...ий, однозмін...ий, височен...ий, адресован...ий, електрон...ий, незбагнен...ий, реформен...ий, тьмян...ий, неблаган...ий, умотивован...ість, ешелон...ий, один...ий.

Ключ. З перших букв прочитаєте вислів Лесі Українки.

Завдання 9. Від поданих слів утворіть споріднені слова з подвоєнням чи подовженням приголосних. Поясніть причини подвоєння. З виділеними словами складіть речення.

Кінь, **глибина**, земля, весна, вікно, гудок, луна, дякувати, борода, **міць**, година, сидіти, **зброя**, мазь, молоко, зітхати, страшно, **поміч**, бігти, віти, промінь, зелень, дати, район, туман, диван, осінь, глина, спина, буква, весна, день, крига, тьма, зміна, заміна, реформа, машина, овес, ячмінь, гречка, вовна, без імені, без сну, без закону.

Завдання 10. Напишіть твір на тему: “Моє покликання”, використавши такі слова:

питання, життя, роздоріжжя, навчання, покликання, дозвілля, павмання, утвердження, знання, невіддільний, бездоганно, передбачення, чуття, зусилля, незрівнянно, надбання, напруженість, натхненно, захоплення, самовіддано, стомлений, радістю, завзяття, визнаний, повністю, безліччю, мудрістю, щастя, гордістю, віддати, нескінченний, щоденно, задоволення, читання, переконання, обрання, почуття, сумлінно.

ПРАВОПИС ПРЕФІКСІВ

1. Префікс з перед глухими приголосними **к, п, т, ф, х** переходить у **с**: *сказати, спалахнути, ствердити, сфотографувати, схил*. Перед усіма іншими приголосними пишеться **з-** (іноді **із-**): *збавити, звести, зжитися, ззирнутися, зсадити, зціпити, зчетити, зшиток, ізнов*.

Префікс **з-** (**с-**) вживається переважно в словах, корінь яких починається голосним звуком або сполученням приголосного й голосного: *зеконити, з'єднувати, зігнувати, з'їзд, зорієнтуватися, зумовити, згаслий, змазати, скоротити, склад* і под.

У тих випадках, коли корінь слова починається сполученням приголосних, як правило, пишеться префікс **зі-**: *зібрати, зігнути, зідрати, зізнатися, зімкнути, зіпсуватися, зіставити, зіщулитися* тощо. Префікс **зі-** вживається також у словах із коренем, перший склад якого становить сполучення губного та йотованого звукосполучення: *зів'ялий, зім'яти, зіп'ястися* тощо. У деяких словах префікс **зі-** чергується з **зо-**: *зігрівати й зогрівати, зімлівати й зомлівати, зіпрівати й зопрівати, зіпліти й зопліти*.

2. У всіх префіксах – **без-, від-, од-, між-, над-, об-, під-, перед-, понад-, пред-, роз-, через-** – кінцевий дзвінкий приголосний перед глухими не змінюється: *безкрай, безкорисливий, відкриття, відстань, міжконтинентальний, міжпланетний, надпотужний, обпалити, обтрусити, підтримка, передплата, передчасний, понадплановий, представник, розтягнути, розчин, розхитати, черезплічник*.

3. Слід розрізняти префікси **пре-** і **при-**: префікс **пре-** вживається переважно в якісних прикметниках і прислівниках для вираження найвищого ступеня ознаки: *прегарний, презавзятий, прекрасний, премудрий, прекрасно, препогано*; префікс **при-** вживається переважно в дієсловах, що означають наближення, приєднання, частковість дії, результат дії тощо, а також у похідних словах: *прибігти, прибувати, прикрутити, приборкати, пришевидити; прибуття, притулок, прибраний, привабливо*.

Крім того, префікс **пре-** вживається в словах *презирливий, презирство* й у словах старослов'янського походження: *преосвященний, преподобний, престол*, а префікс **при-** вживається в іменниках та прикметниках, утворених від поєднання іменників із прийменниками: *пригірок, приярок; прибережний, прикордонний*.

Префікс **прі-** вживається тільки в словах *прізвисько, прізвище, прірва*. [8, 12]

Завдання 1. Перепишіть слова, зробіть їх морфемний аналіз. З'ясуйте правопис префікса.

Збаламутити, збентежити, збігати, звеліти, звільнення, зв'язок, згорати, згрубілий, здружитися, зів'янути, зідрати, зізнання, зіткнутися, зліпок, зменшення, змокнути, знервований, сказати, сказитись, скаламутити, скам'яніти, скип'ятити, склеювати, списати, спитати, спричинити, спроектований, зрошувальний, зсихати, зіскребти, зсохнути, створення, стверджувати, стикати, сторгуватися, зсув, сховище, сходити, сформулювати, зцілення, зшити, зіщулитися.

Завдання 2. До поданих слів допишіть префікс з- або його різновидність зі- та с- і розмістіть утворені слова відповідно в трьох колонках.

Цементувати, формувати, шерхнути, киснути, ткати, толочити, ткнутися, тиснути, сушити, ставити, сунути, шнути, пізнати, псувати, кликати, в'янути, чорніти, гнути, хилити, юрбитися, чавити.

Для самоконтролю: слів у кожній колонці має бути порівну.

Завдання 3. На місці крапок поставте букви з (зі) або с.

Бе...порадний, бе...болісний, бе...карний, бе...культурний, ...кріпити, ...бити, ...шкребти, ...хилити, ...орати, ...шити, ро...саджувати, ...сохнути, ...хвалити, бе...посередній, ...формувати, ...казати, бе...силля, ...чинити, ро...клад, ...творити, бе...коштовний, бе...зубий, ро...з'явив, бе...крає, ...рвати, ...жати, ...гріти.

Завдання 4. Розгляньте наведені слова з префіксами при-, пре-, при-. Слова з префіксом при- розділіть на кілька груп залежно від значення:

1. Розташування біля чогось;
2. Неповна дія;
3. Доповнення;
4. Присднання;
5. Завершеність дії.

Прірма, прізвище, прізвисько;

Предобрий, презавзятий, презлий, пребагатий, презирливий, презирство, преосвященний, преподобний, престол;

Прибігти, прибудувати, прикрутити, приборкати, пришвидшити, привалити, пригоріти, приземлення, прийдешній, приказка, Прикарпаття, прилавок, присмерки, пригірок, приярок, приборезжний, прикордонний, приборкати, привчити, прикручувати, прикусити, привідкрити.

Завдання 5. Перепишуючи слова, замість крапок поставте букви є, и чи і; обгрунтуйте написання.

Пр...будова, пр...мостити, пр...д'явити, пр...двіковічний, пр...купити, п...р...сіяти, пр...звище, пр...святити, п...р...оформити, пр...з...млитися, пр...д...тїти, пр...щ...пити, п...р...пл...сти, пр...б...режний, пр...добрий, пр...в'ялий, пр...гв...нтити, пр...нагідний, пр...дтеча, пр...зирство, п...р...пекти.

Завдання 6. Вставте з або с. Слова запишіть у дві колонки: 1) Зі вставленою буквою з; 2) Зі вставленою буквою с.

Ро...пис, вро...сип, ...кат, ...цементувати, ро...чин, ...формувати, ...тискач, ...чепити, ро...кис, ...прожогу, ...пад, бе...крилість, ...ковзко, ...сох,

ро...сунув, ...горнути, ...хов, ро...сіл, ...шити, не...проста, ро...тин, бе...платно.

Ключ. З останніх букв виписаних слів прочитаєте вислів Й.В.Гете.

Завдання 7. Чому в слові “вітчизна” на початку пишеться **віт-**, а в слові “відчинити” – **від-**? У слові “ростити” – **рос-**, а в слові “розтягти” – **роз-**?

Завдання 8. Перепишіть, добираючи з дужок потрібні букви.

1) 1. А за Дніпром очі тонуть в бе(з, с)крайї далечі (І.Н-Лев). 2. Вечір в срібній млі ро(з, с)танув, ніч (з, с)пустилася на землю (Гонч.). 3. За річкою у тремливому мареві ро(з, с)тилався рідний край (Гонч.). 4. Час ві(д, т)ступає бе(з, с)ило перед вулканічним клекотом високих дум (Загреб.). 5. Бе(з, с)мертний той, хто все своє життя за долю людства голос піднімає (Баж.). 6. Привіт кораблю, що вниз по Дніпру о(д, т)пливає на Канів (Нех.).

2) 1. Хмарка пливе кучерява, тихо, як сон ро(з, с)гає (Сос.). 2. Я для пісні вікно ро(з, с)чинив, щоб вона залила мою душу весною (Сос.). 3. Мені те кохання бе(з, с)крає ро(з, с)шарпало серце давно (Л.Укр.). 4. Не о(д, т)цвіте моє кохання, а буде в серці до сконання (Самійл.). 5. Порвалася не(з, с)кінченна розмова (Л.Укр.). 6. Поезія – це завжди неповторність, якийсь бе(з, с)мертний дотик до душі (Кост.). 7. Вершники по(з, с)какували з коней і перестали стріляти (Яновськ.). 8. Епоха лиш того пр(е, и)горне, хто з епохою живе (Тич.). 9. Пр(е, и)ходь, героїчне! Пр(е, и)красне, явись (Тич.).

Завдання 9. Замість крапок вставте пропущені букви **е, и** чи **і**. Поясніть вживання префіксів.

Пр...берегти, пр...славний, **пр...зводити**, **пр...парувати**, пр...своїти, **пр...буток**, пр...мовляти, пр...м'єр, пр...варений, **пр...зидент**, пр...бій, пр...крашати, **пр...давній**, пр...злий, пр...морозити, пр...відкрити, **пр...боркати**, пр...берегти, пр...бережний, пр...бігти, **пр...мудрий**.
З виділеними словами складіть і запишіть речення.

Завдання 10. Від кожного з поданих дієслів утворіть слова з різними префіксами.

Пекти, кинути, класти, йти, шкрябати, м'яти, бути, їхати, крутити, фотографуватися, гнути, писати, ділити, шкодувати.

Завдання 11. Запишіть слова у дві колонки: в першу – з префіксами **з-**, **с-**; у другу – з буквами **з, с**, що розпочинають корінь. Сформулюйте правила правопису.

Спілка, зрубати, звіт, снігур, збіжжя, збігати, сталь, звання, звинуватити,

згодний, ставок, згоріти, струмок, згря, згусток, здобич, зсунути, зцілити, світити, слово, степ.

Завдання 12. Випишіть із словників по 3-4 слова із префіксами **за-**, **най-**, **анти-**, **архі-**, **іраа-**, **контр-**, **ультра-**, **супер-** і поясніть їх правопис.

Завдання 13. Диктант-переклад.

Сберегать коллекции, сморщиться от боли, ссыпать зерно, исцелить от болезни, сседить отвар, съёмка фильма, сколотить ящик, списать текст, сформулировать правило, взволнованный рассказ, созвать собрание, сокращать изложение, рассматривать картину, разыскивать друга, разъехаться в разные стороны, размять пальцы, бесхарактерный человек, создавать кружок.

ВЕЛИКА ЛІТЕРА У ВЛАСНИХ НАЗВАХ

1. З великої літери пишуться індивідуальні імена людей, по батькові, прізвища, псевдоніми, конспіративні клички, прізвиська: *Іван Петрович Котляревський, Леся Українка (Лариса Петрівна Косач), Марко Вовчок (Марія Олександрівна Вілінська), Юрій Клен (Освальд Бургардт), Данило Галицький, Нестор Літописець, Олександр Невський, Ярослав Мудрий*; також: *Кобзар* (про Тараса Шевченка), *Каменяр* (про Івана Франка) тощо.

У складних прізвищах, псевдонімах та іменах, які пишуться через дефіс, кожна складова частина починається великою літерою: *Квітка-Основ'яненко, Нечуй-Левицький, Сергєєв-Ценський; Жан-Жак, Зиновій-Богдан, Марія-Тереза.*

Примітка 1. Різні частки (прийменники, сполучники, прийменники з артиклями) в середині прізвищ та імен іншомовного походження пишуться з малої літери: *Абд ель Керім, Бретон де лос Еррерос, Варнгоген фон Ензе, Кур де Жебелен, Нур ед Дін.*

Примітка 2. Китайські прізвища та складні імена, які завжди стоять після них, пишуться з великої літери: *Мао Цзедун, Сунь Ятсен, Тао Юань-мін.*

Примітка 3. У корейських, в'єтнамських, бірманських, індонезійських і тайландських прізвищах та іменах усі складові частини пишуться з великої літери: *Кім Ір Сен, Лім Хон Ін; Фам Ван Донг, Хо Ши Мін; У Ну Мунг, У Чин Су; Вілуйо Пустоюдо, Суджоно Хадіното; Кулаб Сайпрадіт, Луанг Вічит Ватакан.*

Примітка 4. Імена та прізвища людей, які стали загальними назвами людей і предметів, пишуться з малої літери: *донжуан, ловелас, ментор, меценат, робінзон, браунінг (пістолет), галіфе (штани), дизель (двигун), макінтош (одяг), максимум (кулемет), рентген (апарат), френч (одяг).* Так

само пишуться загальні назви, утворені від власних імен (прізвищ): *бонапартизм, мічурінець, пушкініст, шевченкіана*.

Прізвища людей, уживані в загальному значенні, але які не втратили свого індивідуального значення (не стали загальними назвами), пишуться з великої літери:

Нові появляються вчені з різних галузей науки й техніки – нові Мічуріни й Цюлковські (Тичина). Потрібні нам і Гоголі, і Щедріни (Сліпчук).

Якщо ж прізвища (імена) вживаються зневажливо, вони пишуться з малої літери: *квіслінги*.

Примітка 5. Назви народів, племен, а також назви людей за національною ознакою або за місцем проживання пишуться з малої літери: *араби, африканці, латиноамериканці; аутеки, ірокези, поляни; білорус, латвієць, росіянка, українець; запоріжці, киянин, львів'яни, полтавець, полтавка*.

2. З великої літери пишуться індивідуальні назви:

а) Міфологічних істот і божеств: *Антей, Аполлон, Афіна, Ахіллес, Буда, Венера, Молох, Перун*.

Примітка 1. Родові назви міфологічних істот пишуться з малої літери: *ангел, демон, лісовик, муза, німфа, русалка, титан, фавн, фея*.

Примітка 2. Індивідуальні міфологічні назви, що перетворилися в загальні або вживаються в переносному значенні, пишуться з малої літери: *молох війни; На спортивну арену вийшли сучасні геркулеси*.

б) Дійових осіб у байках, казках, драматичних творах, хоч у звичайній мові вони вживаються як загальні імена: *Ворон, Заєць, Лисиця, Осел, Щука; Лісовик, Мавка, Перелесник; Дід Мороз; Той, що греблі рве; Червона Шапочка; Будяк, Троянда, Хліб*.

Примітка. Якщо назви персонажів із казок, творів для дітей і т.ін. не виступають дійовими особами окремих творів, а використовуються як загальні, вони пишуться з малої літери: *баба-яга, дід-мороз, іван-покиван*.

3. З великої літери пишуться назви найвищих державних посад України та міжнародних посад: *Генеральний секретар ООН, Президент України, Голова Верховної Ради України, Генеральний прокурор України*, а також найвищих державних посад інших країн згідно з вимогами дипломатичного протоколу (під час візитів до України тощо): *Президент Сполучених Штатів Америки, Прем'єр-міністр Канади* і т.ін.

Примітка 1. Назви посад, звань, учених ступенів тощо пишуться з малої літери: *голова, декан, директор, міністр, ректор, президент АН України, секретар; академік, генерал-лейтенант, заслужений діяч мистецтв, народний артист України, лауреат Державної премії ім.Тараса Шевченка, член-кореспондент; доктор наук, кандидат наук*.

Примітка 2. З малої літери пишуться також назви титулів, рангів, чинів: *барон, герцог, імператор, князь, колезький асесор, король, принц, цар, шах*.

Примітка 3. Назви посад міністрів, послів, президентів академій тощо в офіційних документах, а також для підкреслення урочистості можуть писатися з великої літери: Міністр освіти України, Посол Республіки Польща, Президент Академії наук України.

Примітка 4. Умовні власні назви в актах, договорах та інших офіційних документах пишуться з великої літери: *Високі Договірні Сторони, Автор і Видавництво* тощо.

4. Клички свійських тварин, а також приручених чи дресированих звірів та птахів пишуться з великої літери: *Сірко* (собака); *Сніжинка* (кішка); *Гнідко Стріла* (коні); *Круторогий, Сивий* (воли); *Рекордистка, Лиска* (корови); *Раві, Шапі* (слони); *Красень, Фараон* (папуги) та ін.

Примітка. Назви груп тварин, хоч вони й походять від індивідуальних кличок, пишуться з малої літери: *З випасу поверталися рекордистки й лиски*. Так само з малої літери пишуться назви порід тварин: *бульдог, вівчарка, пінчер*.

5. Назви сортів рослин у спеціальній літературі пишуться з великої літери: *Антонівка, Білий налив, Сніговий кальвіль, Паперівка* (яблуні); *Українська глива, Лісова красуня* (груші); *Рекорд, Угорка* (сливи); *Шпанка рання* (вишня).

Але в загальному вжитку вони пишуться з малої літери: *антонівка, глива, угорка*.

6. Астрономічні назви (незалежно від кількості їхніх складників) пишуться з великої літери: *Велика Ведмедиця, Козеріг, Марс, Молочний Шлях, Сатурн, Юпітер*. Так само пишуться народні назви сузір'їв і галактик: *Великий Віз, Квочка, Пасіка, Чумацький Шлях* тощо.

Примітка 1. Родові означення при астрономічних назвах звичайно пишуться з малої літери: *зірка Альтаїр, комета Галлея, Тунгуський метеорит, сузір'я Великого Пса, туманність Андромеди*.

Примітка 2. Слова *земля, місяць, сонце* пишуться з великої літери тоді, коли вони вживаються як астрономічні назви: *Навколо Сонця обертається Земля зі своїм супутником Місяцем*. Але: *оборіток землі, схід сонця*.

7. Назви сторін світу: *захід, південь, північ, схід, nord-ост, південний захід* – звичайно пишуться з малої літери. Якщо під цими назвами розуміються краї чи народи, тоді вони пишуться з великої літери: *Далекий Схід, Західна Україна, країни Заходу, курорти Півдня, народи Півночі, Південне Полісся, Північна Буковина, Схід прокинувся*.

8. Географічні й топографічні власні назви (незалежно від кількості їхніх складників) пишуться з великої літери, крім службових слів і родових означень (*затока, мис, море, острів, пік, хребет* і т.ін.): *Азія, Антарктида, Балканський півострів, Берингове море, Північнокримський канал, Володимир-Волинський, гора Говерла, Грибова губа, Зелений мис, озеро Ільмень, Кавказький хребет, пік Шевченка, Москва-ріка, Нагаєва бухта, протока*

Па-де-Кале, Панамський перешийок, Перська затока, Північний полюс, Східноєвропейська рівнина, Урало-Кушумський степ.

Примітка 1. Коли означуване слово, що входить до географічної назви, не виражає родового поняття, то воно пишеться з великої літери: *Біла Церква, Біловезька Пуца* (заповідник), *Булонський Ліс* (парк), *Великі Луки, Жовті Води, Залізні Ворота, Зелений Гай, Карські Ворота, Микільська Слобідка, Нова Гвінея* (острів), *Товста Могила, Ясна Поляна*. Так само з великої літери пишуться складові частини географічних назв, що означають титули, посади, фах і т.ін.: *мис Капітана Джеральда, набережна Лейтенанта Шмідта; також затока Святого Лаврентія.*

Примітка 2. Прийменники, артиклі й сполучники в складі географічних назв пишуться з малої літери й відокремлюються дефісом: *Булонь-сюр-Мер, Порт-о-Пренс, Ріо-де-Жанейро, Сен-е-Уаз, Фонтен-сюр-Рон, Франкфурт-на-Майні.*

Артиклі й частки, що стоять на початку іноземних географічних назв, пишуться з великої літери й приєднуються дефісом: *Де-Брейне, Ла-Мани* (протоки), *Ле-Крезо, Лос-Анджелес* (міста), *Лос-Фрайлес* (острови).

Примітка 3. В іноземних складних географічних назвах. Що пишуться через дефіс, з великої літери пишуться й родові позначення: *Іссик-Куль* (куль – озеро), *Мулон-Кум* (кум – пісок), *Порто-Алегре* (порто – порт), *Ріо-Негро* (ріо – річка), *Хара-Нур* (нур – озеро), *Аю-Даг, Чатир-Даг* (даг – гора), але: *Алатау, Амудар'я, Дихтау, Сирдар'я.*

Якщо ж складова частина такої назви увійшла в українську мову як загальна родова назва, то вона пишеться з малої літери: *Варангер-фіорд, Дю-фіорд*. Так само з малої літери пишуться й родові позначення в іноземних назвах вулиць, майданів, бульварів: *Кайзер-плац, Лібкнехт-штрассе* (штрассе – вулиця), *Пенсільванія-авеню* (авеню – широка вулиця), *Трафальгар-сквер* (сквер – площа), *Треттов-парк, Уолл-стріт* (стріт – вулиця).

Примітка 4. Географічні назви, вжиті в переносному значенні, зберігають написання з великої літери: *Версаль* (у значенні “Версальський мир”), *Мюнхен* (у значенні “Мюнхенська угода 1938 р.”), *Парнас* (у значенні “світ поезії”).

9. Назви вулиць (бульварів, провулків, проспектів), шляхів (залізничних, морських і т.ін.), каналів, течій (морських), а також майданів (площ), парків і т.ін. пишуться з великої літери, а їхні родові позначення – з малої: *Андріївський узвіз, Байкало-Амурська магістраль, бульвар Тараса Шевченка, Військово-Грузинська дорога, вулиця Петра Сагайдачного, Житомирська автострада, Львівська площа, майдан Незалежності, Музейний провулок, Стрийський парк, Південно-Західна залізниця, Північний морський шлях, проспект Дружби народів, Ромоданівський шлях, течія Гольфстрім.*

Якщо в назвах вулиць, проспектів, населених пунктів тощо слова *бхід, вал, ворота, міст, шлях, яр* і т.ін. вже не сприймаються як родові позна-

чення, то вони пишуться з великої літери: *Боричів Тік, Добрий Шлях, Козиний Брід, Красні Ворота, Кузнецький Міст, Ярославів Вал* (вулиці); *Гола Пристань* (місто), *Козинські Горби* (урочище), *Сухий Яр* (село).

10. Утворені від географічних найменувань назви тварин, птахів, страв, напоїв, тканин і т.ін. пишуться з малої літери: *бостон* (тканина), *йоркшир* (порода свиней), *леггорн* (порода курей), *мадера* (сорт вина), *саяни* (напій), *сваліява* (мінеральна вода), *сенбернар* (порода собак), *сменталка* (порода корів), *токай* (сорт вина) і т.ін.

11. У назвах груп або союзів держав і найвищих міжнародних організацій усі слова, крім родових позначень, пишуться з великої літери: *Антанта, Балканські країни, Європейське Економічне Співтовариство, Співдружність Незалежних Держав, Всесвітня Рада Миру, Міжнародний комітет Червоного Хреста, Організація Об'єднаних Націй, Рада Безпеки, Троїстий союз*.

12. Назви держав та автономних адміністративно-територіальних одиниць пишуться з великої літери. Причому, коли назва держави чи автономної республіки складається з кількох слів, то всі слова пишуться з великої літери: *Арабська Республіка Єгипет, Держава Бахрейн, Китайська Народна Республіка, Корейська Народно-Демократична Республіка, Князівство Монако, Королівство Бельгія, Республіка Індія, Республіка Куба, Республіка Польща, Соціалістична Республіка В'єтнам, Сполучені Штати Америки, Угорська Республіка, Франція*.

У назвах автономних областей та округів, а також країв, областей, районів, сілград, колгоспів, радгоспів з великої літери пишеться тільки перше слово: *Волинська область, Краснодарський край, Мусіївський колгосп ім. Тараса Шевченка, Ненецький автономний округ, Новомлинівська сільрада, Петрівський радгосп, Рожищенський район, Уманська міськрада*.

Це правило поширюється й на назви старого адміністративно-територіального поділу: *Берегівський округ, Вітебське воєводство, Лохвицький повіт, Новоросійська губернія, Сосницька сотня, Стародубський полк, Черкаське староство*.

Примітка. Неофіційні назви держав, одиниць територіального поділу та образні назви географічних об'єктів пишуться з великої літери: *Буковина, Вінниччина, Закавказзя, Закарпаття, Золотоверхий* (Київ), *Наддніпрянина, Підмосков'я, Побужжя, Поділля, Покуття, Полісся, Приазов'я, Прикарпаття, Причорномор'я, Приуралля, Російська Федерація, Славутич* (Дніпро), *Слобожанщина*. У спеціальному стилістичному вживанні пишуться з великої літери й загальні назви: *Батьківщина* тощо.

13. У словосполученнях – назвах державних, партійних, громадських, профспілкових та інших установ і організацій як України, так і інших держав з великої літери пишеться тільки перше слово, що входить до складу назви: *Верховний суд США, Генеральні штати Королівства Нідерландів, Збройні сили України, Народна палата Республіки Індії, Національна рада*

Демократичної партії України, Національна гвардія, Центральна управа Всеукраїнського товариства "Просвіта" ім. Тараса Шевченка.

Це стосується й назв державних установ минулого: *Державна дума, Земський собор, Тимчасовий уряд, Центральна рада.*

Але в назвах таких найвищих державних установ України, як *Верховна Рада України, Конституційний Суд України, Кабінет Міністрів України*, з великої літери пишуться всі слова.

Примітка. Традиційні, неофіційні назви закордонних державних органів, які періодично скликаються, пишуться з малої літери: *бундесрат, джирга, конгрес, ландтаг, меджліс, національні збори, парламент, сейм, сенат, стортинг.*

14. У назвах міністерств і їхніх головних управлінь, а також у назвах інших установ та організацій, що складаються з кількох слів, з великої літери пишеться тільки перше слово: *Національний банк України, Міністерство освіти України, Міністерство культури України, Палата мір і вимірних приладів, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Цивільний повітряний флот України.*

Це правило поширюється й на офіційні назви:

а) Установ місцевого значення: *Виконавчий комітет Донецької обласної ради народних депутатів, Львівський обласний відділ охорони здоров'я, Чернігівська облспоживспілка, Шевченківський районний відділ народної освіти міста Києва.* Але: *профком Київського державного університету, страйком, фабком і т.ін.;*

б) Партій України та інших країн світу: *Демократична партія України, Лейбористська партія Великобританії, Республіканська партія США, Українська республіканська партія;*

в) Міжнародних і закордонних професійних, громадських та інших організацій: *Австралійський конгрес тред-юніонів, Американська федерація праці, Всесвітній конгрес прихильників миру, Гельсінська спілка, Міжнародна асоціація українців, Народний рух України, Товариство об'єднаних українських канадців, Федерація незалежних профспілок України.*

15. Правопис складених назв заводів, фабрик, комбінатів, виробничих об'єднань, шахт, підприємств, установ, а також наукових і навчальних закладів, кінотеатрів, театрів, парків культури та відпочинку, клубів тощо підпорядкований таким правилам:

а) Якщо підприємство, установа, заклад і т.ін. мають символічну назву, номер чи носять чиясь ім'я, то їх можна писати повністю або скорочено. При цьому в повних назвах початкове слово та перше слово взятої в лапки символічної (умовної) назви, ім'я тощо пишуться з великої літери, а всі інші слова – з малої: *Київський завод "Арсенал", Республіканське виробниче об'єднання "Поліграфкнига", Донецька шахта "Вітка-Глибока", Львівська середня школа № 1 імені І.Франка, Десятий міжнародний з'їзд*

славістів, Центральна наукова бібліотека АН України ім. В.І.Вернадського, Київський військовий округ.

У скорочених назвах перше слово звичайно пишеться з малої літери, символічна назва (у лапках) – з великої: ансамбль пісні й танцю імені П.Вірьського, виробниче об'єднання "Кристал", житловий кооператив "Наука", завод "Трансигнал", колгосп "Дружба", спортивне товариство "Трудові резерви", стадіон "Динамо", фабрика дитячих іграшок "Перемога".

Примітка. Якщо скорочена назва вживається замість повної (на вивісках, етикетках тощо), то її початкове слово пишеться з великої літери: Комбінат "Прогрес", Кооператив "Садівник", Радгосп "Маяк".

б) Перше слово власних назв академій, інститутів, науково-дослідних установ, кінотеатрів, театрів, музеїв, парків культури та відпочинку тощо пишеться з великої літери, незважаючи на те, що воно є родовим позначенням: Академія наук України, Кінотеатр ім. О.Довженка, Книжкова палата, Державний музей українського образотворчого мистецтва, Парк культури ім. М.Рильського, Державний академічний театр опери та балету імені Тараса Шевченка, Український поліграфічний інститут ім. Івана Федорова.

в) З великої літери пишеться перше слово складених назв типу: Київський будинок мод, Львівський палац одруження, Харківський клуб метробудівців.

З великої літери може писатися й перше слово скороченої назви, якщо відповідна повна назва вже згадувалася в тексті, а також – на вивісках: Будинок учителя, Клуб письменників, Палац урочистих подій і т.ін.

Примітка. Якщо до складу найменування установи входить словосполучення, яке може виступати як самостійна назва установи (без початкових слів), то воно пишеться з великої літери: Оперний театр (від Державний академічний театр опери та балету імені Тараса Шевченка), Третяковська галерея (від Державна Третяковська галерея) та ін.

16. Назви частин, відділів, відділень, секторів та інших підрозділів установ, організацій, а також слова актив, збори, з'їзд, конференція, президія, сесія, симпозіум, рада (інституту тощо) пишуться з малої літери: шоста сесія Київської обласної ради, відділення літератури, мови та мистецтвознавства АН України, кафедра української літератури Полтавського національного університету, засідання президії Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, рада філологічного факультету, конференція Міжнародної асоціації україністів, сесія Хмельницької міськради.

17. У складених назвах іноземних телеграфічних агентств усі слова, крім родового імені, пишуться з великої літери й без лапок: агентство Пренса Латіна, агентство Франс Пресс. Щодо назв іноземних фірм, компаній, банків і т.ін., то вони беруться в лапки й з великої літери пишеться тільки перше слово чи власне ім'я, що входить до складу цієї назви: фірма

“Філко корпорейшн”, компанія “Дженерал моторс”, нафтохімічна компанія “Оксиденталь петролеум корпорейшн”, банк “Гаранті траст компанії”.

18. У назвах творів художніх, музичних і т.ін., наукових праць, газет, журналів, історичних пам'яток тощо перше слово пишеться з великої літери, а назва береться в лапки: поема *“Енеїда”*, повість *“Тіні забутих предків”*, опера *“Запорожець за Дунаєм”*, пісня *“Стоїть гора високая”*, підручник *“Історія України”*, кінофільм *“Камінний хрест”*, картина *“Запорожці пишуть листа турецькому султанові”*, газети: *“Вечірній Київ”*, *“Вісті з України”*, *“Голос України”*, *“Дейлі Експрес”*, *“Літературна Україна”*, *“Слово”*, *“Трибуна люду”*; журнали: *“Всесвіт”*, *“Дзвін”*, *“Наука і суспільство”*, *“Кобета і жице”*, *“Україна”*; писемні історичні пам'ятки: *“Руська правда”*, *“Слово о полку Ігоревім”*, *“Літопис Самовидця”*.

Примітка 1. У подвійних складених назвах творів, газет і т.ін. з великої літери пишеться також перше слово другої назви: *“Андрій Соловейко, або Вченіє світ, а невченіє – тьма”*, *“Глитай, або ж Павук”*, *“Дейлі телеграф енд Морнінг пост”*.

Примітка 2. З великої літери, але без лапок пишуться назви культових книг: *Апостол*, *Біблія*, *Євангеліє*, *Коран*, *Псалтир*, *Часослов*, а також назви релігійних понять, як *Бог* (але *бог Перун* і т.ін.), *Божжа Матір*, *Син Божий*, *Святий Дух* і т.ін.

19. Назви вокзалів, станцій, портів, пристаней і т.ін. пишуться з великої літери: *Київський вокзал* (у Москві), *станція Фастів-Перший*, *станція метро “Контрактова площа”*, *порт Балаклава*, *пристань Ржищів* (на Дніпрі) тощо.

20. Умовні назви будинків відпочинку, пансіонатів, санаторіїв, дитячих таборів, готелів, кемпінгів, ресторанів, кав'ярень і т.ін. пишуться в лапках і з великої літери: *будинок відпочинку “Зоря”*, *пансіонат “Здоров'я”*, *санаторій “Україна”*, *дитячий табір “Беркут”*, *готель “Золотий колос”*, *кемпінг “Чайка”*, *ресторан “Либідь”*, *кав'ярня “Мрія”*.

21. Назви пам'яток архітектури, замків, храмів тощо пишуться з великої літери: *Андріївська церква*, *Золоті ворота*, *Колізей*, *Печерська лавра*, *Хотинський замок*, *Софійський собор*.

22. Назви історичних подій, епох, війн, революцій, народно-визвольних рухів, повстань, революційних свят, знаменних дат і т.ін. пишуться з великої літери: *Велика французька революція*, *епоха Відродження*, *Вітчизняна війна*, *Коліївщина*, *Хмельниччина*, *Семирічна війна*, *Кривава неділя*, *Лютнева революція*, *Львівське збройне повстання 1848 р.*, *Революція 1905 р.*, *Паризька комуна*, *Льодове побоїще*, *Полтавська битва*, *Ренсанс*, *Перше травня*, *Міжнародний жіночий день*, *Новий рік*, *День учителя*, *День незалежності України*, *Свято перемоги*.

З великої літери пишуться й назви релігійних свят і постів: *Благовіщення, Великдень, Івана Купала, Петра й Павла, Покрова, Різдво, Теплового Олексі, Успіння; Великий піст, Масниця, Петрівка, Пилипівка, Спасівка* тощо.

Примітка 1. Назви історичних подій, епох, війн, геологічних періодів тощо, які стали загальними, пишуться з малої літери: *греко-перські війни, громадянська війна, хрестові походи, доба феодалізму, античний світ, середні віки, середньовіччя, неоліт, палеоліт, трипільська культура, палеозойська ера.*

Примітка 2. Якщо початковий порядковий числівник у складеній назві написаний цифрою, то наступне слово пишеться з великої літери: 8 Березня, 1 Травня.

23. З великої літери пишуться назви конгресів, конференцій, договорів, найважливіших документів тощо: *Конгрес захисту культури (у Парижі 1935 р.), Конституція України, Програма ДемПУ, Потсдамська угода, Версальський мир, Акт проголошення незалежності України, Декларація пров людини.*

24. У назвах орденів, відзнак, що складаються з кількох слів, тільки перше слово (крім родових) пишеться з великої літери: *орден Вітчизняної війни, орден Дружби народів, орден Почесного легіону, орден Пошани.*

Якщо така назва береться в лапки, то теж з великої літери пишеться тільки перше слово та власне ім'я, що входить до складу цієї назви: *орден "Мати-героїня", медаль "За відвагу", медаль "За визволення Варшави", медаль "За бойові заслуги", медаль "Партизанові Вітчизняної війни".*

25. З великої літери в лапках пишуться назви літаків, автомобілів, тракторів та інших машин, пов'язані з найменуванням моделі, заводу, фірми, що їх виготовляють: *літак "Антей", автомобіль "Таврія", автобус "Турист", комбайн "Нива", трактор "Білорусь".*

Це правило поширюється й на назви виробів, продуктів, що стали фірмовим або сортовим їх означенням: *печиво "Столичне", цигарки "Українські", вино "Перлина степу", цукерки "Пташине молоко".*

26. З великої літери пишуться:

а) Прикметники, утворені від власних особових назв за допомогою суфіксів *-ів (-ова, -ове, -еве), -їв (-єва, -єве), -ин (-ина, -ине), -їн (-їна, -їне)*, якщо вони означають належність чогось даній особі: *Андрієві книжки, Грінченків словник, Маріїн лист, Тичинине слово, Шевченкові поезії.*

б) Прикметники, які входять до складених особових назв людей як прізвиська: *Володимир Великий, Данило Галицький, Дюма Старший, Карл Сміливий, Костянтин Багрянородний, Олександр Невський, Ярослав Мудрий.*

в) Прикметники, утворені від іменників – власних назв, якщо вони входять до складу назв, які за змістом дорівнюють словосполученням

“імені когось”, “пам’яті когось”: *Нобелівська премія, Франківська кімната, Шевченківська премія.*

Примітка. З малої літери пишуться присвійні прикметники, утворені від власних особових імен:

а) За допомогою суфіксів **-івськ- (-ївськ-), -инськ- (-їнськ-)**: *бальзаківська традиція, франківські сонети, пушкінські рукописи, шевченківський стиль.*

б) Якщо вони входять до складу стійких фразеологічних сполучень або наукових термінів: *авгієві стайні, ахіллесова п’ята, гордіїв вузол, дамоклів меч, езонівська мова, прокрустове ложе, юдині срібняки; архімедова спіраль, базедова хвороба, бертолетова сіль, віттова хвороба, гайморова порожнина, піфагорова теорема.*

1. Скорочені назви (абрєвіатури) установ, закладів, організацій тощо, утворені з частин слів, пишуться двоюко:

а) З великої літери, якщо ці слова вживаються на позначення установ одиничних: *Укрінформ, Укрпрофрада, Укоопспілка.*

б) З малої літери, якщо такі слова є родовими назвами: *колгосп, медінститут, облвиконком, райвєно, райрада.*

2. Складноскорочені назви, утворені з початкових (ініціальних) букв, імен власних і загальних, пишуться великими літерами: АТС, КНР, НЛЮ, УРП, УТН.

Примітка. Скорочення від загальних назв, які вимовляються як звичайні слова (без вставних звуків), пишуться малими літерами: *вуз (у вузах), загс (до загсу), неп (під час непу).* Такі слова звичайно відмінюються.

Так само відмінюються ініціальні скорочення типу *БАМ*, а їхні закінчення, що пишуться з малої літери, приєднуються до останньої літери абрєвіатури без будь-якого знака (апострофа, коми): *з БАМу, на БАМі, з ВАКу, ВАКом, ТЮГу, ТЮГом.* [8]

Завдання 1. Перепишіть, пояснюючи вживання великої літери.

Леся Українка, Вороний, русалка, Максим, кулон, юрі, макінтош, ангел, корова Зірка, Вовк та Ягня, папуга Кеша, браунінг, гоголівські герої, шевченкові традиції, Тарас Григорович Шевченко, Мурчині кошенята, рентген, нептуній, Максим, Кобзар, Сніжинка, меценат, Жучка, Марко Вовчок, Чернівецький університет, київські дівчата, Київ, Франківська стипендія, дніпровські кручі.

Завдання 2. Перепишіть текст. Поясніть написання власних назв.

Гетьман Іван Мазєпа

Іван Мазєпа народився 20 березня 1632 року в Мазєпинцях на Київщині. Походив зі старого українського роду Мазєпів і вже його прадіди й діди служили в козацькій війську. Один з них, Федір Мазєпа, воював ра-

зом з Наливайком проти Польщі, з ним потрапив у полон і його скарали смертю у Варшаві разом з Наливайком у 1597 році.

Батько Мазепа, Степан, був урядником у Білій Церкві, а що сам був розумний та освічений чоловік, то і свого сина Івана виховав освіченою людиною.

Мати Мазепа називалася Марія Магдалина з роду Мокієвських, - і була потім ігуменею (начальницею) жіночого монастиря в Києві.

Спершу вчився Іван дома і вже, маючи дванадцять літ, складав вірші латинською мовою (тоді це було в звичаю). Згодом учився в Полоцьку у вищій школі, і маючи 16 літ, пішов на Січ учитися воєнного ремесла. Служив при козацькій армії за Хмельницького в 1648 році й тоді, будучи ще хлопцем, хоробро бився не в одній битві. За хоробрість і розум полюбили його всі козаки, а гетьман Хмельницький радив його батькові послати Івана ще в високі школи за границею. Іван вчився в Голландії, а потім довгий час був на дворі польського короля Яна-Казимира.

Іван Мазепа, ставши гетьманом, почав щиро думати над тим, щоб визволити Україну з-під залежності всіх сусідів. Але мусив чинити дуже обережно, бо тоді (від 1682 до 1725 р.) панував у Росії цар Петро I, дуже лютий тиран; він бажав з'єднати Україну з Росією й хоч до якогось часу ще терпів на Україні окремого гетьмана, але сильно обмежував права гетьмана й козацтва і всієї України.

(А. Лотоцький)

Завдання 3. Запишіть словосполучення, замінивши, де потрібно, малу літеру на велику.

Будинок учених України; товариство української мови, новий рік; ім. т.г. Шевченка; студентська конференція; обласний суд; народний депутат; Україна; українське товариство; інститут міжнародних відносин; академія мистецтв; Європа; Америка; Юпітер; кицька мурка; кобзар; пес бобик; товариство надії; спілка письменників; земля; море; орден перемоги; державна нагорода; цукерки "вишня"; поділля; машина "лада"; куба; народна палата Індії; леся Українка; організація об'єднаних націй.

Завдання 4. Напишіть 20 словосполучень з уживанням великої букви. Поясніть правопис.

Завдання 5. Перекладіть українською мовою і поясніть вживання великої букви.

Врубелю был дан великий дар подлинного художника. Ему суждено было сказать о жизни, о людях то, что никем не было сказано, и говорить так, как никто до него не говорил. И нужно ли удивляться тому, что Врубеля постигла судьба многих талантов: при жизни он не был понят, и даже

люди, чуткіє к мистецтву, по-настоящому признали его лишє тогдa, когдa его творческий путь был закончен.

Талант художника проявився ещё в раннем детстве. Однако Врубель сначала окончил юридический факультет Петербургского университета, затем отбыл воинскую повинность и только после этого поступил в Академию художеств. Врубель призывал к бережному отношению к классическому наследию, мечтає о величавой живописи будущего, обогаченной всеми достижениями прошлых лет и нового времени.

Рубеж двух столетий – период высокого творческого подъема художника. В эти годы Врубель написал портрет жены, певицы Надежды Ивановны Забелы-Врубель, поэтическую «Царевну-Лебедь», таинственную «Сирень», столь богатую созвучиями холодных красочных тонов, и другие замечательные произведения.

(По С. Дружинину)

Завдання 6. Словниковий диктант.

Організація Об'єднаних Націй, Білозерська Пуща (заповідник), Республіка Чілі, Ярослав Мудрий, конгрес захисту миру, Софійський собор, Академія наук України, Укрінформ, загс, Хмельницька область, Венера, Червона Шапочка, Сполучені Штати Америки, Андріївська церква, комета Галлея, імператор, лауреат Державної премії, опера «Лебедине озеро», Тичинине слово, газета «Літературна Україна», Марія, Володимир Великий, Виноградово, море, Київ, Дніпро, Євпаторія, Тернопіль, ріка Дніпро, Зайчик-Побігайчик, перекотиполе, Кам'янець-Подільський, Микола Шевченко, автомобіль «Таврія», Північна Буковина, Нечуй-Левицький, Берінгове море, Сірко (кінь), Дід Мороз, фея, Новий Рік, орден «Мати-героїня», Декларація прав людини, Маріїна книга, народний артист, орден Дружби народів, День пам'яті репресованих, день Перемоги, День Аерофлоту, Восьме березня – 8 Березня, король Іспанії, маршал авіації, міністр освіти України, прем'єр-міністр Індії, Президент Фінляндської Республіки, Художній театр, спілка художників України, будинок культури, палац спорту, Будинок актора Українського театрального товариства, Чумацький Шлях, острів Земля Гранта, сузір'я Великого Пса, Велика Ведмедиця, сенат, парламент, Україна, бундестаг, постанова Кабінету Міністрів України, Народна палата Індії, Всесвітня Рада Миру, Надзвичайний і Повноважний Посол.

Завдання 7. Запишіть текст як пояснювальний диктант і поясніть уживання великої букви.

Український Фенікс

Ніщо не гине навікi, окрім марного.

Усілякі запроданці й лакузи розтерзували творчу спадщину (м)ихайла (г)рушевського плугами наклепів і злости, а його ім'я випікали вогнем з пам'яті (н)ароду. А він воскрес і освітив своїм могутнім талантом нашу

непросту дорогу, розповівши усьому (с)вітові, що ми, (у)країнці, – не (н)аселення, а (н)арод.

Внесок (г)рушевського у скарбницю науки був відзначений званням (а)кадеміка (у)країнської (а)кадемії (н)аук і навіть (а)кадемії (с)оюзної. Але, незважаючи на це, офіційна історична наука вбачала в ньому свого найбільшого ворога й ще в недавні часи називала не інакше як “(з)убром (у)країнського (б)уржуазного (н)аціоналізму”.

У своїй “(і)сторії (у)країни – (р)уси” (м)ихайло (г)рушевський вивів життєпис (у)країни з історії (к)иївської (р)усі. Він позбирав і органічно поєднав усе, що стосувалось історичного розвитку (у)країнського (н)ароду та його території, і показав шлях (у)країнців як безперервну еволюцію – від найдавніших і аж до найновіших часів – на (н)аціонально-(д)ержавній основі.

Сьогодні багато людей зачитуються книгами (м)ихайла (г)рушевського як духовними молитовниками (н)ації. І якщо (м)атерик (г)рушевського-(і)сторика ми почали вже потроху освоювати, то глибину творів (г)рушевського-(б)елетриста нам ще треба належно відкрити і належно поцінувати.

Велику наукову і (г)ромадську роботу (м)ихайло (г)рушевський поєднавав з активною (п)олітичною діяльністю. Він був (п)резидентом (у)країнської (н)ародної (р)еспубліки і (г)оловою (ц)ентральної (р)ади. Двадцять років керував (м)ихайло (г)рушевський (н)ауковим (т)овариством імені (т)араса (ш)евченка, відредагувавши сто дванадцять томів “(з)аписок” цього (т)овариства – розвідок на різноманітні українознавчі теми.

(За С. Білоконем)

Завдання 8. На карті України виберіть кінцевий пункт для уявної чи реальної екскурсії. Простежте, через які населені пункти проходитьме ваш поїзд, запишіть їх, поясніть правопис. Скажіть, чому ви вибрали саме цей населений пункт (район) для екскурсії. Що ви вже знаєте про нього? Якщо нічого, то яким його уявляєте? Прочитайте про нього у довідковій чи науковій літературі (енциклопедії, історико-географічні книги).

ПРАВОПИС ПРИЗВИЩ, ІМЕН ТА ПО БАТЬКОВІ

Найголовніші правила щодо правопису слов'янських прізвищ такі:

1. Російський звук *е*, польські *іе*, болгарський і сербський *е*, чеські *е*, *ё* після приголосних передаються літерою *е*: *Александров*, *Бестужев*, *Вельгорський*, *Венгеров*, *Веселовський*, *Державін*, *Кузнецов*, *Лермонтов*, *Озеров*, *Петров*, *Степанов*, *Федін*, *Шмельова*; *Белич*, *Броневський*, *Веслав*,

*Залеський, Мечислав, Міцкевич, Мічатець, Недич, Седлачек, Сенкевич, Се-
раковський, Ценкий, Чапек.*

2. Російський звук *є* передається літерою *е* в таких випадках:

а) На початку слів: *Євдокимов, Євтушевський, Єгоров, Єланський, Єлизаров, Єршов, Єфимов.*

б) У середині слів після голосного *й* при роздільній вимові після го-
лосного: *Бердяєв, Буєраков, Вересаєв, Гуляєв, Достоевський, Ісаєнков;
Аляб'єв, Афанасєв, Григор'єв, Євгенєва, Зинов'єв.*

в) Після приголосних (за винятком шиплячих, *р і ц*) у суфіксах *-єв, -єєв* російських прізвищ: *Ломтєв, Медведєв, М'ятлєв, Тимірязєв; Алексєєв, Веденєєв, Гордєєв, Матвєєв, Менделєєв*, але: *Муромцєв, Нєхорошєв, Писа-
рєв, Под'ячєв, Усвятцєв; Андрєєв, Аракчєєв, Мацєєв, Плєщєєв*, а також у болгарських: *Ботєв, Друмєв* і под.

г) Коли російському *є* кореня відповідає в аналогічних українських *і* (тобто на місця колишнього *ѣ*): *Бєлінський, Зєрєв, Лєсков, Мєстєчкін, Нєсєдкін, Пєшковський, Рєпін, Стєлєтов, Тєрдєхлєбов.*

3. Російська буква *ѣ* передається:

а) Сполученням літер *йо* на початку слова, у середині після голо-
сних, а також після *б, п, в, м, ф*, коли *ѣ* позначає звукосполучення *й + о*: *Йолкін, Бугайов, Воробйова, Окайомов, Соловійов.*

б) Через *ьо* в середині слова після приголосних, коли *ѣ* позначає спо-
лучення м'якого приголосного з *о*: *Алфьоров, Верьовкін, Дьорнов, Коро-
льов, Новосолов, Семьоркін, Тьоркін*. Але в прізвищах, утворених від спі-
льних для української та російської мов імен, пишеться *є*: *Артемєв, Семе-
нов, Федоров* і т.ін.

в) Через *о* під наголосом після *ч, ш*: *Грачєв, Лихачєв, Пугачєв, Хру-
щєв, Щитачєв.*

4. Польське сполучення літер *ю* передається:

а) Сполученням літер *йо* після *б, п, в, м, ф*: *Голємбйовський, Мйодо-
вич, Пйотровський.*

б) Через *ьо* після м'яких приголосних: *Аньолєк, Генсьорський, Ко-
зьолєцький.*

5. **И (І)** передається через *и* в прізвищах, належних до південно-
слов'янських мов, у яких немає розрізнення *и – і* (болгарська, сербська та ін.): *Вєличков, Житков, Христов; Бєлич, Караджич, Милєтич, Радич, Ягич*; але через *ї* після голосного: *Раїч, Стоїч* та через *і* – на початку слова: *Ікономов, Ілієв; Дівич, Ігнатович.*

У польських, чеських і словацьких прізвищах *і* передається:

а) Через *і* на початку слова та після приголосного: *Івашкевич, Зволін-
ський, Лінда, Міцкевич; Індра, Сдлічка, Мічатець.*

б) Через *и* після шиплячих *і* в суфіксах *-ик, -ицьк-, -ич (-євич, -ович)*: *Бжозович, Козицький, Конопницька, Коперник, Сенкевич, Шимчак; Гавлик, Жижка, Міклошич, Фучик.*

6. Російська літера *и* передається:

а) Літерою **і** на початку слова та після приголосних (крім шиплячих і **ц**): *Ігнатов, Ігнат'єв, Ісаєв; Багіров, Гагарін, Мічурін, Пушкін.*

б) Літерою **ї** після голосного **й** при роздільній вимові після приголосних (після **ь** та апострофа): *Войнов, Гур'їн, Ізмаїлов, Л'їн.*

в) Літерою **и**:

1) Після **дж, ж, ч, ш, щ і ц** перед приголосними: *Гаршин, Гуцин, Дорожин, Лучин, Цецилін, Чичиков, Шшикін, Щиглов;* це стосується й прізвищ інших народів: *Абашидзе, Вашингтон, Джигарханян, Жильєрон, Тажибаєв, Цицерон, Чиковані* тощо; також *Чингізхан*, але перед голосним пишеться **і**: *Жіоні, Тиціан.*

2) У прізвищах, утворених від людських імен та загальних назв, спільних для української, російської та інших слов'янських мов: *Борисов, Ботвинник, Вавилонський, Виноградов, Глінка, Данилов, Казимирський, Кантемир, Кирилов, Кисельов, Миронов, Митрофанов, Мишкін, Никифоров, Одинцов, Пивоваров, Піляєв, Пицарев, Смирнов, Тимофєєв, Титов, Тихомиров*, але: *Нікітін, Ніколєсв, Філіттов* тощо, вихідними для яких є імена, відмінні від українських.

3) У префіксі **при**: *Прибилкін, Привалов, Пришвін.*

4) У суфіксах **-нк-, -нч-, -нц-, -нщ-**: *Беликов, Голик, Котельников, Крутиков, Новиков; Гнідич, Григорович, Кулинич, Станюкович, Трублаєвич; Голицин, Палицин; Радищев, Татищев.*

7. Російський звук **ы** (польськ., чеськ., словацк. **у**) передається літерою **и**: *Крутих, Малицин, Рібаков, Циганков, Чернишов; Виспянський, Пташинський, Масарик.*

Білоруські прізвища передаються за традицією: *Журавський, Короткевич*, але: *Бядуля, Янка Купала, Цьотка* й под.

8. Польські носові **а, є** передаються:

а) Сполученнями літер **ом, ем** перед губними приголосними: *Домбровський, Заремба, Кемпа.*

б) Сполученнями літер **он, ен** перед іншими приголосними: *Зайончек, Пайонк, Пйонтек, Св'онтек; Венгєсинович, Єндріховський, Свенцицький.*

9. Суфікси слов'янських прізвищ **-ск(ий), -цк(ий), -ск(і), -цк(і), -sk(і), -ск(і), -dzk(і), -sk(ý), -ск(ý)** передаються відповідно через **-ськ(ий), -цьк(ий), -дзьк(ий)**: *Бронєвський, Даргомижєський, Маяковський, Мусоргський, Островський; Гомулицький, Городецький; Грудзький, Завадзький;* так само з **ь** пишуться російські прізвища на **-ск(ой), -цк(ой)**: *Луговської (Луговська), Трубецької (Трубецька).*

М'якість польських приголосних **ń, ś, ć (dz)** у прізвищах перед суфіксами **-ський, -цький** і м'якими приголосними не позначається м'яким знаком, хоч в українській вимові в цих позиціях **н, с, ц (дз)** пом'якшуються: *Виспянський, Яблонський; Св'ядек, Цвік.* В усіх інших випадках м'якість попередніх приголосних передається літерами **і, ю, я** та **ь** (у кінці слова): *Дзись, Дзюр'авець, Сятковський.*

10. Прикметникові закінчення російських прізвищ передаються так :

-ий через -ній; ній після твердого приголосного – через -ній, після м'якого приголосного – через -ій; -ая, -яя – через -а, -я: *Белый, Горький, Крайній; Бела, Горова, Крайня*. Закінчення -ой передається через -ої: *Донської, Полевой, Толстой*.

Прикметникові закінчення білоруських прізвищ -ы, чеських -у, польських -у, болгарських -и передаються через -ий: *Бялий, Гартний, Гуляшкий, Неврлий, Неедлий, Новотний, Палацький* [8,9].

Завдання 1. Поясніть, за якими правилами перекладені російські прізвища.

1. Прокофьев – Прокоф'єв
Алябьев – Аляб'єв
Ульянов – Ульянов
Ананьин – Ананьїн
Румянцев – Рум'янцев
Пятницкий – П'ятницький
Королёв – Корольов
Пугачёв – Пугачов
2. Пушкин – Пушкін
Никитин – Нікітін
Мичурин – Мічурін
3. а) Пушин – Пуцин
Чичиков – Чичиков
Чижик – Чижик
б) Новиков – Новиков
Рудич – Рудич
Радищев – Радищев
в) Тихомиров – Тихомиров (тихий, мир)
Сидоров – Сидоров (сидір)
Титов – Титов (тит)
г) Сибирь – Сибір
Симбирск – Симбірськ
Владивосток – Владивосток
Владимир – Владимир
Пятигорск – П'ятигорськ
Семипалатинск – Семипалатинськ
4. а) Державин – Державін

Лермонтов – Лермонтов

б) Достоевский – Достоевський

Благов – Благов

Енакиев – Єнакієв

в) Бондарев – Бондарев

Фадеев – Фадєєв

Матвеев – Матвєєв

Сергеев – Сергєєв

Але: Тютчев – Тютчев

Муромцев – Муромцев

Рябцев – Рябцев

Плещеев – Плещєєв

г) Пешков – Пешков (пішки)

Зверев – Зверєв (звір)

Твердохлебов – Твердохлебов (хліб)

Белов – Белов (білий)

Але: Лебедев – Лебедев (бо лебідь – лебедя)

Хмелев – Хмельов (бо хміль – хмелю)

5. а) Ёршик – Йоршик

Бугаёв – Бугайов

Окаёмов – Окайомов

б) Ковалёв – Ковальов

Семёркин – Семьоркін

Верёвкин – Верьовкін

Але: Семёнов – Семенов (бо Семен)

Фёдоров – Федоров (бо Федір)

Артёмов – Артемов (бо Артем)

в) Щипачёв – Щипачов

Лихачёв – Лихачов

Горбачёв – Горбачов.

Завдання 2. Поясніть правопис виділених слів.

1. Я перекладаю зараз Пушкіна, Багрицького, Пастернака, Ассєва.

2. Чи вартий той людського слова, хто відкидає, як сміття, діла Веласкеса й Серова, Матейка й Рєпіна життя?

3. Поет (О. Пушкін) з усією силою зненавидів не тільки Аракчєєва а й аракчєєвщину як одно з найбридкіших явищ в історії лодства.

4. Навіть за часів чорної реакції не можна було погасити полум'я правди, що палало в трудах Сеченова, Павлова, Менделєєва, Тімірязєва.

Завдання 3. Російські прізвища запишіть українською мовою у дві колонки: 1) з буквою е; 2) з буквою с.

Мещанинов, Херасков, Лермонтов, Андреев, Единбург, Немчинов, Сернилин, Тютчев, Исаев, Абдашев, Лесков, Орехов, Кудрявцев, Ветров, Озеров, Ваншенкин.

Ключ: з перших букв прочитайте прізвища персонажів з творів М. Голя.

Завдання 4. Чому ті самі букви в російських назвах *Рєпіно* і *Рєшетниково* українською мовою передаються по-різному: *Рєпіно*, *Рєшетниково*? Чому українською мовою *Пушкін*, але Пуцин, хоч російською однаково: *Пушкін*, *Пуцин*?

Завдання 5. Перепишіть, вставляючи потрібні суфікси, поясніть правопис.

Вереса..., Грач..., Демент..., Сав..., Держав..., Аркад..., Силант..., Гарм..., Черниш..., Звер..., Шалаяп..., Карас..., Вороб..., Огар..., Лазар..., Григор..., Голуб..., Солов..., Пугач..., Ткач..., Нікіт..., Васил... .

Завдання 6. Поясніть правопис прізвищ.

Петров, Первенцев, Єлотін, Єгорева, Афанасьєв, Леонтєв, Фадєєв, Депенєв, Пешков, Ветров, Брянцев, Аракчєєв, Куйбишев, Малишев, Рошєв, Новосьолов, Драчов, Сьомкін, Пуцин, Гагарін, Писарєв, Катаєв, Лєсков, Нікітін, Плєщєв, Бєдний.

Завдання 7. Перепишіть прізвища українською мовою, згрупувавши їх за рубриками: а) письменники, б) художники, в) композитори. Продовжіть ряди, поясніть правопис.

Некрасов, Крамской, Римський-Корсаков, Тютчев, Бородин, Евтушенко, Лебедев-Кумач, Свиридов, Петров, Кабалевский, Рєпін, Кольцов, Шостакович, Шишкін, Івашкевич, Васнепов, Мусорский, Тропинин, Верещагин, Бунин, Суриков, Сергєєв-Цєнский, Глінка, Щєдрин, Колмановский.

ЗАГАЛЬНІ ПРАВИЛА ПРАВОПИСУ СКЛАДНИХ СЛІВ

Складні слова можуть утворюватися за допомогою сполучних звуків і без них.

1. Коли перша частина складного слова – прикметник, то сполучним звуком виступає **о**: *важкоатлет, гірничопромисловий, чорногуз, яснозорий*; якщо першою частиною такого слова є прикметник м'якої групи, то перед **о** пишеться **ь**: *верхньодніпровський, давньоруський, середньовіччя, синьоокий*.

Увага. З цими словами не слід змішувати складні слова, перша частина яких є вищий ступінь прислівника на **е**: *вищезгаданий, нижчепідписаний*.

2. Коли перша частина складного слова – іменник або займенник, то сполучним звуком буває:

а) Після твердого приголосного, зокрема після шиплячого, звук **о**: *атомохід, грушоподібний, дощомір, самовчитель*; але *кожум'яка, овочеховище, очевидний*.

б) Після м'якого приголосного (неподовженого), яким закінчується основа іменника м'якої групи, пишеться **е**: *бурелом, землетрус, працездатний, яйцеподібний*, але: *конов'язь, коногон, костогриз, костоправ, свинопас, свиноматка*.

в) Після **й**, яким закінчується основа іменника м'якої групи, або м'якого подовженого приголосного першої частини пишеться **е**: *боздатність, краєзнавство; життєздатний, життєпис, сміттєзбірник*.

3. Складні слова можуть утворюватися без сполучного звука – шляхом безпосереднього приєднання основи до основи. При цьому перша основа може закінчуватися:

а) На голосний звук: *всюдихід, кількаразовий, радіокомітет*; у словах із числівниками **одно-, дво-, три-, чотири-**: *одноденний, двоярусний, триніжок, чотирикутник*. Також у словах із тими числівниками, що в родовому відмінку мають закінчення **-и**: *двадцятирічний, п'ятикутний, семи-мільний*.

б) На приголосний звук: *Болград, Новгород*; в абрєвіатурах: *виконком, колгосп, медінститут*; у словах із числівниками **двох-, трьох-, чотирьох-**, якщо наступна частина починається голосними **а, о**, та **і**: *двохосьовий, чотирьохактний*.

4. Складні слова можуть писатися разом і через дефіс.

Разом пишуться:

а) Усі складноскорочені слова й похідні від них: *Нацбанк, Міносвіти, міськрада, облвиконком, профспілка, радгосп, соцстрах; профспілковий, радгоспний, соцстрахівський*. Сюди належать і всі складноскорочені з першими частинами: **авіа-, авто-, агро-, біо-, вело-, водо-, газо-, геліо-, гео-, гідро-, екзо-, екстра-, електро-, зоо-, ізо-, квазі-, кіно-, космо-, лже-, ма-**

кро-, мета-, метео-, мікро-, мілі-, моно-, мото-, нео-, палео-, псевдо-, радіо-, рентгено-, соціо-, стерео-, супер-, теле-, термо-, турбо-, фоно-, фото- й под.

б) Складні слова, першою частиною яких є кількісний числівник (коли він не позначається цифрою): *двобічний, сімдесятирічний, трикутник, трипроцентний, чотиримісячний*.

Через дефіс пишуться:

а) Повторення того самого слова з метою підсилення його основного значення, зокрема: в дієсловах для підсилення інтенсивності дії: *писав-писав, робив-робив, ходив-ходив*; у прикметниках і прислівниках для вираження великої міри, ознаки: *білий-білий, легенький-легенький, багато-багато, синьо-синьо, тихо-тихо*.

б) Поєднання синонімічних слів: *гідко-бридко, зроду-віку, тишком-тишком, часто-густо*; антонімічних слів: *більш-менш, видимо-невидимо*; близьких за значенням слів, що передають єдине поняття: *батько-мати* (батьки), *хліб-сіль* (їжа); слів із тим самим коренем, але з різними закінченнями, префіксами й суфіксами: *великий-превеликий, давним-давно, з давніх-давен, з діда-прадіда, мало-помалу, повік-віки, радий-радісінкий, сила-силенна, тихий-тихесенький*.

Примітка. Два однакових іменники, з яких один має форму називного відмінка, а другий – орудного, пишуться окремо: *кінець кінцем, одним одна, честь честю, чин чином*. Так само й займенники: *сама самотою*.

в) Поєднання слів, що означають приблизність: *день-другий, година-дві, не сьогодні-завтра, три-чотири*.

Примітка. Поєднання слів зі значенням приблизності або певних числових меж можуть складатися й з двох числівників, позначених цифрою. У таких випадках між ними ставиться тире: *3 – 4 (дні), учні 8 – 10 класів*.

г) Складні вигуки та звуконаслідування: *гей-гей, ого-го, бом-бом*.

д) Звуки у словах, що вимовляються протяжно: *По-о-дай, а то во-о-ни наморились уже й та-а-к біля мене* (Тесленко); *По-о-лк, стій!*

е) Літерні абрєвіатури з належними до них цифрами: *Ту-154, ЗІЛ-111*.

ж) Терміни, до складу яких входить літера алфавіту: *П-подібний, Т-подібний*.

з) Літерні скорочення складних слів, які пишуться разом або через дефіс: *с.-г.* – сільськогосподарський, *с.-д.* – соціал-демократ, соціал-демократичний, *ст.-сл.* – старослов'янський. Але скорочення, утворені від словосполучень, пишуться окремо: *с.г.* – сільське господарство. [8]

Завдання 1. З'ясуйте, яким чином у наведених нижче словах сполучаються різні основи в одне слово. Зробіть висновок про правопис слів.

Чорнозем, складносурядний, червонодеревний, чорнослив, пароплав, давньогрецький, ранньосередньовічний, синьоокий, криголам, мечоносець; землезнавство, серцебиття, місяцехід, овочесховище, красзнавство, змієподібний, босприпаси, життєдайність.

Завдання 2. Розгляньте наведені нижче слова, зробіть висновок про правопис слів.

а) будова (яка?) нова – новобудова;
сніг (який?) білий –білосніжний;
ходить (де?) всюди – всюдихід;
зелений (як довго?) вічно – вічнозелений;
перекоти (куди?) через поле – перекотиполе;
править (що?) кістки – костоправ;
будує (що?) машини – машинобудівник;
(Північно-Кримський канал, Південно-Китайське море, Західно-Сибірська низовина);

б) і робітничий, і селянський – робітничо-селянський;
і машинний, і тракторний – машинно-тракторний;
і людина, і день – людино-день;
і темний, і зелений – темно-зелений;
і ніжний, і рожевий – ніжно-рожевий;
і сніжний, і білий – сніжно-білий;

(жовтогарячий, червоногарячий, хитромудрий, глухонімиий, зловорожий);

в) білий-білий, чистий-чистий, далеко-далеко;

бігав-бігав, читав-читав;

тишком-нишком, часто-густо, видимо-невидимо, більш-менш, без кінця-краю, вряди-годи;

хліб-сіль, батько-мати, буркун-зілля, сон-трава;

добрий-предобрий, мало-помалу, з давніх-давен;

година-дві, день-два, не сьогодні-завтра, один-єдиний.

(Кінець кіпцем, одним один, нога в ногу, раз у раз, честь чесно, чин чином, сама самотою, на віки вічні);

г) блок-схема, вакуум-апарат, прем'єр-міністр, віце-президент, генерал-майор, пап'є-маше, яхт-клуб;

д) авіазавод, аерофлот, гідромеханіка, радіоцентр, фотоелемент, аерофотозйомка.

Завдання 3. Поясніть правопис виділених слів.

1) Встають новобудови до небес, відбиває зорі блакитно-водний Дніпрогес (М. Рильський).

2) Живи, дух життєдайний, дух творчості людської (М. Бажан).

3) Нема такої сили, щоб нашу правоту перемогти, щоб наш огонь згасить мільйонпокрилий (М. Рильський).

4) Я хочу бути вічно юним, незламно-молодим (П. Тичина).

- 5) Якщо не можеш бути вічно юним, то змолоду не будь старим бодай (Д. Павличко).
- 6) Над річкою схилились пишно-зелені сади, квіти барвисто-пахучі (М. Рильський).
- 7) Мерехтливо-червоне сонячне коло спускається до обрію (В. Козаченко).
- 8) Поглянь: який-то світ кипить, блакитно-синьо-срібно-сірий (Л. Горлач).
- 9) Падали на пісок сині, зелені, жовті, червоногарячі кружала світу (П. Мирний).
- 10) Що шумить-дзвенить верхами (П. Тичина).
- 11) Іван прикинув, що роботи лишилося на годину-півтори (Г. Тютюнник).
- 12) Трудом ми все на світі робим, трудом живем, кінець кінцем (Н. Негада).

Завдання 4. Розкриваючи дужки, запишіть у дві колонки слова:

- 1) Які пишуться разом;
- 2) Які пишуться через дефіс.

Вугле(видобуток), озерно(болотний), здивовано(розгублений), все-світньо(відомий), червоно(гарячий), вакуум(камера), в'єтнамсько(український), сніго(затримання), перекоти(поле), штабс(капітан), тьмяно(жовтий), всесвітньо(історичний), овоче(сховище), м'ясо(молочний), вічно(зелений), світло(рожевий), темно(зелений), одно(денний), блок(система), видно(невидимо), корабле(будівник), ячмінно(житній), сніжно(білий), смагляво(лиций), синьо(зелений), легко(крилий), зменшено(пестливий).

Ключ. У кожному слові підкресліть другу від початку букву. З цих букв прочитайте вислів давньоримського історика Тацита.

Завдання 5. 1) Чому в слові *машинобудівний* у першій частині одне *н*, а в слові *машинно-тракторний* – два *н*?

2) Чому слово *всесвітньо відомий* (поет) пишеться окремо, а слово *всесвітньо-історичне* (значення) – через дефіс? *Трудодень* – разом, а *людино-день* – через дефіс?

Завдання 6. Від поданих словосполучень утворіть, де можна, складні слова, поясніть написання.

Багато води (літ, мільйонів, людей, томів);
 Добувати руду (сіль, золото, вугілля, нафту);
 Перший клас (сорт, відкривач, причина, розряд);
 П'ять днів (літ, хвилинь, балів, десятків);
 Висока кваліфікація (потужність, дисципліна, ефект, освіта, повага);
 Наукове дослідження (фантастика, популярність);
 Двадцять шість кілометрів (поверхів, томів, років);

Життєва необхідність (важливий, спроможний, визнаний, випробуваний);
Пряма душа (протилежність, ріст, кут, лінія).

Завдання 7. Продовжіть ряди складних слів, поставте наголос. Звірте написання за “Орфографічним словником української мови”.

Авто: автомобіль, автобіографія ....
Бібліо: бібліографія, бібліознавство....
Світло: світлолюбний, Світловодськ...
Гостро: гостроверхий, гостроокий...
Земле: землеробство, землезнавство...
Довго: довговічність, довголітній...
Жовто: жовтодзьобий, жовто-синій....
Мало: малозрозумілий, малолюддя...
Червоно: червоно-рожевий, червонодеревний...
Ясно: ясноголовий, ясно-діловий...

Завдання 8. Запишіть слова за правилами правопису; поясніть їх написання.

Ново/сілки, Старо/косянтинів, Східно/Сибірське море, Східно/Корейська затока, Нижньо/Дніпровська низовина, Пуца/Водиця, Глинськ/Загора, Івано/Франківськ, Нью/Йорк, Улан/Уде, Велика/Стадниця, Великі/Луки, Давидів/Брід;
Кам'янець/Подільський, Новоград/Волинський, Новгород/Сіверський;
Новосілки/на/Дніпрі, Петропавловськ/на/Камчатці, Па/де/Кале.

Завдання 9. Прочитайте абрєвіатури; обґрунтуйте їх написання.
ПрикВО, КАМАЗ, ООН, загс, міськвно, ВДУ, ВНТУ, ЖЕК, райвно, АН України.

Завдання 10. Пояснювальний словниковий диктант.

Радіозв'язок, напівтемно, шляхобудування, машиноремонтний, рудоносний, суспільно корисний, суспільно необхідний, діаметрально протилежний, приємно вражений, далекоглядний, однозначний, напіввідчинене, життєво необхідний, житлокооперативний, сонцезахисний, широкодоступний, місцеперебування, місце проживання, місцезнаходження, місцеположення, полезахисний, швидкохідний, плоско-опуклий, електронно-обчислювальний.

ПРАВОПИС СКЛАДНИХ ІМЕННИКІВ

1. Р а з о м пишуться:

а) Складні іменники, утворені шляхом поєднання за допомогою сполучного звука двох або кількох основ, одна з яких – дієслівного походження: *вертоліт, лісосплав, самохід, силосонавантажувач, тепловоз*.

б) Складні іменники, утворені поєднанням прикметникової та іменникової основ за допомогою сполучного звука: *білокрівці, чорногуз, чорнозем*.

в) Складні іменники, утворені за допомогою сполучного звука від двох іменникових основ: *верболіз, лісостеп, носоріг, трудодень, шлакоблок* (але *людино-день*); сюди ж належать іменники, першою частиною яких є незмінний іменник іншомовного походження (тут роль сполучного звука виконує останній голосний першого іменника: *автострада, велотрек, радіокомітет*).

г) Складні іменники, утворені з дієслова в наказовій формі та іменника: *горицвіт, зрвиголова, перекотиполе, пройдисвіт, Непийтиво, Перебийніс, Убийвоєк* (прізвища).

д) Складні іменники, утворені з кількісного числівника у формі родового відмінка (для числівника *сто* – називного) та іменника: *двадцятитонка, сторіччя, стоп'ятидесятиріччя, шестиденка*.

Примітка. У складних словах із числівником, який означає число двозначне, тризначне та інші, числівник звичайно пишеться цифрами й приєднується до другої частини слова за допомогою дефіса: *750-річчя, 16-поверховий*.

е) Складні іменники з першою частиною *пів-, напів-, полу-*: *піваркуша, півгодини, півдюжини, півкарбованця, півколо, півмісяць, півогірка, пів'яблука; напівавтомат, напівсон; полукіпок, полумисок*.

Примітка. Перед іменниками – власними іменами *пів-* пишеться через дефіс: *пів-Європи, пів-Кисва*.

є) Складні іменники, утворені з трьох і більше основ: *автомотогурток, світловолодікування, термодінаміка*.

2. Через дефіс пишуться:

1) Складні іменники, утворені з двох іменників без допомоги сполучного звука, незалежно від того, чи в даному слові відмінюються обидва іменники, чи тільки другий.

До таких слів з обома відмінюваними частинами належать:

а) іменники, що означають протилежні за змістом поняття: *купівля-продаж, розтяг-стиск*;

б) іменники, що означають спеціальність, професію: *магнітологасроном, лікар-еколог*;

в) іменники на позначення казкових персонажів: *Зайчик-Побігайчик, Лисичка-Сестричка.*

До слів із другою відмінюваною частиною належать:

а) іменники, в яких перше слово підкреслює певну прикмету чи особливість предмета, явища, названого другим словом: *блок-система, буй-тур, дизель-мотор, жар-птиця, козир-дівка, свят-вечір, стоп-кран;*

б) іменники, що означають державні посади, військові, наукові звання: *генерал-губернатор, генерал-лейтенант, контр-адмірал, прем'єр-міністр, унтер-офіцер, член-кореспондент, штабс-капітан;*

в) іменники, що означають складні одиниці виміру: *кіловат-година, людино-день, тонно-кілометр.*

2) Складні іменники з першою складовою частиною **віце-, екс-, лейб-, максі-, міді-, міні-, обер-:** *віце-президент, екс-чемпіон, лейб-медик, максі-спідниця, міні-футбол, обер-майстер.*

3) Іншомовні назви проміжних сторін світу: *норд-вест, норд-ост.*

4) Субстантивовані словосполучення, що означають переважно назви рослин: *брат-і-сестра, любі-мене, розрив-трава, чар-зілля.*

5) Скорочені іменники, в яких наводиться початок і кінець слова: *б-ка – бібліотека, вид-во – видавництво, д-р – директор, ін-т – інститут.*

6) Перша частина складного слова (яке пишеться разом або через дефіс), коли далі йде слово з такою ж другою частиною: *радіо- й телеапаратура, тепло- й гідроелектростанції.* [8]

Завдання 1. Випишіть слова: прості і складні.

Досвід, однозначність, турбобудування, упорядкування, життєздатність, майстер, електроприлад, аматор, іскроуловлювач, сторіччя, юнак, нафтопереробка, ультрамода, юрисконсультство.

Ключ. З перших букв прочитайте вислів французького філософа ХІІ ст. Р. Декарта.

Завдання 2. Від поданих словосполучень утворіть складні слова, поясніть правопис.

Ломити камінь, править кістки, будує машини, життя любити, житло будувати, заготівельна контора, знати край, збирати зерно, падає листя, знавець літератури, будова нова, перекотити через поле, ходить всюди.

Завдання 3. Допишіть ряди складних слів, поясніть правопис.

Авто-:

Пів-:

Багато-:

Старо-:

Бібліо-:

Земле-:

Вело-:
Гідро-:

Довго-:
Мало-:

Завдання 4. Сформулюйте основні правила правопису складних слів.

Сонцепоклонник, красзнавство, шестигранник, горицвіт, Вернигора, піввідра, напівголоса, полумисок, співавторство, авіаметеостанція, гідроенергоресурси, добридень, хліб-сіль, південь-північ, педагог-дослідник, гуци-лебеді, кіловат-ампер-година, екс-чемпіон, рута-м'ята, кілограм-маса, унтер-офіцер, штабс-лікар, віце-консул.

Завдання 5. Напишіть подані нижче слова разом або через дефіс.

Авто...стоп, авіа...полк, анти...теза, баро...камера, бетоно...мішалка, блок...сигнал, диван...ліжко, мікро...вольт, овоче...сховище, конопле...прядіння, приладо...будівник, шарико...підшипник, гучно...мовець, книго...люб, зло...вживання, зоо...сфера, кіно...монтаж, радіо...інститут, електро...мережа, аеро...динаміка, радіо...виробництво, теле...передача, фото...лабораторія, мрія...казка, виставка...ярмарок, ввіз...вивіз, стежки...доріжки, хата...читальня, льон...довгунець.

Завдання 6. Перекладіть українською мовою. Порівняйте особливості правопису слів в російській та українській мовах.

Пол-лимона, пол-арбуза, пол-Москвы, пол-листа, полкруга, полгорода, полкниги, полкілограмма, пол-Индии, пол-Европы, пол-Азии, пол-страницы, полжизни, пол-ящика, полдня, пол-апельсина, полгода, пол-озера.

Завдання 7. З'ясуйте, яким чином сполучаються різні основи в одне слово. Зробіть висновок про правопис слів.

Лісосмуга, дощомір, вертоліт, чорногуз, сталевар, картоплесаджалка, кулет, землевласник, краєбездатність, трикутник, радіокомітет, всюдихід, століття, зірвиголова, чорнозем, десятирічка, чорнослив, криголам, мечоносець, серцебиття, землезнавство, овочесховище, боеприпаси, красзнавство, склороб, благовісник, верхоглядство, багатоголосся, військовослужбовець, деревообробка, літакобудівник, товаровиробник, ширококовлення, вітромір, землекоп, зорепад, багатовладдя, вантажопотік, виноторгівля, хлібозбирання, взаємодопомога, законоположення, співбесіда, звуконаслідування.

Завдання 8. Розкриваючи дужки, запишіть слова:

- які пишуться разом;
- які пишуться через дефіс.

Земле/знавець, само/хідка, паро/плав, високо/гір'я, електро/оранка, чорно/ліс, важко/атлет, вантажо/обгін, вугле/бетон, верхо/віття, водо/віддача, авто/транспорт, радіо/комітет, електро/магніт, гідро/турбіна, ломить/камінь, зірви/голова, пів/віку, напів/фабрикат, Івасик/Телесик, авто/мото/дром, агро/метео/станція, радіо/фото/теле/граф, срібло/золото, педагог/дослідник, вчитель/методист, генерал/лейтенант, Вовчик/Братчик, прем'єр/міністр, кіловат/година, полу/мисок.

Завдання 9. Гра "хто швидше".

Кожний ряд отримує лист паперу. По черзі на папері кожний слухач пише будь-який складний іменник, що пишеться разом.

Який ряд виконує першим, той слухач, який останнім записав слово, зачитує слова. Слухачі перевіряють, чи правильно записані слова.

ПРАВОПИС СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

1. Р а з о м пишуться:

а) Складні прикметники, утворені від складних іменників, що пишуться разом: *електросиловий* (електросила), *картоплесаджальний* (картоплесаджалка), *лісостеповий* (лісостеп), *м'ясозаготівельний* (м'ясозаготівля), *радіофізичний* (радіофізика), *самохідний* (самохід), *теплообмінний* (теплообмін), *чорноземний* (чорнозем).

б) Складні прикметники, утворені від словосполучення іменника та узгоджуваного з ним прикметника: *загальноосвітній* (загальна освіта), *легкоатлетичний* (легка атлетика), *мовностильовий* (мовний стиль), *народногосподарський* (народне господарство), *народнопоетичний* (народна поезія), *первіснообщинний* (первісна община), *правобережний* (правий берег), *сільськогосподарський* (сільське господарство), *східнослов'янський* (східні слов'яни).

в) Складні прикметники з другою дієслівною частиною: *волелюбний*, *деревообробний*, *карколомний*, *машинобудівний*.

Примітка. Прикметники з другою префіксальною дієслівною частиною пишуться через дефіс: *вантажно-розвантажувальний*, *контрольно-вимірвальний*.

г) Складні прикметники, в яких першим компонентом виступає прислівник: *важкохворий*, *внутрішньозаводський*, *загальнодержавний*; так само й такі, в яких другою складовою частиною є дієприкметник: *вищезгаданий*, *нижчепідписаний*, *новоутворений*, *свіжозрубаний*, але: *трохи вище зазначений* (параграф), бо є пояснювальне слово.

Примітка 1. Прислівники, утворені від більшості відносних прикметників, як правило, зберігають на собі логічний наголос і не зливаються в одне слово з наступним прикметником або дієприкметником: *абсолютно*

сухий, діаметрально протилежний, послідовно миролюбний, різко окреслений, суспільно корисний, суспільно необхідний, хімічно зв'язаний.

Примітка 2. У складних термінах прислівник-компонент, що уточнює значення складного прикметника, пишеться разом із цим прикметником: *видовоженоутупоконічний, короткогрушоподібний, округлояйцеподібний.*

д) Складні прикметники (з двох або кількох компонентів), у яких основне смислове навантаження передається останнім прикметником, а попередні лише звужують, уточнюють його зміст. Такі прикметники, як правило, мають термінологічне значення: *вузькодіалектне* (мовне явище), *грудочеревна* (перепона), *давньоверхньонімецька* (мова), *двовуглекислий* (газ), *лінгвостилістичні* (особливості); також – *глухонімий, сліпоглухонімий.*

е) Складні прикметники, першою частиною яких є числівник, написаний літерами: *двадцятиповерховий, семиразовий, стодвадцятьотирирічний*, але *125-річний.*

є) Складні прикметники, утворені з двох неоднорідних прикметників (зокрема, ті, які виражають відношення родової ознаки до видової): *поперечношліфувальний* (поперечний шліфувальний верстат).

2. Через дефіс пишуться:

а) Складні прикметники, утворені від складних іменників, що пишуться через дефіс: *віце-президентський* (віце-президент), *генерал-губернаторський* (генерал-губернатор), *дизель-моторний* (дизель-мотор), *соціал-демократичний* (соціал-демократ), *унтер-офіцерський* (унтер-офіцер).

Примітка. В окремих випадках, коли прикметник утворюється від сполучення іменника з прикладкою, дефіс не ставиться: *Москва-ріка* – москворіцький.

б) Складні прикметники, утворені з двох чи більше прикметникових основ, якщо названі цими основами поняття не підпорядковані одне одному: *аграрно-сировинний, державно-монополістичний, електронно-обчислювальний, культурно-технічний, лісопильно-стругальний, масово-політичний, мовно-літературний, навчально-виховний, науково-технічний, партійно-політичний, плоско-опуклий, постачально-збутовий, свердлильно-довбальний, суспільно-політичний, столярно-механічний*; а також узвичаєні: *всесвітньо-історичний, літературно-художній, народно-визвольний, підзолисто-болотний* тощо; між компонентами цих складних прикметників, не з'єднаними в одне слово, можна вставити сполучник *і*: *аграрний і сировинний, навчальний і виховний і под.*

в) Складні прикметники, в яких перша частина закінчується на **-ико** (**іко**): *буколіко-романтичний, діалектико-матеріалістичний, історико-культурний, механіко-математичний, політико-економічний.*

г) Складні прикметники з першою частиною **військово-**, **воєнно-**: *військово-морський, військово-спортивний, воєнно-стратегічний.*

Примітка. Складні субстантивовані прикметники *військовозов'язаний, військовополонений* пишуться разом.

д) Складні прикметники, в яких перша частина не має прикметникового суфікса, але яка за змістом є однорідна з другою частиною й приєднується до неї за допомогою сполучного звука *о* або *е*: *м'ясо-вовняний, м'ясо-молочний, крохмале-патоковий*.

Примітка. Складні прикметники цього типу, що виступають як наукові терміни, пишуться разом: *головоніг, грудочеревна* (перепона).

е) Складні прикметники, утворені з двох або кількох основ, які означають якість із додатковим відтінком, відтінки кольорів або поєднання кількох кольорів в одному предметі: *блакитно-синій, гіркувато-солоний, кисло-солодкий, молочно-білий, сіро-голубий, темно-зелений, червоно-зелено-синій*, але: *жовтогарячий, червоногарячий* (окремі кольори).

є) Складні назви проміжних сторін світу: *південно-східний, північно-західний; норд-остівський*.

ж) Складні прикметники, першим компонентом яких є числівник, написаний цифрами: *20-річний, 10-поверховий*, [8]

Завдання 1. Перепишіть словосполучення, групуючи прикметники за правилами правопису. Усно поясніть ці правила.

Хронікально-документальний, аграрно-промисловий комплекс, високomorальний вчинок, частовживаний вислів, чотирнадцятиповерховий будинок, висококалорійна їжа, фізико-математичний факультет, англо-німецько-французький словник, Південно-Каспійська низовина, двохсоткілограмовий вантаж, вищезгаданий випадок, металомісткий сплав, північноукраїнська порода, яскраво-зелений листок, зелено-золотий океан, пізньозимовий сорт, науково-дослідний інститут, військово-політичне училище, порівняльно-історичний метод, прибутково-видаткова відомість, приват-доцентська ставка, ранньостиглі овочі, середньоєвропейський час, діалектико-матеріалістичний світогляд.

Завдання 2. Зіставте подані попарно прикметники і словосполучення. Поясніть правила їх написання.

Промислово-торговельний – промислово розвинений; сіро-зелений – сірокам'яний, суб'єктивно-ідеалістичний – суб'єктивно оцінений, суспільно-трудова – суспільно необхідний, паралельно-послідовний – паралельно сполучений, плодово-ягідний – плодовоочевий, плоско-опуклий – плоскопаралельний, морально-правовий – морально стійкий, емоційно-образний – емоційно забарвлений, сильнодіючий – сильно схвильований, чистокровний – чисто український.

Завдання 3. Від поданих словосполучень утворіть, де можливо, складні слова; перевірте правопис за “Орфографічним словником”; поясніть написання.

Висока кваліфікація, добувати сіль, подібний до м'яча, культура і побут, історія та етнографія, північний схід, обернена пропорція, рожевий і золотий, Біла Церква, двадцять чотири поверхи, чітко виражений, суспільно корисний, ломити камінь, скло і бетон.

Завдання 4. Перепишіть приклади, розкриваючи дужки. Перевірте правопис за "Орфографічним словником". Поставте наголос. Обґрунтуйте написання.

(Взаємно) ізольований, однозначний, паралельний, перпендикулярний;

(високо) калорійний, піднятий, поважний, поставлений, оплачуваний;
(глибоко) водний, вкопаний;

(далеко) глядний, видний, розташований;

(мало) істотний, відомий, досліджений, відшліфований;

(науково) дослідний, фантастичний, подібний, пояснений;

(суспільно) економічний, корисний, трудовий, небезпечний;

(соціально) свідомий, небезпечний, побутовий;

(прямо) рослий, протилежний, душний;

(швидко) плинний, діючий;

(ясно) блакитний, лиций, вельможний.

Завдання 5. Перекладіть слова українською мовою, поясніть правопис. Зверте переклад за тригоном "Російсько-українським словником".

Многоводный, многогранный, многолетний, многомиллионный, многолюдье, многоликий, многоязычный, многостаночница, многотомный;

первоклассник, первоисточник, первооткрыватель, первопричина, первобытнообщинный, первоэлемент, первозрядник, первоначальность; пятиборье, пятиглавый, пятикопеечный, пятидневка, пятибальный, пятиминутный;

радиоинформация, радиометрический, радиопеленгование, радионаправление, радиосвязь, радиоприемник, радиоприбор;

самоделка, самозабвение, самозащита, самолюбивый, сомнение, самообразование, самоуглубленность, самопожертвование, самоощущение.

Завдання 6. Перепишіть, розкривши дужки, поясніть написання прикметників.

1. Тільки небо, тільки далеч синьо/синя. 2. Пив я воду, пив холодну із криниці – срібно /дзвонно/ проліскову. 3. Ти стояла на порозі на високім в синім платті, синьо/ока, в синім квіті. 4. Через біле/біле поле йде веселий дідуган. 5. По дну між/гір'я, між тисячо/тонними камінними надобнями, крізь колючий чагарник пробиралися бійці. 6. Коли копають картоплю, тихо співають дівчата, озимина витикає світло/зелені голки. 7. Темрява створювала враження абсолютно/здичавілої пустелі. 8. І палають, ніби сти-

глі вишні, владно підкоряючи собі, губи неціловані і грішні, очі божевільно/голубі. 9. Сонцю співає веснянку радісно/юний потік. 10. Мов буря, покотились арсенальці проти бучних жовто/блакитних лав. 11. Малий же над уроками сидіти не любив, щось швидесенько мазюкав в зошитах і рвався на вулицю, звідки приходив утомлений і напів/сонний. 12. Надовго/гудучим простором, над арками через Дніпро блискучим промчав метеором розгонистий поїзд метро. 13. Так ось вона – ця круча Альбіону, вапнисто/білий, невисокийщит. 14. Хвилюючись, парк пишно/чолий метнувся з чавунних оград. 15. Хто може зректись житте/творних зусиль, прозрівань і сягань. 16. Люду руському ми уклонимося, на всі сторони ми поклонимося всіма дугами семи/барвними, семи/грайними та безхмарними. 17. Вертає сонце з возняного рейду в бузково/сірий, волохатий сон (3 творів українських письменників та поетів).

Завдання 7. Перепишіть текст. Поясніть правопис складних слів.

Жоден з українських словників за кількасотлітню історію українсько-го словникарства, починаючи від знаменитого “Лексикона” Памва Беринди, не містив такого словесного багатства, як академічний тлумачний словник української мови. “Словник української мови” фіксує назви майже усіх предметів, дій, станів, якостей, прогресивні ідеї минулого і сьогодення, а також ту частину слів, яка тепер відійшла до пасивного фонду, але свого часу широко використовувалася майстрами художнього слова і в народній творчості. Гортаючи сторінки одинадцяти томів видання, ми вчитуємося в історію народу, яку відбито в словах давніх і тих, що засвідчують реалії наших днів, типу місяцехід, лазер, комп’ютер.

(І. Вихованець)

Завдання 8. Словниковий диктант.

Високоосвічений, кам’яновугільний, східнослов’янський, південно-західний, анатоμο-фізіологічний, швидкотічний, літературно-художній, судноремонтний, науково-популярний, високосортний, соціал-демократичний, зовнішньополітичний, всесвітньо-відомий, всесвітньо-історичний, всепоглинаючий, Переяслав-Хмельницький, Семигори, середньоязичний, складносурядне, напівзабутий, світло-коричневий, темно-зелений, вічнозелений, швидкохідний, Волино-Подільська височина, південно-західні говірки, давньоруська культура, великий-превеликий.

ПРАВОПИС ПРИСЛІВНИКІВ

1. Р а з о м пишуться:

а) Складні прислівники, утворені сполученням прийменника з

прислівником: *віднині, відтепер, донині, дотепер, забагато, задовго, занадто, набагато, навічно, надалі, надовго, назавжди, назовсім, наскрізь, насправді, невтямки, негаразд, отак, отам, отут, повсюди, подекуди, позавчора, позаторік, потроху, утричі, якнайкраще.*

Примітка. Від подібних прислівників слід відрізнати сполучення прийменників із незмінюваними словами, вживаними в значенні іменників. Такі сполучення пишуться окремо: *від сьогодні, до завтра, на завтра, на потім (не відкладайте цього до завтра, на завтра, на потім), за багато, на багато* (пор.: *забагато гуляєш і за багато років уперше приїхав, стало набагато легше й зал на багато місць*), *на добраніч, на ура.*

б) Складні прислівники, утворені сполученням прийменника з іменником: *безвісти, безперестанку, вбік, ввечері, ввіч, вволю, вголос, вгори, вгору, вдень, взимку, взнаки, відразу, вкрай, вкупі, влад, влітку, внизу, вночі, восени, впам'ятку, вдень, вперед, впереміж, впереміш, вплав, вплач, впоперек, впору, враз, вранці, врешті, врівень, врівні, врозкид, врозліт, врозсит, врозтіч, вряд, всередині, вслід, всмак, вщерт, доверху, довіку, довкола, доволі, догори, додола, додому, докупи, донизу, дотла, доценту, заміж, замужем, заочі, запанібрата, запівніч, зараз, разом, зарані, зарання, засвітла, збоку, зверху, звіку, згори, здуру, ззаду, зісподу, знизу, зозла, зокола, зразу, зранку, зрання, зрештою, зроду, зсередини, набік, набір, наверх, наверху, навесні, навиворіт, навиліт, навідліг, навідріз, навік, навіки, навіч, нагору (але на-гора), надвечір, надворі, надголодь, надзелень, надмір, надміру, назад, назахват, наздогад, назустріч, наїздом, наниз, нанизу, наостанок, наостанку, напам'ять, наперебій, напереваги, наперед, наперекір, напереріз, на півдорозі, напідпитку, напоказ, наполовину, напихваті, напочатку, наприклад, напровесні, напролом, напропале, нараз, нарешті, нарівні, нарозхват, насилу, наскоком, наспід, настіх, насподі, насторожі, наяву, обік, обіч, одвіку, опівдні, опівночі, опліч, підряд, побіч, поблизу, поверх, повік, поволі, позаду, поночі, попліч, поруч, поряд, посередині, почасти, скраю, спереду, спочатку, убік, убрід, увечері, увіч, уголос, угорі, угору, удень, узимку, узнаки, украй, укупі, улад, улітку, униз, унизу, уночі, упень, уперед, уплав, уплач, упоперек, упору, уранці, урешті, урівень, урівні, урозкид, урозліт, урозсит, урозтіч, уряд, усередині, услід, усмак, ушир.*

в) Складні прислівники, утворені сполученням прийменника з коротким (нечленим) прикметником: *віддавна, востаннє, вручну, догола, допізна, завидна, замолоду, заново, звисока, згарячу, злегка, зліва, знову, зрідка, напевне, нарієні, нарізно, нашивидку, помалу, помаленьку, потихеньку, сповна, проста, сп'яну.*

г) Складні прислівники, утворені сполученням прийменника з числівником: *вдвоє, втрос, вчетверо й под.; вперше, вдруге, втретє й под.; надвоє, натрос, начетверо й под.; удвох, утрьох, учотирьох і т.д.; водно, заодно, поодинці, спершу.*

д) Складні прислівники, утворені сполученням прийменника з займенником: *внічию, втім, навіщо, нащо, передусім, почім, чому*; але: *до чого, за віщо, за що* та ін. в ролі додатків.

е) Складні прислівники, утворені сполученням кількох прийменників із будь-якою частиною мови: *вдосвіта, вповдовж, завбільшки, завглибки, завдовжки, завтовшки, завчасу, завиширки, знадвору, навздогін, навзник, навсидьки, навколо, навкруги, навкулачки, навмисне, навпаки, навперейми, навприсядки, навпростець, навряд, навскач, навскіс, навскоси, навсправжки, навстіж, навтікача, навздогін, наздогін, наосліп, напоготові, позавчора, позаторік, попідтинню, спідлоба*.

є) Складні прислівники, утворені з кількох основ (із прийменником чи без нього): *босоніж, водносталь, ліворуч, мимоволі, мимоїздом, мимохідь, мимохоть, насамперед, натщесерце, нашивидкуруч, обабіч, обіруч, очевидно, повсякчас, праворуч, привселюдно, самохоть, стрімголов, тимчасово, чимдуж, чимраз*.

ж) Складні прислівники, утворені сполученням часток *аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-* із будь-якою частиною мови: *абікуди, абіяк, аніскільки, анітрохи, аніччирк, аніяк; дедáлі, деінде, деколи, декуди; чимáло; щовéчора, щогодіни, щодáлі, щодéнно, щодня, щодóху, щомісяця, щомóга, щонайбільше, щонайдóвше, щонайдóжче, щонайкраще, щонайменше, щонайширше й т.д., щонóчі, щоправда, щорáз, щорáзу, щорóку, щосіли, щохвилини* (але: *дарма що, по́ки що, тільки що, хіба́ що, чи що*); *якомóга, якось і якось* (з різними значеннями), *якраз, якнайбільше, якнайдожче, якнайдовше й под.*

Слід відрізнити прислівники, складені з прийменників або часток і різн. частин мови, від прийменників або часток та іменників, прикметників тощо, коли останні зберігають у реченні свої функції як окремі частини мови, отже, і пишуться окремо. Пор.:

Він повернув убік і Ударив у бік.

Спочатку це не було ясно й З початку розмови вони зрозуміли вашу думку.

Прочитай віри напам'ять і На пам'ять він подарував мені книжку.

Всередині щось дуже заболіло й Це правило шукай у середині розділу.

Хлопці домовилися йти всі вкупі до міста й У купі піску гралися діти.

Зауважую вам востаннє й Вони постукали в останнє вікно.

Ми чуємо це вперше й Зайдемо в перше село.

Втім, я не заперечую й У тім спектаклі виступав і я.

У нас чимало є досягнень і Чи мало вам допомагали?

Нащо було починати справу? і На що ви натякаєте?

Ми теж виступали на зборах і Він говорив те ж, що і я.

Якось висте воно буде і Як ось і Марко на поріг.

2. О к р е м о пишуться:

а) Прислівникові сполучення, що складаються з прийменника та іменника, але в яких іменник звичайно зберігає своє конкретне лексичне зна-

чення й граматичну форму, особливо коли між прийменником і керованим ним іменником можливе означення до цього іменника (прикметник, займенник, числівник): *без відома, без жале, без кінця, без кінця-краю, без ладу, без ліку, без мети, без наміру, без пуття, без сліду, без смаку, без сумніву, без увагу, без упину, без черги, в затишку, в міру, в нагороду, в гору, в обмін, в обріз, в позику, в цілості, до біса, до впадоби, до гурту, до діла, до загину, до запитання, до краю, до крихти, до ладу, до лиха, до лиця, до міри, до ноги, до обіду, до останку, до пари, до пня, до побачення, до пори, до пуття, до речі, до решти, до сих пір, до смаку, до смерті, до снаги, до сьогодні, за години, за дня, за кордон, за кордоном, за рахунок, за світла, з болю, з-за кордону, з краю в край, з переляку, з радості, з розгону, на бігу, на біс, на вагу, на весну (але навесні), на вибір, на видноті, на відчай, на відмінно, на віку, на гамуз, на голову, на диво, на дозвіллі, на жаль, на зло, на зразок, на льоту, на мить, на ніцо, на око, на поруки, на прощання, на радість, на radoцax, на руку, на самоті, на світанку, на скаку, на славу, на слово, на сміх, на совість, на сором, на ходу, на шкоду, на щастя, над силу, не з руки, ні на гріш, під боком, під гору, під силу, по змозі, по можливості, по правді, по силі, по совісті, по сусідству, по суті, по черзі, по щирості, у вигляді, уві сні, у поміч, у стократ, через силу, як слід, як треба.*

б) Словосполучення, що мають значення прислівників і складаються з двох іменників (зрідка – числівників) та одного або двох прийменників: *від ранку до вечора, день у день, з боку на бік, з дня на день, один в один, раз у раз, рік у рік, час від часу.*

в) Словосполучення, які в реченні виконують функції прислівника та складаються з узгоджуваного прийменника (числівника, займенника) й дальшого іменника: *другого дня, таким чином, темної ночі, тим разом, тим часом і т. ін.*

г) Прислівники, утворені сполученням прийменника з повним прикметником чоловічого (середнього) роду: *в основному, в цілому.*

д) Прислівники, утворені сполученням прийменника по зі збірним числівником: *по двоє, по трос, по четверо* тощо.

3. Через дефіс пишуться:

а) Складні прислівники, утворені від прикметників і займенників за допомогою прийменника **по** та закінчення **-ому** або **(-к) и**: *по-батьківському, по-бойовому, бо-братньому, по-господарському, по-інішому, по-козацькому, по-нашому, по-своєму, по-сусідському, по-українському, по-християнському; по-батьківськи, по-братерськи, по-господарськи, по-людськи, по-сусідськи, по-українськи; також по-латині.*

Примітка. У прислівниках цього типу, утворених від складних прикметників, що пишуться через дефіс, дефіс ставиться тільки після **по-**: *по-соціалдемократичному.*

б) Складні прислівники, утворені за допомогою прийменника **по** від

порядкових числівників: *по-перше, по-друге, по-третє* й т.д.

в) Неозначені складні прислівники з частками **будь-, -будь, -небудь, казна-, -то, хтозна-**: *аби-то, будь-коли, будь-куди, де-небудь, десь-то, казна-де, казна-коли, коли-будь, коли-небудь, куди-будь, куди-небудь, так-то, хтозна-як, як-небудь.*

г) Складні прислівники, утворені з двох прислівників: *вряди-годи, десь-інде, десь-інколи, с'як-так* і т.ін.

д) Складні прислівники, утворені повторенням слова або основи без службових слів або зі службовими словами між ними: *будь-що-будь, вічна-віч, всього-на-всього, далеко-далеко, де-не-де, коли-не-коли, ледве-ледве, ось-ось, пліч-о-пліч, хоч-не-хоч, як-не-як.* [8]

Завдання 1. Перепишіть приклади. Поясніть правопис дефіса у кожній групі слів.

Високо-високо, тільки-тільки, далеко-далеко, тихо-тихо, ген-ген, по-вік-віків, давним-давню, врешті-решт, геть-чисто, більш-менш, видимо-невидимо, зроду-віку (але: кінець кінцем, одним одна, сама самотою); пліч-о-пліч, віч-на-віч, всього-на-всього, будь-що-будь, хоч-не-хоч, як-не-як, де-не-де, коли-не-коли; не сьогодні-завтра, без кінця-краю, з діда-прадіда, з давніх-давен (але: з усіх усюд); будь-де, будь-коли, будь-як, де-небудь, коли-небудь, казна-де, казна-коли, хтозна-як, хтозна-звідки; по-перше, по-друге, по-третє, по-п'яте, по-десяте; по-народному, по-товариськи, по-твому, по-нашому, по-сусідськи, по-моєму; на-гора, по-латині, геть-чисто, десь-інколи, десь-інде, десь-колись.

Завдання 2. Перепишіть речення. Поясніть правопис прислівників.

1. До могил героїв /повік/ віків не заросте тропа (М. Рильський).
2. Всі дні моєї подорожі я був віч/на/ віч із народом (П. Тичина).
3. З /усіх/ усюд мені Україну видно (М. Сингаївський).
4. У тиху погоду в лісі ані шелесне: тихо/тихо, тільки коли/не/коли флейтою іволга заграє (Остап Вишня).
5. Рано/вранці крізь віконце зазирнуло в хату сонце (В. Лучук).
6. Не/сьогодні/завтра до неї прийдуть старости (І. Нечуй-Левицький).

Завдання 3. Перепишіть. Поясніть, чому прислівники пишуться разом.

Віднині, відтепер, дотепер, набагато, назавтра, невтямки, негаразд, як-найкраще;

Віддавна, востаннє, вручну, допізна, замолоду, зліва, звисока, нашвидку, потихеньку, спроста, сп'яну;

Вдвоє, вчетверо, вперше, надвоє, удвох, утрьох, водно, заодно, пооди-нці, спершу;

Безвісти, вбiк, ввечерi, вкупi, зсередини, нагору, на пiвдорозi, насто-
рожi, поверх, посерединi, спереду, убiк, угору, униз;

Абиде, абияк, анiчтирк, абикуди, деiнде, щовечора, щонайкраще, як-
найкраще, якнайшвидше.

Завдання 4. Перепишiть, пояснiть правопис цих прислiвникiв.

До побачення, до запитання, без кiнця, на льоту, на мить, пiд гору;
День у день, рiк у рiк, з боку на бiк, раз у раз, з дня на день;
В основному, в цiлому;
По двоє, по троє, по четверо.

Завдання 5. Перепишiть. Пояснiть правопис видiлених слiв.

I. У гуртi робити, що з **гори** /звiдки? з чого? бiгти (Нар. тв.). А з**гори** /звiдки?/ лине жайворонкова пiсня (П. Мирний). I на **гору** /куди? на що?/
високо виходжу, дивлюся i згадую Україну, i згадати боюся (Т. Шевченко).
Тарас зайшов у ворота й подався до себе **нагору** /куди?/ (О. Гончар). Уже
й не осiнь на дворi, ще й не зима **надворi** (М. Сом).

II. 1. Я повний приязнi до сонця i йду просто на нього, **лице в ли-
це** /називний + знахiдний вiдм./ (М. Коцюбинський). 2. Блискавка миготiла
раз у раз /називний + знахiдний вiдм. (I. Нечуй-Левицький). 3. **Одним
єдине** /орудний + називний вiдм./ при долини, в степу, край дороги, стоiть
дерево високе (Т. Шевченко). 4. Вовка вiн **раз сам на сам** /називний + зна-
хiдний вiдм./ вiдiгнав вiд овець (П. Мирний).

Завдання 6. Складiть i запишiть речення, у яких би, *по-нашому i по нашо-
му, вдень i в день, догори i до гори, впорожнi i в порожнi, вперше i в перше
втрьох i в трьох, не сьогодні-завтра, i не сьогодні, а завтра* були написанi
разом, через дефiс i окремо.

Завдання 7. Випишiть словосполучення в колонку в тому порядку, як
пишуться частини, взятi в дужки: 1) разом; 2) через дефiс; 3) окремо.

Вiдмовився /на/вiдруб, заходьте по/одному, сидiли /до/пiзна,
по/справжньому/ влиц, по/нашому сказано, мчав/на/вскач, пропав
без/вiсти, по/вiнце повен, до/гори дном, по/вовчому завив, складено
в/четверо, в цiлому закинчили, повернувся на/бiк, вийшов на/зустрiч, вiд-
клав на/завтра, заговорив по/французьки, виднiється ген/ген, узяв
за/багато, кинув на/вишлат, кинув на/вiдлiг, по/iншому думав син, з ним за/
одно, написано на/латинi, це менi до/вподоби.

Ключ. Пiдкреслiть останню букву в останньому словi кожного слово-
сполучення. З цих букв прочитасться закинчення вислову голландського
фiлософа ХУП ст. Б Спiнози: "Знаючи свої вади, ми ...".

Завдання 8. Перепишіть, розкриваючи дужки.

1. Так піду я в поля неозорі із піснями один/на/один (А. Малишко).
2. Люди з/давніх/давен називають жнива трудовою вершиною літа (Д. Луценко).
3. Себе ми зрозуміли в/решті/решт, коли відчули силу і відвагу (Л. Горлач).
4. Я на голос батьків з/діда/прадіда йду, розділяючи з ними і славу, й біду (М. Сингаївський).
5. На чистому теплому небі тільки де/не/де біліли кушчиками хмари (М. Коцюбинський).
6. Усім хотілося чим/швидше вибратися із смердючих мочарів і тому пішли праворуч, бо здавалося, що там сухо (Г. Тютюнник).
7. Сичі в гаю перекликалились, та ясен раз/у/ раз скрипів (Т. Шевченко).
8. Вранці/рано, в Пилипівку, як/раз у неділю, побігла я за водою (Т. Шевченко).

Для самоконтролю: окремо – 2 рази, разом – 3 рази, через дефіс – 5 разів.

Завдання 9. Розкриваючи дужки, переписуйте прислівники, прислівникові сполучення. Для перевірки користуйтеся словником.

По/українському, віч/на/віч, десь/не/десь, по/перше, по/домашньому, видимо/невидимо, давним/давно, куди/небудь, де/небудь, так/то, казна/де, без/жало, без/кінця/краю, без/сліду, з/боку/на/бік, на/вибір, на/сором, не/з/руки, ні/на/гріш, на/ходу, по/черзі, у/сто/крат, по/двоє, по/суті, за/ради, зі/споду, зо/зла, на/впередки, горі/лищ, до/чиста, в/решті/решт, з/нівеч'чя, з/віку, на/вманя, до/тла, в/щерт, до/волі, де/далі, за/надто, zde/більшого, в/розліт, за/тепла, в/шестеро, в/третє.

Завдання 10. Зі словами *по-моєму, в цілому, на щастя, любо-дорого, що-хвилини, по совісті* складіть і запишіть речення.

Завдання 11. Словниковий диктант.

По-українському, по-російському, по-нашому, по-моєму, по-перше, казна-як, будь-коли, хтозна-де, коли-небудь.

Без кінця, без краю, без ладу, без наміру, без сумніву, без угаву, без упишу, в нагороду, в ногу, в обріз, в цілому, до вподоби, до діла, до крихти, до речі, до смаку, за кордоном, з болю, з радості, з розгону, на бігу, на жаль, на зло, на самоті, на світанку, під час, на двоє, як треба.

Тихо-тихо, ледве-ледве, де-не-де, далеко-далеко, будь-що-будь, давним-давно, ну-ну, пліч-о-пліч, всього-на-всього, коли-не-коли, хоч-не-хоч, от-от, як-не-як, віч-на-віч, то-то.

Востанне, нашвидку, вручну, потроху, досита, дочиста, заново, здаля, звисока, здавна, здалека, нарівні, напоготові.

Вдвоє, втроє, вперше, вдруге, удвос, учотирьох, надвоє, натроє.

Вбік, скраю, збоку, вкрай, набік, напам'ять, вкупі, назустріч, вгору, зранку, вгорі, вранці, внизу, звечора, зверху, вверх, вдалині, ввечері.

Завдання 12. Пояснювальний словниковий диктант.

Повсюди, мимоїздом, давним-давно, рано-вранці, анітрохи, недбало, вчетверо, по-домашньому, досхочу, влад, на жаль, назовсім, віднині, попереду, раз у раз, не дуже, в цілому, раз по раз, до речі, без ліку, на диво, не з руки, під гору, згори, догори, по-перше, всього-на-всього, аби-то, будь-коли, по двох, по трох, тим часом, віч-на-віч, хоч-не-хоч, як-не-як, по суті, на відмінно, навиворіт, назустріч, напам'ять, ознаки, уголок, позаду, врозтіч, смак, шість, зозла, врізнобіч, обіруч, нашвидкоруч, насамперед.

Завдання 13. Перепишіть, розкриваючи дужки.

Ген/ген, ледве/ледве, вранці/рано, давним/давно, повік/віків, зроду/віку, врешті/решт, тишком/нишком, геть/чисто, більш/менш, видимо/невидимо; пліч/о/пліч, віч/на/віч, всього/на/всього, будь/що/будь, хоч/не/хоч, як/не/як, де/не/де, коли/не/коли; не сьогодні/завтра, без кінця/краю, з діда/прадіда, з давніх/давен, з усіх/усюд, кінець/кінцем, один/одинцем, раз/у/раз, день/у/день, рік/у/рік, сам/на/сам, час/від/часу, один/в/один, з дня/на/день, з ранку/до/вечора, з роду/в/рід, з кінця/в/кінець.

Завдання 14. Випишіть слова і словосполучення слів у колонку в тому порядку, як пишуться прислівники: 1) разом; 2) через один дефіс; 3) через два дефіси; 4) двома словами; 5) трьома і більше словами.

Підійшов у/притул, раз/по/раз гукав, по/перше, узяв/до/відома, по-під/тинню, на/сам/перед, ішли один/по/одному, накинув на/опашки, кінець/кінцем, будь/що/будь, по/вік/віків, росте в /глиб, виходили по/одинці, стояв одним/один, день/у/день сох, рушив/у/чвал, встав рано/вранці, всього/на/всього, бачив у/ві/сні, по/дружньому повір, з/ранку/до/вечора, по/новому йде праця, хоч/не/хоч, вивчив на/пам'ять, в/решті/решт, зроби чим/скоріш, на/око помнож, поговорю сам/на/сам.

Ключ. Підкресліть останню букву в останньому слові кожного запису. З цих букв прочитайте вислів давньоримського філософа Сенеки.

ПРАВОПИС СКЛАДНИХ ЧИСЛІВНИКІВ ТА ЗАЙМЕННИКІВ

1. Р а з о м пишуться:

а) Складні кількісні числівники: *одинадцять, п'ятдесят, триста (трьохсот, трьомстам).*

б) Складні порядкові числівники й схожі з ними прикметники, останнім компонентом яких є *-сотий, -тисячний, -мільйонний*: *дев'ятисотий, п'ятнадцятий, п'ятсоттридцятитисячний, шістдесятий, шістдесятит'ятимільйонний, багатотисячний, кількамільйонний.*

Примітка 1. Складені кількісні та порядкові числівники пишуться окремо: *тисяча п'ятсот тридцять вісім, тисяча дев'ятсот вісімдесят восьмий*.

Примітка 2. Порядкові числівники, до складу яких входять слова з половиною й под., теж пишуться окремо: *три з половиною тисячний загін*.

2. Через дефіс пишуться:

а) Порядкові числівники, написані цифрами й літерами: *7-й, 10-й, 11-го, 35-мільйонний, 3-тисячний, 4^{1/2}-тисячний*.

б) Складні займенники з компонентами **будь-, -будь, -небудь, казна-, хтозна-** й под.: *будь-котрий, будь-хто, будь-чий, будь-що, будь-який; котрий-будь, хто-будь, чий-будь, що-будь, який-будь; котрий-небудь, хто-небудь, чий-небудь, що-небудь, який-небудь; казна-що, хтозна-який*.

Але: *будь у кого, будь на чому, казна з ким, казна при кому* (бо в середині таких слів з'являється приєдник). [8]

Завдання 1. Запишіть цифри словами і поясніть морфологічну будову числівників.

7, 14, 900, 39, 485, 1272, 4, 19, 90, 300, 631, 20, 8, 9, 32, 199.

Завдання 2. Замініть словосполучення складними прикметниками або складними числівниками.

Вулиця в 5 км. Дівчинка 8 років. Мороз у 30 градусів. Ширина в 1 ½ метра. Відстань у 150 метрів. Баркас з 12 веслами. Юнак 19 років. Вага 560 кілограмів. Народ чисельністю 44 мільйони. Будинок з 16 поверхів.

Завдання 3. Перепишіть текст, замінивши цифри й умовні позначення словами. Поясніть зв'язок числівників з іменниками. У складних словах підкресліть корені.

Межа вічної криги в Арктиці відступила на кілька сотень кілометрів на північ. Якщо 1901 р. криголам "Єрмак" не зміг дійти навіть до північного краю Нової Землі, то 1935 р. криголам "Садко" пройшов по чистій воді на 600 км далі на північ від того місця. У 1925 р. малі некриголамі судна вперше обійшли з півночі по чистій воді острів Шпіцберген, а в 1932 р. – Землю Франца-Йосифа. У період з 1924 по 1944 р. загальна площа криги в арктичних районах зменшилася приблизно на 1 млн. км².

Якщо в 1895-1915 рр. середня річна температура в Архангельську становила 0,2⁰, то у період з 1916 по 1930 р. вона зросла до 0,9⁰. Щоб оцінити величину такого потепління, досить сказати, що підвищення середньої річної температури лише на 1⁰ рівнозначне переміщенню даної місцевості на південь на 600-700 км.

Завдання 4. Розкриваючи дужки, складіть словосполучення. Числа напишіть словами. Обґрунтуйте правильність ужитих вами відмінкових форм іменників при числівниках.

1. Бачу (3, дівчина).
2. Зустрічаємо (4, болгарин).
3. На фермі (742, теля) і (43, лоша).
4. Купив (2, плоскогубці).
5. Відремонтували (3, двері).
6. Купив (2, чобіт).
7. На скелі (3, орла).
8. Збудували (4, дитячий ясла).
9. Проголосувало (4673, громадянин).
10. Делегатів (42, чоловік).

Завдання 5. Перепишіть речення, добираючи з дужок слово, потрібне за змістом. Обґрунтуйте свій вибір.

1. У тихому садочку (дві, два, двоє, пара) (дівчата, дівчини) стоять, приулюлюючи щока до щоки, і світле їхнє волосся в'ється за ними хвилею в повітрі.

2. За останні (півтора, одна і одна друга, одна ціла і п'ять десятих, півтори) року віц, Сава Зарудний, переробив зі своїми колгоспниками безліч роботи (Довж.).

3. (Два, дві, двоє, двійко, пара) дні простояли козаки в Вітровій Балці (Гол.).

4. Будинки, як (чотири, четверо, четвірко) (високі, високих) скелі, обступають подвір'я.

5. Офіцери щойно привели (кілька, кількох) бійців молодшого поповнення.

Завдання 6. Виділені сполучення запишіть словами.

Найбільший палац спорту в Україні – палац спорту в Києві, збудований у 1960 р. Довжина 138 м, ширина 78 м, висота 18,5 м, загальний об'єм 209 тис. м³. Трибуни вміщують 11712 глядачів. Спортивну арену можна використовувати для проведення змагань з 30 видів спорту.

Завдання 7. Напишіть невеликий текст, характерний для вашої майбутньої професії, використовуючи числівники.

Завдання 8. Прочитайте текст. Запишіть числівники словами.

ДЕСЯТИНА – офіційна одиниця вимірювання площі, що застосовувалася в Росії та Україні. Дорівнювала 2400 квадратних сажнів (сажень – 2,13 м).

ГОНА – міра відстані, що дорівнювала довжині ланів. Оскільки останні бували у різних селах неоднаковими, Гона була нестабільною одиницею. Розрізнялися *невеликі* – 60 сажнів, *середні* – 80 та *добрі гони* – 120 і більше сажнів. Слово походить від *гонятися*, тобто орати лан багато разів від початку і до краю.

ЛАН – міра надільної орної землі. Поступово зменшуючись від 30 до 10 десятин, набув вигляду 3 ділянок розміром 400 на 96 ліктів (довідник).

Завдання 9. Запишіть словами дати: 01.09; 23.10; 30.11; 22.12.

Завдання 10. Запишіть слова, розкриваючи дужки.

(Ні) ким, ні(з)ким, (де)чому, де(в)чому, де(в)кого, де(з)чим, до(де)кого, ні(до)кого, до(ні)кого, з(казна)ким, казна(з)ким, де(з)ким, з(де)ким, ні(до)чого, ні(до)чийого, до(ні)чийого, на(хтозна)що, на(який)небудь, хтозна(в)який, аби(з)ким, з(аби)ким, на(будь)чий, до(кого)сь, на(що)сь, на(будь)що, за(будь)яких, ні(за)яких, до(де)якої міри.

Завдання 11. Напишіть правильно займенники. Поясніть їх правопис.

Будь...що, чим...небудь, де...від...чого, будь...у...кого, де...чого, на...чому...будь, де...яких, казна...котрий, де...з...ким, ні...якого, ані...хто, аби...для...чого, ні...чий, де...хто, що...будь, ні...на...якому, ні...для...кого, хтозна...чого, ні...на...кому, аби...чий, котрого...сь, котрий...то, ані...від...кого, кому...то, ні...чого, будь...що, аби...чого, ні...за...якого, аби...з...чого, хтозна...з...чого, чия...сь, чого...ж...то, який...сь, хто...ж...то, будь...що...будь.

Завдання 12. Розкрийте дужки, поясніть написання.

1. Я б (ні)кого й пальцем не зачепила, аби мене (ні)хто не зачіпав (Нечуй-Левицький). 2. (Ні)чого я так не люблю, як вітра вітровіння (П.Тичина). 3. (Ні)жита, (ні)пшениченьки, (ні)якої травиченьки дощем не полила (Л. Глібов). 4. У нашій раї на землі (ні)чого кращого немає, як тая мати молодая з своїм дитяточком малим (Т. Шевченко). 5. Ще треті півні не співали, (ні)хто ніде не гомонів (Т. Шевченко). 6. (Ні)хто не подолас у нас цієї сили, народженої в ділі, змужнілої в бою (М. Бажан). 7. Маю серце широкее – (ні)з ким поділити! (Т. Шевченко). 8. (Ні)чого-(ні)чогісінько в ньому не тільки героїчного, навіть простої мужності ніби не було (О. Довженко). 9. (Ні)хто не боронить. Та й (ні)кому: осталися діти та собаки, – навіть жінки з рогачами пішли в гайдамаки (Т. Шевченко). 10. Невже найщирішіі сльози дитячі (ні)якої сили не мають? (Леся Українка). 11. Ще слів Шевченкових, пророчих (ні)яка не скорила тьма (П. Усенко). 12. (Ні)одного бездумного рядка, (ні)одної думки (не)живої, (ні)одного (не)вистражданого слова не віддавай на строгий суд людей! (Л. Забашта).

Завдання 13. Складіть речення, у яких би займенники *нікого, нічого, нікому, нічому* вживалися з різними наголосами. Зверніть увагу на лексичне значення займенників.

Завдання 14. Наведіть 6 прикладів речень з заперечними займенниками у питальних і непитальних реченнях.

З р а з о к : *Ніхто не запізнився? Ніхто не порушив прийнятих правил.*

Завдання 15. Напишіть займенники у непрямих відмінках; поясніть правопис.

Де (в) чому, де (з) ким, до (де) кого, від (аби) кого, аби (до) кого, аби (з) ким, хтозна (з) ким, з (казна) чим, від (аби) якого, ні (до) чийого, ні (з) яким, ні (в) чому, ні (до) кого, ні (на) якій, ні (в) чийй, на (хтозна) що, на (що) небудь, хтозна (в) який, на (який) небудь.

Завдання 16. Пояснювальний диктант.

Ніхто, ні в кого, ні з чим, де з чим, де з ким, з кимось, до когось, чий-небудь, з чийм-небудь, будь з чим, будь до кого, будь-кого, хтозна з ким, хтозна до кого, хтозна-чий, хтозна від кого, хтозна-чого, з казна-чим, казна з чим, абихто, аби з ким, абичий, чим-небудь, від абиякого, на який-небудь, абищо, аби до чого, дехто, деякий, дечим, де з чим, декотрий, з деким, до декого, ні до кого, ні з ким, ні з яким, ні в якому, шікого, нічим, ні з чим, ніскільки, ні за ким.

Завдання 17. Диктант-переклад.

Скільки, какою, некто, некоторый, кое-кто, кто-либо, кто-то, никто, ничей, нисколько, твой, весь, всякий, каждый, надо мной, в нём.

Завдання 18. Творчий диктант.

Від займенників *хто, що, який, чий, котрий, скільки* утворіть за допомогою *будь-, де-, аби-, -небудь* неозначені займенники.

ПРАВОПИС СЛУЖБОВИХ ЧАСТИН МОВИ

ПРИЙМЕННИКИ

1. Р а з о м пишуться:

а) Складні прийменники, утворені сполученням одного або двох (іноді – трьох) прийменників із будь-якою частиною мови: *внаслідок (унаслідок), вповоджж (уподовжж), замість, навколо, напередодні, наприкінці, що-до.*

б) Складні прийменники, утворені з двох простих прийменників: *задля, заради, навпроти, окрім, поза, поміж, понад, поперед, посеред, проміж.*

2. Через дефіс пишуться складні прийменники з початковими *з-, із-: з-за (із-за), з-над, з-перед, з-під (із під), з-поза, з-поміж, з-понад, з-побіч, з-посеред, з-проміж.*

3. О к р е м о пишуться прийменникові сполучення *у(в) разі, під кінець, під час, що ж до.* [8]

Завдання 1. Перепишучи, розкрийте дужки. Поясніть написання прийменників.

1. Тече вода (з)під явора
Яром (на)долину (Т. Шевченко).
2. Блаженний муж на лукаву
Не ступає раду,
І не стане (на)путь злого,
І (з)лютим не сяде (Т. Шевченко).
3. Із(за)лісу, з(за)туману місяць випливає (Т. Шевченко).
4. Душа летить в/дитинство, як у/вирій,
бо їй на/світі тепло тільки там (Л. Костенко).
5. Є розгадка щастя (в)кожному зелі (П. Скунець).
6. Жити раз, але (в)огні (Д. Павличко).
7. Живе лиш той, хто не живе (для)себе.
Хто (для)других виборює життя (В. Симоненко).
8. Життя і мрія(в)згоді не бувають
І вічно борються, хоч миру прагнуть (Л. Українка).
9. Життя росте лишень (з)любові.
Лишень краса людей навчає жить! (Д. Павличко).
10. Життя – це шлях, що переходить (в)шлях,
Кінця не має ні одна дорога (Д. Павличко).
11. (За)все, що взяв од пирога життя,
Платити доведеться (по)рахунку (Б. Олійник).

Завдання 2. Поясніть правопис прийменників.

1. Блаженний муж, що серед гвалту й гуку стоїть, як дуб, посеред бур і грому, на згоду з підлістю не простягає руку, волить зламатися, ніж поклонитися злomu (Фр.). 2. Понад самим берегом в'ється в траві стежка через усе село (Н.-Лев.). 3. Подекуди з-поміж верб та садків виринають білі хати та чорніють покрівлі високих клунь (Н.-Лев.). 4. Часом десь із-за лісу або з-під хмари вилітало кілька літаків (Стельм.). 5. Угорки, пропустивши-Черничка, про щось жваво заговорили поміж себе (Гонч.). 6. Спочатку морок поліз з-поміж очеретів, а за ним дихнули озерця й купини білим туманом (Коцюб.). 7. Незважаючи на спеку й духоту, косарі співали косарських пісень (Н.-Лев.). 8. Сіло сонце, з-за діброви небо червоніє (Шевч.).

Завдання 3. Складіть речення, в яких подані слова виступали б то як прийменники, то як прислівники чи іменники.

Коло, круг, близько, край, збоку, незалежно, назустріч.

Завдання 4. Використовуючи російсько-український словник, перекладіть подані словосполучення українською мовою. З'ясуйте особливості прийменникових конструкцій в обох мовах.

1) Идти по берегу, ехать по полю, корабль плыв по течению, по направлению к городу, работать целыми днями, работать по выходным дням, мероприятия по повышению трудовой дисциплины, экзамен по физике, тетрадь по математике, по отношению к кому, я к вам по делу, учитель по профессии, комиссия по составлению резолюции, по предложению, по ее зову, пришлось по вкусу, по мере того как, переходит по наследству, по обыкновению, смотря по погоде, работа ему по силам, по поводу болезни, по причине чего, добрый по характеру, товарищ по школе, родственники по матери, стрелять по противнику, тоска по идеалу, прочитает с первой по двадцатую страницу, по истечении срока.

2) Обучать на родном языке, к моему стыду, годный к употреблению, дочь пошла в отца, к вечеру, прибегать к хитростям, с общего согласия, на ком жениться, к вашему сведению, изо дня в день, готовиться к экзаменам, на наличные деньги, на всех парах, на худой конец, говорить на русском языке, подарок ко дню рождения, к началу года, быть к десяти часам, лежать к западу, одежда к празднику.

Завдання 5. Складіть з поданими фразеологізмами речення. Поясніть написання прийменників.

Без жартів, держати при собі, за всяку ціну, геть з-перед очей, жити собі на втіху.

Завдання 6. Поділені рисою слова напишіть разом, окремо чи через дефіс; поясніть правопис.

1. Світліє шлях і/з кожним кроком, засяяла зірка у/в/імлі (Ворон.). 2. І тут сніжинки, як пушинки, на/в/круг пускаються в/танець (Заб.). 3. Пішов він далеко від тої громади, але не до білого двору; пішов до/дїброви шукати по/ради (Л.Укр.). 4. Зненацька проміння ясне од/сну про/будило мене (Л.Укр.). 5. Од/дзвеніли панські ковані під/кови, в/камені від/бивши свій кривавий слід (Рил.). 6. По/тім він тонку очеретину при/ладнавши, під/неї древній під/ставляє глек, щоб і/з/берези в/глек його с/тікала вода живлюща (Рил.). 7. Вороненький коню, не грай пі/ді/мною (Нар. тв.). 8. Легка, біла, про/зора по/стать, що з/обличчя на/гадує маківку, з'/являється з/за берези (Л. Укр.). 9. Він глянув на/ставок і не/пі/знав його, ні, то не ставок, то друге небо з/місяцем, і/з зорями (Коцюб.). 10. Хай спогади линуть за/вітром, немов голубі пелюстки! (Рил.). 11. Умийся, серденько! Бо мати

он дивиться їй не пізнає межі/дітьми дитя своє (Шевч.). 12. Вітер віє в/між/гір'ях, на/поений дроком і полинами (Коцюб.). 13. Нива тихесенько кудись несла тоненьку кригу по/під/мостом (Шевч.). 14. І верби, і тополі, і вітряки на/полі, і долом геть собі село по/над/водою про/стяглося (Шевч.).

Завдання 7. Лінгвістичні загадки: 1) З якої назви кінської збруї можна утворити два прийменники? 2) Яке відношення має прийменник до нотного стану? 3) Чи можуть прийменники займати повноправне місце в сім'ї споріднених повнозначних слів?

Завдання 8. Перекладіть українською мовою. З виділеними словосполученнями складіть і запишіть речення.

Учитель по **образованію**, по **собственному желанію**, по **примеру**, по **приказу**, **тетрадь** по **математике**, **лекція** по **физике**, **екзамен** по **истории**, по **поводу**, по **собственному желанію**, по **последней моде**, по **причине**, **называть** по **имени**, по **просьбе**, по **требованію**, по **заказу**, по **окончании института**, **не по силам**, по **ошибке**, по **целым дням**, по **почте**, по **телефону**, **кружок** по **изученію истории**, по **праздникам**, по **струнам**, **старший** по **возрасту**, по **улице**, по **двору**, по **лесу**, по **часам**, по **языку**, по **теченію**.

Завдання 9. Словниковий диктант.

У лісі, із-за, перед ним, на зустріч з дівчиною, назустріч бурі, на шляху до, з-посеред, з-під, переді мною, на сонці, у зв'язку з, залежно від, понад, поміж, посеред, попри, заради, у тебе, з-поміж друзів, щодо цього, наприкінці виступу, при орденах, наперекір долі, у разі, стояти скраю, з краю лісу, вслід командирові, обабіч шляху, позаду отари, внаслідок, на чолі, ради, задля, з-поміж, замість, одночасно з, на випадок, незалежно від, вздовж, ззаду, навколо, коло, протягом, всупереч, навкіс, осторонь, обабіч, вслід, близько, серед, мимо, під час, що ж до, під кінець, напередодні, з-проміж.

Завдання 10. Пояснювальний диктант.

Рушники

І сучасну, і традиційну оселю на Україні важко уявити без рушників. Тчуть їх і вишивають досі. Для краси у домі, на щастя в ньому, просто так, для душі. Узори на рушниках – то давні забуті символи: ромб з крапкою посередині – засіяна нива, вазон чи квітка – світове дерево од неба до землі, лодська фігурка, немов з дитячого малюнка, - знак берегині, богині хатнього вогнища. А подивіться, де висять рушники. Над вікнами і над дверима, на покуті – це обереги од усього злого, що може зайти в дім.

Широкою була сфера використання рушників: на знак згоди на шлюб дівчина подавала їх старостам, намітка, головний убір уже заміжньої жінки, - це довгий (8 м) рушник. У нього загортали маля, що з'явилося на світ. На рушниках опускали в яму домовину.

“Хай стелиться вам доля рушниками!” – казали, бажаючи людині щастя.

(Г.Бондаренко)

Символ любові й незрадливості

Український рушник пройшов крізь віки і нині символізує чистоту почуттів, глибину безмежної любові до своїх дітей, до всіх, хто не черстве душею, він щедро простелений близьким і далеким друзям, гостям.

У кожній родині, де піростала дівчина, скриня мала повнитися рушниками. Їх дбайливо оберігали, ними, в кращому розумінні цього слова, хизувалися – гостям і сусідам неодмінно показували посаг, виготовлений дівчиною на виданні. “Дати рушники” – традиційно означало згодитися на шлюб і готуватися до весілля.

Найбільше обрядових сюжетів, пов'язаних із рушником, збереглося у весільному церемоніалі.

Рушники подавали і брали, коли йшли у свати, пов'язували молодих, прикрашали гільце на дівчач-вечорі, на рушничок ставали.

Рушники бувають вишивані і ткані. Для українських вишиваних рушників характерні спільні ознаки, проте кожен регіон має свої відмінності як за формою, так і за способом виготовлення, оздоблення, кольоровою гамою ...

(3 газети)

СПОЛУЧНИКИ

1. Р а з о м пишуться складні сполучники, які становлять тісне подання повнозначних слів із частками або прийменниками: *адже, аніж, втім, зате, мовби, начеб, начебто, немов, немовби, немовбито, неначе, неначебто, ніби, нібито, ніж, отже, отож, притім, притому, причім, причому, проте, себто, тобто, цебто, щоб, якби, якщо*; також слова: *абоцо, тощо*.

Увага. Сполучники *зате, проте, щоб, якби, якщо*, які пишуться разом, треба відрізнати від однозвучних самостійних слів, що пишуться з прийменниками **за, про** та частками **би, як** окремо. Так, сполучники *зате, проте* можна замінити одним із протиставних сполучників **а, але**, однак, тоді як прийменники **за, про** та вказівний займенник **те** такій заміні не піддаються. Пор.:

Хоч не застав Івана дома, зате пройшовся; але: **За те** оповідання його похвалили.

Сполучник **щоб** легко відрізнити від займенника **що** з часткою **б**, оскільки на займенник **що** виразно падає наголос. Пор.:

Сказав, **щоб** усі прийшли; але: **Що б** ви сказали, коли б я не приїхав?

Сполучники **якби**, **якщо** можна відрізнити від однозвучного з ними прислівника **як** із частками **би** та займенника **що** за допомогою контексту, бо на прислівник **як** завжди падає логічний наголос. Пор.:

Якби тут був мій товариш!; але: **Як би** краще виконати завдання!

Якщо хочеш, допоможу тобі; але: **Як що** трапиться, нарікай на себе.

2. О к р е м о пишуться:

а) Сполучники з частками **б**, **би**, **ж**, **же**: або **ж**, адже **ж**, але **ж**, а **ж**, бо **ж**, коли **б**, коли **б** то, отже **ж**, хоча **б**, хоч **би**.

б) Складені сполучники: **дарма що**, **для того щоб**, **замість того щоб**, **з тим щоб**, **з того часу як**, **незважаючи (невважаючи) на те що**, **після того як**, **при цьому**, **та й**, **так що**, **тим-часом як**, **тому що**, **у міру того як**, **через те що й** под.

3. Ч е р е з д е ф і с пишуться сполучники **отож-то**, **тим-то**, **тільки-но**, **тому-то**. [8]

Завдання 1. Поясніть написання складних сполучників та однозвучних з ними сполучень слів.

1. Ну що б, здавалося, слова (Т. Шевч.). 2. Летить, думи, ви хмари осінні! Тож тепер весна золота (Л. Українка). 3. А так же хороше над чорним ґрунтом мак переливається, мов полум'я червоне (М. Рильський).

4. Бо ти на землі – людина,

І хочеш того чи ні –

Усмішка твоя – єдина,

Мука твоя – єдина,

Очі твої – одні (В. Симоненко).

5. До словечка, до слонятка притулися,

Може, так хоч мови рідної навчишся (М. Тимчак).

6. Хай іншим словом володію...

Хоч мов я знатиму до ста,

На материнській лиш посмію

Відкрить до матері вуста (Г. Петрук-Поппик).

7. Щоб між нами не вгасло

Проміння величне,

Ти поставив “на сторожі”

Слово твоє вічне (Л. Українка).

8. Якби оті проміння золоті у струни чарами якими обернути, я б з них зробила золотую арфу (Л. Українка).

Завдання 2. Перепишіть, розкриваючи дужки. Поясніть правопис сполучників.

1. Як (би) ви вчилися так, як треба, то й мудрість би була своя (Т. Шевченко).
2. Як (би) відали ви, які славні були ті суворі, закручені хлопці (М. Нагнибіда).
3. Добре було б, як (би) отакий співучий разок намиста впав із неба на землю ... (Є. Гуцало).
4. Як (би) там не було, комусь належало це перевірити, ризикуючи власним життям ... (О. Гончар).
5. Іду я шляхом, сумно позираю, немов (би) сфінкс, у темну далечінь (М. Зеров).
6. То (ж) сіль землі, то (ж) сила молода ішла на смерть, на згубу неминучу (Л. Українка).
7. Земля прекрасна, тому (що) на ній живуть дзвінкоголосі малюки (Д. Бедзик).
8. З долини, (не) наче з дна, почало підніматись, напливати село, навпів поділене рікою (М. Стельмах).
9. Совість ... зілля ... А (при) чому тут ви? (О. Гончар).
10. Раз у раз на її ясні очі мов (би) хмарки набігали (Є. Гуцало).
11. Що (б) жить – ні в кого права не питаюсь.
Що (б) жить – я всі кайдани розірву (П. Тичина).

Завдання 3. Складіть речення зі сполучниками дарма що, незважаючи на те що, або ж, адже ж, але ж, аніж, адже, немов, нібито, однак, мовбито, якщо, немовбито, отже, тож, в міру того як, тощо.

Завдання 4. Складіть речення, у яких були б подані нижче слова і словосполучення.

Тож - то ж, якже - як же, якби - як би, причому - при чому, щоб - що б, проте - про те, зате - за те.

Завдання 5. Запишіть текст українською мовою. Визначте сполучники і поясніть їх правопис.

Песчаная буря

Тихо, шепотом начинает сначала шелестеть песок, перекатываясь по крутым склонам барханов и увалов; словно тонкий свист раздаётся вокруг. Затем немного теряются ясность и резкость контуров. Песок начинает как бы дымиться. Окрестные вершины вдруг превращаются в дымящиеся вулканы. Всё вокруг бурлит и вздымается. Бурные потоки песка как бы поднимаются по краям барханов и бугров. Первые тяжёлые капли дождя падают на разгоряченную и неспокойную землю. Двигаться дальше почти невозможно. Вас яростно бьёт в лицо песчаная буря.

(По А.Фурману.)

Завдання 6. Пишіть, розкриваючи дужки. З виділеними словами складіть речення.

Коли (ж), коли (б), **тільки (що)**, (що) духу, (що) правда, казна (що), будь (що), також (ж), **коли (б) то**, замість того (щоб), (в) міру того як, замість того що (б), так (що), **тільки (но)**, але (ж), хоч (би), коли (б) то, тому (то), за (те), про (те), та (ж), як (що), **все (ж) таки**, бо (ж), дарма (що), так (що), ані (ж), те (ж), наче (б), тоб (то), хоча (б), **через те (що)**, задля того (щоб), подібно (до) того (як), ото (ж), то (ж).

Завдання 7. Складіть речення, у яких би слова *якби, якщо, щоб, таж, проте, зате* писалися разом і окремо; поясніть правопис.

Завдання 8. Замініть, де можна, сполучники і сполучні слова синонімами. Скажіть, чи в кожному реченні зберігається змістова і стилістична тотожність?

1. Слова – полова, але вогонь в одежі слова – безсмертна, чудотворна фея, правдива іскра Прометея (Фр.). 2. Коли народ усім своїм життям присягає діло праве боронити, - його ніяким не розбить громам, ніяким океанам не звалити (Рил.). 3. По узліссі і на галяві зеленіє перший ряс, і цвітуть проліски та сон-трава (Л.Укр.). 4. Благословенна та земля, що полюбила звуку-зроду труд ратая і коваля, земля, що хліб дає і воду, що стала матір'ю народу! (Нех.). 5. Ходить літо берегами в шумі яворів, і замовкнув над гаями журавлиний спів (Сос.). 6. Густа медова теплота високи налила жита, пшеницю, що стоїть стіною, схилила ніжною рукою – і в кожному колосі тяжким весняне сонце й майський грім, і літній дощ, і ночі сині – і все це віддано людині (Рил.). 7. Дерево може стогнати, ніби той стогін тамує біль, сміятись, коли після дощу вигляне сонечко, тихо журитися, коли заходить осінь (Чабан.). 8. Лютували шаблі, і коні бігали без вершників, і полвці не пізнавали один одного, а з неба палило сонце, а гелганя бійців нагадувало ярмарок, а пил уставав, як за чередою... (Янов.). 9. Я бачила у небі журавлів, мов по струні вони рівняли крила, та зла рука когось із них підбила, і зойкнув в небі він, і заячів (Забаш.). 10. Дівчина, обсіпана квітками, йде, немов пливе лебедоцька в воді (Рил.). 11. Розплелись, розсипались, розпались, наче коси, вересневі дні (Павл.).

Завдання 9. Придумайте речення із поданими сполучниками і однозвучними з ними словосполученнями.

Проте – про те, якже – як же, щоб – що б, причому – при чому, теж – те ж, притому – при тому.

Завдання 10. Запишіть текст під диктовку, звірте написане з надрукованим і опрацюйте помилки.

Мова і література – це пам'ять народу, його генетичний безсмертний код, це колективна совість суспільства, увічнена в слові. А слово – найефективніша і найстійкіша річ, що не згорає у вогні історії, і кожен, хто працює зі словом, немовби сам стає причетним до безсмертя ... Відкриваючи шлях до абстрактних знань у будь-якій галузі людської діяльності, мова разом з тим не є лише мертвим інструментом інформації, вона містить у собі вічну і хвилюючу загадку, увібравши в свої мінливі глибини всі таємниці історії та буття народу. Хто не розуміє цього, кого не хвилює оця одухотворча місія слова, той краще нехай бере собі іншу професію. Бо вчитель мови і літератури мусить бути насамперед словопоклонником, так, як були колись сонцеклонники: слово ж бо освітлює душу людську, душу дитини.

Вчитель словесності – це не професія, це покликання, це праця подвижницька і повсякчасна, це любов до учнів, до того неспокоїного, допитливого, часом лінкуватого, часом непосидючого племені юних душ ... Не можна прищепити любов до рідної мови й літератури, якщо сам не любиш, не вболіваєш за долю української словесності. Треба поглиблено вивчати, знати нашу безсмертну спадщину – народні думи і пісні, поезію Шевченка, Франка, Лесі Українки, прозу Нечуя-Левицького, Мирного, Кочубинського, Стефаніка. Бо в наш електронно-атомний вік під впливом яскраво-порожніх розважальних телепрограм дуже легко народжується нігілізм у ставленні до класики як до чогось примітивного, стародавнього й смішного ... І, звичайно, треба жадібно читати літературу сучасну, нехай навіть не передбачену навчальними програмами: слово і література живуть, розвиваються, звучать по-сучасному ...

(Ю. Щербак)

ЧАСТКИ

Розрізняють словотворчі частки, які, уточнюючи зміст окремих слів, є їх складовими частинами, і формотворчі частки, які вживаються лише в деяких формах слова для вираження граматичних значень (*хай, би* та ін.).

А. С л о в о т в о р ч і частки пишуться разом, окремо або через дефіс.

1. Р а з о м пишуться:

а) Частки *аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-* у складі будь-якої частини мови (крім сполучників прислівникового типу): *абищо, абиж, аніскільки, анітрохи, анічогісінько, аніж, дедалі, деколи, декотрий, дециця, децо, чималенький, чимало, щовечора, щогодини, щоденник, щодня, щодоби, щодуху, щонайкращий, щоправда, щоразу, щосили, якби, якнайшвидше, якомога, якщо* та ін.

б) Частки **би (б), то, що** в складі сполучників: *щоб, якби, немовбито, нібито, абощо і частка же (ж)* у складі стверджувальних часток *авжеж, атож*.

в) Частка **-ся (-сь)** у зворотних дієсловах: *будується, найвся (найвсь)*.

г) Частка **-сь** у складі займенників і прислівників: *котрийсь, котрась, котресь, якийсь, якесь, дець, колись, хтось, щось*.

д) Частка **не**, коли вона виступає в складі будь-якої частини мови (крім дієслова) в значенні префікса, тобто коли слово без цієї частки не вживається: *невільник, негода, недуга, нежить, немовля, ненависть, неук; негасимий, непохитний, незліченний, невпинний, несутимий, негалиний, ненависний, ненастанний, непохитний, нестяжаний; недовзі, невинно, невпинно, незабаром, непорушно, несамовито, неказанно*.

З дієсловами **не** пишеться завжди окремо, крім тих, що без **не** не вживаються: *неволити, незчутися, ненавидіти, нестямитися*, і тих, яким частка **не** надає нового значення: *нездужати (хворіти), непокоїтися (хвилюватися), неславити (ганьбити)*. Але залежно від значення дієслова частка **не** може писатися й окремо: *не здужати (не змогти), не славити (не прославляти)*.

е) Частка **не** в складі префікса **недо-**, який означає дію, стан або якість, що виявляються в процесах, ознаках і предметах у неповній мірі: *недобачати, недовиконувати, недодержати, недоїдати, недоказувати, недолюблювати, недооцінювати, недоплатити, недочувати, недовиконаний, недодержаний, недозрілий, недоказаний, недооцінений, недописаний, недорослий, недочутий; недобиток, недоїдок, недокрів'я, недолік, недоліток, недорід, недостача, недосяжність, недотепа, недоторканність, недоук*. Якщо частка **не** виступає для заперечення дії, вираженої із префіксом **до**, вона пишеться з таким дієсловом окремо: *він недочував*, але: *Він не дочув моїх слів*.

є) Частка **не** з іменниками, прикметниками, займенниками та прислівниками, якщо вони в сполученні з **не** означають одне поняття: *невміння, неволя, неврощай, недоля, неправда, несподіванка; небалакучий, невдалих, невеселий, невчений, недобрий, незбагненний, немалий, неписьменний, неспішливий; неабихто, неабиякий; невогад, невже, невпам'ятку, невтямки, негадано, недалеко, недарма, недурно, нехотя, а також: незважаючи на ..., неважаючи на ..., немов, неначе*.

Примітка. Частка **не** пишеться окремо від прикметника, що має при собі як пояснювальне слово займенник або прислівник із часткою **ні**, а також окремо від прикметника, перед яким стоять: *далеко, зовсім, аж ніяк: Ні до чого не здатна людина; Нітрохи не цікава лекція; Далеко не досконалий твір; Зовсім не великі обов'язки; Аж ніяк не приємні спогади*.

ж) Частка **не** з дієприкметником, якщо він є означенням іменника (а не присудком) і не має при собі пояснювальних слів: *незакінчена праця, нез'ясовані питання, нержавіюча сталь, неспростовані факти*.

з) Частка **ні** з займенниками, якщо вона не відокремлена від дальшого займенника прийменником, і з прислівниками: *ніхто (нікого), нічий (нічий), ніщо (нічого), ніякий (ніякому); ніде й ніде, нізащо, нізвідки, нізвідкіля, ніколи й ніколи, нінащо, ніскільки, нітрохи, ніяк.*

2. Окремо пишуться:

а) Частка **що** в сполуках *дарма що, тільки що, хіба що, що ж до.*

б) Частка **то** в експресивних сполученнях *що то за, що то, чи то*, які виконують функції підсилювальних часток.

в) Частка **не** зі словом, з яким вона не становить одного поняття, а є лише запереченням: *Не доля вирішує – людина творить свою долю; То не глибока річка клекаче, то шумить зелений ліс; Йому бракує не вміння виконати цю роботу, а бажання. Але: Не через небажання, а через невміння він не виконав цієї роботи.*

г) Частка **не** при дієсловах, дієприкметниках, що виступають у функції присудків, при дієслівних формах на **-но, -то** й дієприслівниках: *не може не бачити, не підходячи ближче, не поспішаючи; Ні вітерець не війне, ні хмарка не набіжить; Праця не закінчена; Праці не закінчено; Підлога не вимита; Підлоги не вимито.*

д) Частка **не** з прикметниками у функції присудка, якщо часткою **не** заперечується ознака, виражена даним словом: *Ця річка не широка* (заперечення), *але: Ця неширока річка впадає в Дніпро* (одне поняття).

Примітка. Якщо між **не** й відповідним прикметником-присудком за змістом речення можливе є (*був, була* тощо), частку **не** слід писати окремо; якщо зв'язка на цьому місці порушує смисл, частку **не** треба писати разом: *Цей будинок не старий* (не є старий); *але: Цей будинок (є) нестарий* (тобто відносно недавно збудований).

е) Частка **не** з дієприкметниками, якщо вони мають при собі пояснювальні слова: *Перед будинком чорніла площа, не засаджена квітами; Ця робота ще не доведена до кінця; Я відклав ще не дописаний лист.*

є) Частка **не** з числівниками, займенниками та прислівниками займенникового походження, а також при прийменниках і сполучниках: *не три, не п'ятий; не ти, не цей, не інші; не інакше, не так; не при ..., не на...; не то; також не раз.*

ж) Частка **не** з підсилювальними прислівниками та незмінюваними присудковими словами, а також при словах, що пишуться через дефіс: *не дуже, не зовсім, не цілком; не від того, не досить, не можна, не треба; розмовляють не по-нашому.*

з) Частка **ні**, вживана для заперечення наявності предмета чи ознаки, зокрема в деяких стійких словосполученнях без дієслова (присудка), що мають характер заперечного звороту: *ні живий ні мертвий, ні кроку далі, ні на макове зерно, ні пава ні тава, ні риба ні м'ясо, ні се ні те, ні сюди ні туди, ні так ні сяк.*

и) Частка **ні**, вживана як повторюваний єднальний сполучник із заперечним значенням або як підсилювальна частка: *Він не придатний ні до роботи, ні до розмови; дитина ще не вміє ні ходити, ні говорити; Ні один не зробив так, як треба.*

і) Частка **ні** в складі займенників, якщо в непрямих відмінках вона відділяється від займенників прийменником: *ні в кого, ні до кого, ні з ким, ні до чого, ні за що, ні на що й ні на що́* (з різними значеннями), *ні на якóму.*

3. Через дефіс пишуться:

а) Частки **бо, но, от, то, таки**, коли вони виділяють значення окремого слова: *іди-бо; давай-но; тільки-но; так-от, як-от; отакий-то, стільки-то, тим-то, яось-то; важкий-таки, все-таки, дістав-таки, так-таки.*

Примітка 1. Якщо між часткою та словом, до якого вона приєднується, стоїть інша частка, всі три слова пишуться окремо: *скільки ж то* (написано), *чим би то* (втішити).

Примітка 2. Частка **таки** пишеться окремо від тих слів, яких вона стосується, якщо вона стоїть перед ними: *Він таки забіг до друга.*

б) Компоненти **будь-, -будь, -небудь, казна-, хтозна-** й под. у складі займенників і прислівників: *будь-котрий, будь-хто, будь-чий, будь-що, будь-який; котрий-будь, хто-будь, чий-будь, що-будь, який-будь; котрий-небудь, хто-небудь, чий-небудь, що-небудь, який-небудь; казна-що, хтозна-який.* Але: *будь у кого, будь на чому, казна з ким, казна при кому* (бо в середині таких слів з'являється прийменник). Неозначені складні прислівники з частками **будь-, -будь, -небудь, казна-, хтозна-:** *аби-то, будь-де, будь-коли, будь-куди, де-небудь, десь-то, казна-де, казна-коли, коли-будь, коли-небудь, куди-будь, куди-небудь, так-то, хтозна-як, як-небудь.*

в) Частка **не**, вживана як префікс в іменниках – власних назвах: *не-Європа*, але в загальних – разом: *нелюдина, неїстота.*

Б. Ф о р м о т в о р ч і частки пишуться окремо від інших слів, зокрема:

а) Частки **хай, пехай**, за допомогою яких утворюються форми третьої особи однини й множини наказового способу: *Хай живе мир між народами! Нехай міцніють дружні відносини між країнами!*

б) Частки **би (б)**, за допомогою якої утворюється форма умовного способу дієслова: *зайшов би, пішла б.*

В. М о д а л ь н і частки теж пишуться окремо, а саме:

а) Частки **же (ж)**, що відіграє видільну роль у реченні: *Ходи ж зі мною; Він же великий учений.*

б) Частки **то, це**, що мають у складі речення значення вказівності або визначальності: *На що то одній людині стільки грошей? Чи це вже й по-жартувати не можна?* [8]

Завдання 1. Перепишіть речення, підкресліть частки і поясніть правила їх написання.

Якби не мамина пісня, сказав якось один древній історик, яким убогим було б наше життя (В. Скурат.). Миру над світом сіяє маяк, тим-то спокійно свій невід рибак кидає в море (М. Рил.). Нібито копає, а сама (Лисичка) думає, як би то вихопитися та в корчі меду полизати (І. Фр.). Діду, серце, голубчику, заграй яку-небудь (Т. Шевч.). Мені жити хочеться, коли чую про щонайменший вияв свідомого громадянства, патріотизму, тим паче – коли це діти (з журн.). Як там не буде, а все-таки є той силует у вікні золотому! (Л. Кост.). А ті ж то гуси, гуси-лебедята, та й узяли підпаків на крилята, та й у хороми царські занесли! (Л. Кост.). Живу я правдою тією, що птах не може стать змією, що маску будь-яку бере лакей, бо все йому о'кей (Д. Павл.). Тож-бо бачу, що вже зарюмсана (Я. Баш.). У затишних палісадниках проникливо й зухвало пломеніли поміж запиленими кущами бузку і порічок завезені хтозна-звідки рідкісні троянди “Супер-Стар” (О. Сиз.).

Завдання 2. Перепишіть речення, розкриваючи дужки, поясніть правопис часток.

1. То(ж) було і солодко, й незвично у твоїх очах читать грозу. 2. Нас до тебе горнеться багато, але(ж) ти одна. 3. Любить людей мене навчила мати, і рідну землю, що(б) там не було. 4. Я хотів(би), як ти, прожити, що(б) не тліти, а завжди горіть. 5. Мабуть, як(би) народився в Сахарі, то полюбив(би) степи піщані. 6. Бо сьогодні народ мій дзвенить, як пісня, я(ж) в тій пісні маленький акорд (з тв. В. Симоненка). 7. Розказав(би) про те лихо, та чи то(ж) повірять! (Т. Шевч.). 8. Надто багато хотілося(б) змінити у цьому світі (Ю. Щерб.). 9. Пісенник став тут(же) бібліографічною рідкістю (В. Скурат.). 10. Роман довго розмовляв зі старою і те(ж), як міг, утішав її (М. Ст.). 11. Якою(ж) була реальність? (з газ.). 12. У співачки щасливо поєдналося виняткове репрезентування пісенної мелодики і таке(ж) рідкісне відтворення репертуару (В. Скурат.). 13. Хоча(б) скоріше почало світати! (І. Вільде). 14. Ти простила(б), як мати, цю пам'ять жорстоку, Хатинь, але(ж) хто – коли спалена ти – буде пам'ять прощати (Б. Ол.).

Завдання 3. Напишіть слова разом, окремо або через дефіс. Поясніть їх правопис.

Тільки/б, той/таки, що/ж/до, а/все/ж/таки, будь/що, хіба/що, чи/що, але/ж, тоб/то, де/в/кого, а/ні/когісінько, ні/скільки, ось/де, тоді/то, будь/чийого, де/то, ходи/но, коли/ж/то, де/б/то/не/було, все/таки, а/ні/ні, аби/коли, адже/ж, казна/з/ким, а/вже/ж, де/ж/таки, де/в/чому, що/хвилини, ні/чого, дарма/що, наче/б/то, будь/що/будь, той/таки, десь/не/десь, будь/на/яким, ані/мур/мур, ото/ж, звідки/не/будь.

Завдання 4. Розкрийте дужки, поясніть написання часток.

1. Почекай (но), дівчино, ще (й) для тебе троянди весни розцвітуть (В. Сосюра). 2. Я хотіла (б) людям для підмоги у кожну мить подати голос свій (В. Ткаченко). 3. Помий цю яблуню, ад(же) вона із яблучками. (Не) хай (же) сад всесвітній устає там, де ридала мати на руїні. (М. Рильський). 4. То (ж) було солодко й незвично у твоїх очах читать грозу (В. Симоненко). 5. І тільки (б) знати, що немарно в світі цім топтав дорогу, сиву од століть. (Б. Олійник). 6. А ті (ж) то гуси, гуси-лебедята, та (й) узяли підпасків на крилята, та (й) у хороми царські занесли! (Л. Костенко). 7. Розпрягайте, хлопці, літаки; хай (но) спочивають роботящі! (Б. Ол.). 8. О, як (би) то листя, листя не жовтіло, о, як (би) то серце вічно зеленіло. (В. Сосюра). 9. Отакий (то) наш отамаан, орел сизокрылий (Т. Шевченко).

Завдання 5. Складіть речення із словами: **абихто, анітрохи, якби, якраз, де-небудь, казна-як, немовбито, ніж, атож, хтось, колись, авжеж.**

Завдання 6. Напишіть слова разом, окремо або через дефіс і поясніть їх правопис.

Будь/що, а/ні/ні, ото/ж/то/й/є, все/таки, куди/сь, де/з/чим, що/ж/до, тому/що, як/би/то, бозна/як, десь/не/десь, от/же, який/сь/то, казна/з/ким, аби/коли, чорт/зна/де, де/б/таки, аби/то, де/на/чому, адже/ж, ось/де, як/от, знов/таки, бозна/на/чим, ані/мур/мур, як/най/глибше, все/ж, будь/на/якім, де/б/то, ото/ж, що/тижневик, де/б/то/не/було, ходи/но, де/то, все/ж/таки, що/б/там/не/було, як/таки, коли/ж/то, з/де/чим, чисму/небудь, таки/як, а/вже/ж, де/як, поки/що, де/б, звідки/не/будь, якось/то, чи/малий, а/то/ж, будь/чийого, казна/де, де/то, як/най/ближче, що/не/будь, коли/б/то, де/на/чому, аби/но, будь/де, як/би, де/коли таки/гарячий, де/ж/таки, що/до, чорт/зна/куди, як/не/як, аби/тільки, бозна/що, як/раз, дарма/що, що/то/за.

Завдання 7. Поясніть правопис часток у складі прислівників.

Як/найкраще, аби/як, аби/куди, де/далі, де/інде, де/коли, де/куди, що/далі, що/року, що/ранку, яко/мога, як/раз, то/що, як/слід, як/треба, будь/як, де/небудь, казна/де, десь/то, так/то, що/години, казна/як, що/місяця, аби/де, що/неділі, де/небудь, аби/то, куди/небудь, що/хвилини, як/небудь, коли/сь, хтозна/звідки.

Завдання 8. Розкрийте дужки, поясніть написання часток.

1. Де(ж)(таки) без хиб ви друга на землі знайти могли(б)? (М. Рил.). 2. Добре(таки), що ми поїхали сюди зорювати (О. Гонч.). 3. А поки(шо) несіть мене, вітри, суворі північні вітри на Україну далеку (І. Цюпа).

4. Святковість порушував хіба(що) похмурий вигляд напівзогнутих хатинок (І. Цюпа). 5. Отакий(то) наш отаман, орел сизокрилий (Т. Шевч.). 6. Ти не лякайся(бо), що свої ніженьки вмочиш в холодну росу (М. Стар.). 7. Ось від назви тієї трави – чигири – і пішла ніби(то) назва Чигирин (3 брош.). 8. Що(до) Максимовича, то(слід) сказати, що цей один із перших у нас збирачів і ентузіастів вивчення народної творчості першим наголосив на зв'язку “Слова” саме з народною творчістю (М. Рил.). 9. Їй прийшло до голови, що вона може не знайти Остапа, бо нічим не значила своєї дороги. Треба було ламати комиш або(що) (М. Коц.). 10. О, як(би)то листя, листя не жовтіло, о, як(би)то серце вічно зеленіло (В. Сос.). 11. Лише перед світанком противника вдало(сь)таки зломити (О. Гонч.). 12. Мовчки вони пройшли ще чи(мало) (П. Мирн.). 13. Гаптує дівчина й ридас – чи(то)ж життя?! (П. Тич.). 14. На тій голові казна(як) тримається каргуз старого фасону (О. Довж.). 15. Із Гармашиної розповіді він знав, що Артем з Христею розлучився ще хто(зна)(й)коли (А. Гол.). 16. Мати хлипа, а хтозна(чого) (М. Коц.).

Завдання 9. Перепишіть речення, підкресліть слова, написані з часткою **не** разом чи окремо. Поясніть правила їх написання.

I. 1. Чужих країв ніколи я не бачив, принад не знаю їхніх і окрас та вірю серцем щирим і гарячим: нема землі такої, як у нас. 2. Певне, є в тебе біль і горе, не відомі зовсім мені. 3. Одійдіте, недруги лукаві! Гей у лузі та й не перше літо вилягла некошена трава. 5. Мені поля задумливо шептали свої ніким не співані пісні. 6. І ми з тобою вже не в силі бути нещасливими удвох. 7. Ти не можеш мене не любити, ненавидіть не можеш теж... 8. Те, що кидали ви, як намисто, мільонам красунь до ніг, я в душі недоторкано чистим для одної для неї зберіг. 9. І світ далекий, неозорий належить нам – тобі й мені (з тв. В. Симоненка).

II. 1. Митцю не треба нагород, його судьба нагородила. 2. То небезпечно – генія цькувати. Він у безсмерті страшно вам воздасть. 3. І та печаль давно вже не скорбота. 4. Бредуть, бредуть вигнанці в дорогу неблизьку. 5. Куди їх ще, вигнанців, недоля заведе? 6. Цвітуть обличчя, острахом не стерті. 7. Що з досягнень своїх ми щодня непомітно втрачаєм? 8. О, заспівайте дівчині романс! Жінки втомилась бути не прекрасними. 9. Мов тихий дзвін гірського кришталю, неказане лишилось неказаним. 10. І ніхто не вбитий, не вбитий ніхто на війні (з тв. Л. Костенко).

Завдання 10. Напишіть **не** зі словами разом чи окремо, поясніть правопис.

Не/збагненний, не/вміють, не/дуга, не/дочуvas, не/мас, не/сьогодні/завтра, не/навмисний, не/абиякий, не/виліковний, зовсім не/старий, не/до/смаку, не/доспілий, не/вперше, не/в/пору, не/до/вподоби, не/догадливий, не/догодований, не/догартовувати, не/дозрілий, не/друг,

не/досить, не/спокій, не/твій, не/перший, не/дурний, а розумний, не/начебто, не/зважаючи на, не/здужати, не/з/руки, не/доносити, не/доречний, не/добросовісний, не/абихто, не/звідси, не/близький, ніде/не/знаний, не/мовби, не/мало, а багато, не/можна, не/набагато, не/наголошений, не/під/силу, не/повага, не/привітний, не/раз, не/слід, не/хай, не/руш, не/що інше, як, не/багата, але горда, не/допущений, не/гаразд, не/дарма, не/переливки, не/далеко, не/доречно, не/спроста.

Завдання 11. Перепишіть речення, поясніть написання ні з різними частинами мови.

1. Ні перед ким не станеш гнути спину, не віддасися ворогу в ясу, якщо ти зміг, товаришу, збагнути свого народу велич і красу (В. Сим.).
2. Життю – ні кіпця, ні начала (Б. Ол.).
3. Ніхто ніколи так ще не любив (Б. Ол.).
4. Червоні яблука в кімнатах насипані, що ніде стать (Д. Павл.).
5. Стояли ми одна супроти одної, ні з чим не крились, не хотіли йти.
6. Дорога буде – ні туди, ні звідти.
7. А цій землі нічого не забракло – ні рік, ні моря, ні озер (з тв. Л. Костенко).
8. І жаль було подруги: отак образила її нізачо (А. Гол.).
9. Ні собі, ні підлеглим Брянський не давав у горах спокою (О. Гонч.).
10. Не даючи слово промовити, мені читав і читав усяку нісенітницю (М. Коц.).
11. Ефект цієї пальби з ходу був поки що аніякий. (А. Гол.).
12. Було таке, що ні я, ні вони, ні Петрусь і по три дні рісочки в роті не мали. (А. Мац.).

Завдання 12. Напишіть ні зі словами разом чи окремо. Поясніть правопис слів.

Ні/до/чого, ні/звідки, ні/з/ким, ні/в/кого, ні/чий, ні/нащо, ні/куди, ні/один, ні/так/ні/сяк, ні/ні.

Завдання 13. Перепишіть речення, опустивши дужки.

1. Життю – (ні) кіпця, (ні) начала (Б. Олійник).
2. Вона його (ні) словом не вкорила (Л. Костенко).
3. Війна не мала (ні) кіпця, (ні) краю (П. Загребельний).
4. Сум'яття огорнуло його таке, що не міг навіть (ні) чого сказати (П. Загребельний).
5. Василю здалося, що вона десь заблудилась вночі в темному лісі, блукає між деревами і не може (ні) як знайти стежки (І. Нечуй-Левицький).
6. Не скорить серця (ні) злоба, (ні) туга. (П. Скунць).
7. (Ні) що не промина і не зника (І. Жиленко).
8. Майбутнє спочатку почати (ні)коли не пізно (А. Кичинський).

Завдання 14. Перепишіть речення, опустивши дужки. Поясніть написання не, ні з різними частинами мови.

1. 1. (Ні)одного бездумного рядка, (ні)однієї мислі (не)живої, (ні)одного (не)вистражданого слова (не)віддавай на строгий суд людей (Н.Заб.).
2. (Не)можу ні/про що писати (М.Лук.).
3. Сум'яття огорнуло його таке, що

(не)міг навіть (ні)чого сказати (П.Загр.). 4. (Не)високий лисуватий чоловік (не)сподівано з'явився на порозі (П.Загр.). 5. (Не)давно від дочки одержав я листа, малá вона, писати ще (не)вміє (І.Нех.). 6. В (не)волі за колочим дротом лежав поранений солдат (І.Мір.). 7. У місячні ночі (ні)як (не)можливо заснути (Ю.Г.). 8. Люлі, люлі, дитино, засни, мій синочку, (ні)вроку (А.Мал.). 9. То (не)птиця, то (не)горлиця понад садом перелітує (А.Мал.). 10. Мала старенька (не)мало діла з ранку до ночі і знов до зорі (А.Мал.). 11. А гори шуміли: “(Ні)чого (не)буде. У нас крем'яні і гранітні груди. (Ні)хто (не)порушить зарок природи” (П.Вор.). 12. (Не)забаром прибув дипломат (С.Олійн.). 13. І я (не)стомлений, (не)хворий, (не)відстаю між молодими (Н.Тих.).

П. 1. Я горя (не)знаного звідав по вінця, яке (не)оплачуть і сто матерів (О. Підс.). 2. Та більша в мене (не)навість утричі до римського проклятого божка (Д. Павл.). 3. (Не)багата я і проста, та чесного роду, (не)стижуся шити, прядти і носити воду (І. Котл.). 4. На чужині (не)ті люди, тяжко з ними жити, (ні)(з)ким буде поплакати, (ні)поговорити (Т. Шевч.). 5. Я іду, і в'ються спогади (не)зримо (В. Сос.). 6. І хоч (не)прийде він (ні)коли і не озветься з даліни. А мати жде свого Миколи, а мати сина жде з війни (С. Криж.). 7. Пан міркував про своє положення с'як і так, та (не)міг надумати (ні)чого ліпшого понад те, що прирадив візник (І. Фр.). 8. Відчули потиск мужньої руки, скупе, солдатське, (не)квалливе слово (Л. Дмит.). 9. В квітках всі улиці кричать: (не)хай, (не)хай живе свобода! (П. Тич.). 10. Я все стерплю, але (ні)слова (не)вирве ворог з вуст моїх (В. Сос.). 11. Та (ні)де той (не)дійде, хто (не)має цілі (І. Фр.). 12. Молода господиня, сповивши (не)мовля, уклала його в колісочку і почала колихати (В. Скурат.). 13. Моє (не)чуване терпіння (ні)хто (не)переміг (Л. Кост.). 14. Чорнобиль – це безпрецедентна катастрофа глобальних масштабів, це (не)загойна рана на тілі України (Ю. Щерб.).

Завдання 15. Словниковий диктант.

Абихто, ніскільки, щонеділі, щось, колись, аби з ким, ні з якими, що ж до, все ж таки, де про що, щонайсильніший, якнайбільше, невже, вже, якраз, майже, хай, тільки, нібито, неначебто, тобто, якби, немовби, ось, саме, лиш, аякже, атож, начебто, іди-бо, тому-то, хтозна-скільки, де-небудь, хтозна в якому, деякий, чимало, чималенький, дедалі, ніби, будь-що, не чотири, недалеко, ні добрий ні злий, ні те ні се, ніякий, нічий, ніскільки, нізвідки, нінащо, ніяк, нікчемний, нівелювати, друг-недруг, ненавидіти, неук, негайний, не до вподоби, неволити, пеначе, нехай, недоречність, так-от, щоразу, анізащо, абиде, неждано-негадано, недорід, неказаний, незабаром, немовля, негарно (погано), недогляд, нізвідки, ніяково, ніяковість, ні до кого, ні риба ні м'ясо, ні світ ні зоря.

Завдання 16. Запишіть текст під диктовку. Звірте написане з надрукованим і опрацюйте допущені помилки.

На світі є чимало пам'ятників великим, меншим, ще меншим і зовсім маленьким людям. Богам, божкам, боженятам. Пам'ятника ж Учителю немає. Як і самому життю. Оскільки життя – просто життя, а вчитель – просто вчитель.

Я ставлю знак рівності між цими двома неосягненими величинами з повним усвідомленням того, що вчитель живе в кожній людині, віруючій чи атеїстові. Отже, за святістю він вищий од міфічних богів, оскільки без останніх, як бачимо, можна обійтися, без учителя ж – ніколи й нікому! Таке його поклонання і така його доля одвіку. Наскільки висока, настільки й відповідальна. І – незмірно вдячна.

Така його доля й сьогодні. З тією лише засторогою, що за складністю завдань, які вчитель має розв'язувати зараз, – нинішньому, перебудовчому періодові не знайти адекватну в минулому.

... Ми вже визначили і механізм наших невдач, і – що особливо важливо – ті здорові важелі і підйоми, які допоможуть нам подолати негативні явища. Та є серед цих позитивних чинників один з найголовніших, про який ми згадали лише останнім часом. Ім'я йому – сім'я, родина. На жаль, ми його ще донедавна відсували у сферу абстрактних декларацій. І таким чином повільно послаблювали священні узи родинного вогнища, знецінювали повагу до батька-матері, до старших, що за законами народної моралі завжди вважалося найтяжчим гріхом. І далеко не останнім деструктивним чинником сім'ї стало зневажливе ставлення до традицій, рідної культури, мови, історії – тих об'єднуючих начал, що формують родинні сув'язі, формують, зрештою, націю.

... Час і прогрес міняють і ландшафт, і професії деякі відходять в архів. Та серед небагатьох незмінних величин є одна, найверховніша – Вчитель. І через віковіччя він так само заходитиме в клас, і вже школярам третього і грядущих тисячоліть відкриватиме ті ж незмінні величини: Батько, Мати, Вітчизна, Народ.

Схиляю голову в глибокій шанобі перед тобою, Учителю. Бо все добре, гуманне, що світиться в душі будь-кого, – ... від Учителя. І якщо добро вічне – а це воістину так, то безсмертний еси, Учителю, як саме життя.

(Б. Олійник)

ПРАВОПИС СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

1. Залежно від позиції та вимови в українській мові **і**, **у** (ігрек) передаються також літерами **ї**, **ї** та **п**.

а) **І** пишеться:

1) На початку слова: *ідея, Іліада, інструкція, інтернаціональний; Індія, Іспанія; Ібсен, Івон, Ізабелла.*

2) Після приголосного перед голосним, є та й: *артеріальний, геніальний, діалектика, індустріалізація, матеріал, соціалізм, фіалка; аудієнція, гієна, клієнт, пієтет; аксіома, революціонер, соціологія, фіолетовий; радіус, тріумф; партійний, радії; Біарріц, Фіуме; Віардо, Оссіан, Фіораванте.*

І в середині слова перед голосним іноді переходить у **й** і відповідно передається на письмі: *курйоз, серйозний; ар'єргард, бар'єр, вольтер'янець, кар'єра, п'єса.*

Іа в кінці слова передається звичайно через **ія**: *артерія, індустрія, історія, хімія; Апулія, Греція, Дієго-Гарсія, Мурсія.*

3) Після приголосних в особових іменах і в географічних назвах, а також у похідних прикметниках перед наступним приголосним і в кінці слова: *Замбезі, Лісабон, Міссісіпі, Монтевідео, Нагасакі, Поті, Ніл, Севілья, Сідней, Сомалі, Сочі; Анрі, Білло, Гальвані, Грімм, Дідро, Дізель, Овідій, Россіні; лісабонський.*

Примітка. Власні імена, що перетворилися в назви предметів і явищ, тобто стали загальними іменами, пишуться за правилами правопису загальних назв іншомовного походження: *дизель* (хоч *Дізель*).

4) Після приголосних у кінці невідмінюваних слів: *візаві, жури, колібрі, мерсі, парі, попурі, таксі, харакірі*, а також перед наступним приголосним у таких невідмінюваних словах, як *гратіс, піанісімо* й под.

5) В усіх інших випадках після **б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н** перед наступним приголосним: *бізнес, пілот, вібрація, академік, фінанси, графік, гіпотам, логічний, гімн, кілограм, кіно, архів, хімія, хірург, література, республіка, комуніст, ніша.*

Примітка 1. У ряді слів іншомовного походження, що давно засвоєні українською мовою, після **б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н** пишеться відповідно до вимови **н**: *бурмистер* (але *бургомістр*), *вимпел, східна, імбир, кипарис, лиман, миля, мирт, нирка, спирт, химера* та ін., а також у словах, запозичених із східних мов, переважно тюркських: *башикур, гиря, калмик, кинджал, киргиз, кисет, кишлак.*

Примітка 2. З **и**, а не з **і** пишуться також слова церковного вжитку: *диякон, єпископ, єпитимія, єпитрахиль, камілавка, митра, митрополит, християнство* тощо.

б) **Ї** пишеться після голосного: *мозаїка, наївний, прозаїк, руїна, теїн; Енеїда, Ізмаїл, Каїр.*

Але в складних словах, де перша частина закінчується голосним, на початку другої частини пишеться *і*: *староіндійський, новоірландський*; так само в позиції після префікса, що закінчується на голосний або приголосний: *антиісторичний, доісторичний, поінформувати; безідейний, дезінтеграція, дезінфекція, дезінформація, розіграш*.

в) **И** пишеться:

1) В загальних назвах після приголосних **д, т, з, с, ц, ж, (дж), ч, ш, р** перед наступним приголосним: *дизель, динамо, диплом, директор, методика; інститут, математика, стимул, текстиль, тип; зигзаг, позиція, фізичний, марксизм, силует, система; цистерна, цифра; жирандоль, режим, джигіт, джінси; речитатив, чичероне; ширма, шифр; бригада, риф, фабрика*.

2) У географічних назвах з кінцевими **-нда, -нка**: *Антарктида, Атлантида, Флорида; Адріатика, Америка, Антарктика, Арктика, Атлантика, Африка, Балтика, Корсика, Мексика*.

3) У географічних назвах після приголосних **дж, ж, ч, ш, щ і ц** перед приголосним: *Алжир, Вашингтон, Вірджинія, Гемшир, Жиронда, Йоркшир, Лейпциг, Сан-Франциско, Циндао, Чикаго, Чилі*, але перед голосним *і* в кінці слова пишеться **і**: *Віші, Шіофок*.

4) У географічних назвах із звукосполученням **-ри-** перед приголосним (крім **й**): *Великобританія, Крит, Мавританія, Мадрид, Париж, Рига, Рим, Цюрих* та ін., але *Австрія, Ріо-де-Жанейро*.

5) У ряді інших географічних назв після приголосних **д, т** та в деяких випадках згідно з традиційною вимовою: *Аддис-Абеба, Аргентина, Братислава, Бразилія, Ватикан, Единбург, Єгипет, Єрусалим, Китай, Кордильєри, Пакистан, Палестина, Сардинія, Сіракузи, Сирія, Сицилія, Скандинавія, Тибет* та в похідних від них: *аргентинець, аргентинський* та ін.

2. У словах, запозичених із французької мови, після шиплячих **ж, ш** пишеться відповідно до французького **и** і українське **у**, а не **ю**: *брошура, журі, парашут*; також у словах *парфуми, парфумерія*.

3. **Е** передається літерою **е**: *екватор, екзаменатор, електрика, енергія, ентузіазм, етап, ідеал, каре, силует, театр, фаєтон, філе; Еквадор, Па-де-Кале, Теруель; Енгельс, Есхіл*.

Коли іншомовне **е** (іноді дифтонг **аі**) на початку слова вимовляється в українській мові як звукосполучення **й + е**, воно передається літерою **є**: *європеєць, європейський, єгер, єнот, єресь; Ємен, Єваторія, Євразія, Європа, Євфрат, Єгипет*. Також після апострофа, **е, і, й, ь** пишеться **є**, а не **е**: *бар'єр, н'єдестал, конвеєр, реєстр, фєсєрєрк, абітурієнт, пацієнт; В'єнна, В'єтнам, Ов'єдо, Трієст, Сьєрра-Леоне; Вандрієс, Дієго, Феїєрєбах, Готьє*. Але після префіксів і споріднених з ними елементів пишеться **е**: *дієлектрик, полієдр, реєвакуація, реєміграція* тощо.

Примітка. У слові *траєкторія* пишеться *є*; у словах *проект, проєкція* й под. пишеться *е*.

Ое, ѓ, еи передаються літерою *е*: *Гете, Кельн, Вільнев*.

4. а) У загальних назвах іншомовного походження приголосні звичайно не подвоюються: *акумуляція, бароко, беладона, белетристика, бравісимо, ват* (хоч *Ватт*), *грип, група, групто, гун* (*гуни*), *ідилічний, інтелектуальний, інтермецо, колектив, комісія, комуна, лібрето, ніансимо, піцикато, стакато, сума, фін* (*фіни*), *фортисимо, шасі, шофер* та ін.

Тільки в окремих загальних назвах зберігається подвоєння: *аннали, бонна, брутто, ванна* (*ванний*), *мадонна, манна* (*манний*), *мotto, нетто, панна, пенні, тонна, білл, булла, вілла, мулла, дурра, мірра*.

б) При збігу однакових приголосних префікса й кореня, подвоєний приголосний маємо лише тоді, коли в мові вживається паралельне непрефіксальне слово: *аттерцетція*, (бо *є перцетція*), *імміграція* (бо *є міграція*), *інновація* (бо *є новація*), *ірраціональний* (бо *є раціональний*), *ірреальний* (бо *є реальний*), *контрреволюція* (бо *є революція*), *сюрреалізм* (бо *є реалізм*).

Коли непрефіксальне слово своїм змістом далеко відходить від префіксального (напр.: *нотація – анотація, конотація*), приголосний не подвоюється на письмі.

в) Подвоєні приголосні зберігаються в географічних, особових та інших власних назвах: *Андорра, Гаронна, Голландія, Калькутта, Марокко, Міссурі, Ніцца, Ренн, Яффа; Бетті, Джонні, Мюллер, Руссо, Торрічеллі, Фламмаріон, Шиллер*.

Подвоєні приголосні зберігаються й в усіх похідних словах: *андоррський* (*Андорра*), *марокканець* (*Марокко*), *яфський* (*Яффа*). [8]

Завдання 1. Прочитайте. Поясніть правила правопису слів іншомовного походження.

1. а) Династія, дистанція, інститут, тактика, позиція, симптом, сигнал, цитрусові, джинси, режим, речитатив, чинара, шифер, шифр, фортисимо, фабрика;

б) Антарктида, Флорида, Арктика, Корсика, Мексика, Атлантика;

в) Алжир, Вашингтон, Вірджинія, Чикаго, Чилі, Йоркшир, Лейпциг;

г) Великобританія, Мавританія, Мадрид, Рим, Париж;

д) Аргентина, Бастилія, Братислава, Бразилія, Вавилон, Ватикан, Єгипет, Єрусалим, Палестина, Сардинія, Сирія, Скандинавія, Тібет, аргентинець, еквадорець;

2. а) істина, інструкція, Ізабелла;

б) авіація, фіалка, тріумф, аудієнція, клієнт, геніальний, соціологія, ілюмінація;

в) Лісабон, Монтевідео, Сідней, Капрі, Нагасакі, Поті, Самалі;

г) колібрі, таксі, поні, парі, мерсі, попурі;
д) міф, бізнес, пірат, гіпербола, фінанси, німфа, піанісимо, вібрація, кіно, хірург, республіка але: бурмистер, вимпел, східна, імбір, бинт, графин, кипарис, лиман, миля, нирка, спирт, химера, башкир, гирия, калмик, кинджал, кисет, диякон, єпископ, єпитимія, митрополіт.

3. а) енергія, єпітет, єпізод, дуель, дуєт, Рафаель;
б) кушлет, пінцет, вундеркінд, гегемон, декада;
в) Єва, Європа, Євфрат, єпископ, єзуїти, єфрейтор, єгер;
г) гігієна, гієна, фєєрія, фєєрверк, Фєйєрбах, портєєра, кар'єр, п'єса, траєкторія.
4. а) акумуляція, бароко, беладонна, белетристика, бравєєсимо, інтермеєо, лібрєто, єтакато, єшасі;
б) бонна, брутто, ванна, манна, мотто, нетто, панна, пенні, тонна, біллє, булла, вілла, дурра, мірра;
в) ірраціональний, імміграція, контрреволюція;
г) Андорра, Голландія, Калькутта, Марокко, Міссурі, Ніцца, Шиллер, Россія, голландський, марокканець.

Завдання 2. Поясніть написання іншомовних слів. Невідомі для вас значення їх з'ясуйте за "Словником іншомовних слів".

Альтруїзм, антибіотик, анемія, ангіна, анестезія, аномалія, ансамбль, антиелектрон, антиквар, аркадія, атлетика, ательє, бальзам, бандероль, баритон, бар'єр, басейн, бенефіс, банкет, біосфера, біцепс, бонекватор, евакуація, хімія, жирандоль, бюджет, Братислава, Скандинавія, Балтика, інтерв'ю, Каїр, наївний, руїна, цистерна, Париж, таксі, Еквадор, Євпаторія, єнот, ін'єкція, Мюллер, Мадрид, ширма, П'ємонт, Нью-Фаундленд, графік, математика, дискусія, фаєтон, театр, кольє, клієнт, тріумф, рояль, плеєда, аудієнція, лібрєто, єтакато, пенні, нетто, Марокко, ірраціональний.

Завдання 3. Перепишіть слова, вставте, де треба, пропущені букви, поясніть правопис.

Р...ктор, ...нст...тут, д...кан, ауд...тор...я, каф...дра, с...м...нар, сп...ц...ал...н...ст..., д...скус...я, фо...є, р...ж...м, пр...ор...тет, к...нджал, б...нт, граф...н, д...якон, ж...рі, брош...ра, параш...т, парф...мерія, Сард...н...я, С...рія, Браз...лія, пан...а, бон...а, лібрєт...о, барок...о, Шил...єр, марок...анець, кол...є, шамп...н...йон, абор...єн, ре...єтрація, д...кція.

Завдання 4. Доберіть 10-15 слів іншомовного походження, пов'язаних з вашою майбутньою спеціальністю; напишіть їх. Поясніть правопис.

Завдання 5. До поданих словосполучень доберіть синоніми; поясніть правопис іншомовних слів.

1. Розмова між двома особами.
2. Драматичний або музичний твір.
3. Довжина замкнутого контура.
4. Приготування столу до обіду.
5. Словесний текст опери.
6. Тисяча тисяч.
7. Фрукти чи солодкі страви, які подаються в кінці обіду.
8. Поривчасте виконання музичних звуків.
9. Приміщення в театрі, кінотеатрі, в якому знаходяться глядачі перед початком сеансу.
10. Картина, барельєф, які заповнюють частину стіни, стелі.
11. Мішок для речей, які носять за спиною.
12. Намисто (корали) з дорогоцінними прикрасами.

Завдання 6. Випишіть у ліву колонку слова із вставленою буквою **и**, у праву – із вставленою буквою **і**.

Ультрамар...н, анг...на, бронх...т, ш...мпанзе, фет...щ, Місс...с...пі, б...бліюфіл, сп...раль, трот...л, ас...міляція, штр...х, академ...к, форт...с...мо, троп...ки, Р...м, арх...в, кос...нус, гр...п, каз...но, пер...од, Хельс...нкі, міт...нг, операц...я, в...мпел, Баст...лія, ф...нал, гібр...д, Корс...ка, бенз...н, автомоб...ль, Л...сабон, В...ардо, деф...с, граф...н, пр...оритет, Тб...лісі, електр...фікація.

Ключ. З останніх букв вписаних слів прочитайте до кінця вислів Й.В. Гете: “Як пізнати себе?”

Завдання 7. Перепишіть, поясніть вживання м’якого знака і апострофа в словах іншомовного походження.

1. Мільйони свічок на каштанах звучать, наче дзвони ясної весни (Л.Горлач).
2. Тихо спустивши порт’єри, день переходить в останню фазу (Б.Олійник).
3. Бракон’єр хитрий, а ми ще хитріші (Б. Гуцало).
4. Ад’ютант приніс карту і розстелив її на столику (Ю. Бензик).
5. Записав газетяр інтерв’ю – про дні бойові, про героїв плацдарму (І. Негода).
6. Я знаю, що бійця нащадки спом’януть і нашу віру й кров знесуть на п’єдестал (А. Малишко).
7. Два бюсти – рядом: Гус великий, пророк землі – Скворода (А. Малишко).
8. Кохати – нові землі відкривати, нюанси свіжі і відтінки нові (І. Драч).

**Навчальний тест до теми
“Вживання апострофа”**

Завдання: Назвіть слова, які слід вживати з апострофом.

1. Кур...єр	19. моркв...яний	37. дит...ясла
2. кон...юнктура	20. св...ято	38. з...єднати
3. прем...єр-міністр	21. зв...язаний	39. з...економити
4. транс...атлантичний	22. р...юкзак	40. без...іменний
5. транс...європейський	23. бракон...єр	41. з...агітувати
6. супер...маркет	24. порт...єра	42. з...явитися
7. супер...яхта	25. кар...єра	43. кр...юк
8. інтер...єр	26. В...ячеслав	44. від...їхати
9. інтерв...ю	27. Рус...янець	45. подвір...я
10. Лук...яненко	28. Пом...яловський	46. п...юре
11. Солов...йов	29. б...юро	47. п...ють
12. Дудат...єв	30. черв...к	48. дерев...яно-бетонний
13. різдв...яний	31. бур...як	49. трьох...ярусний
14. бар...єр	32. бур...ян	50. двох...осьовий
15. пів...Кисва	33. пір...я	51. люб...язний
16. пів...Японії	34. матір...ю	52. Кам...янець-Подільський
17. пів...ящика	35. ал...янс	53. фаміл...ярний
18. пів...аркуша	36. кав...рня	

ОЦІНКА: 12 балів – 0 помилок

11 балів – 1 помилка

10 балів – 2 помилки

9 балів – 3 помилки

8 балів – 4 помилки

7 балів – 5 помилок

6 балів – 6 помилок

5 балів – 7 помилок

4 бали – 8 помилок

3 бали – 9 помилок

Навчальний тест до теми

“Вживання м’якого знака”

Завдання: Назвіть слова, в яких замість крапок слід поставити м’який знак.

1. Кур...йоз	21. конферанс...є	41. шахтар...
2. бул...йон	22. дос...є	42. бібліотекар...
3. сер...йозний	23. павіл...йон	43. дон...чин
4. Солов...йов	24. Омел...ян	44. нян...чити
5. Пупкар...ов	25. Ул...яна	45. селян...с...кий
6. міл...йон	26. Натал...я	46. освітян...с...кий
7. міл...ярд	27. лос...йон	47. ател...с
8. Ковал...ов	28. сіл...с...кий	48. він...етка
9. ц...ого	29. порт...є	49. Н...югон
10. тр...охатомний	30. здаєт...ся	50. ін...екція
11. Пан...чук	31. Уман...ський	51. Лук...яненко
12. француз...кий	32. різьб...яр	52. Н...ю-Йорк
13. на Вишен...ці	33. т...мяний	53. рез...юме
14. кін...чик	34. сторін...ці	54. в...язкий
15. н...юанс	35. дівчинон...ці	55. ковз...кий
16. порт...єра	36. л...лет...ся	56. Гор...кий
17. тон...ший	37. прилад...дя	57. сміот...ся
18. мен...ший	38. Михал...ченко	58. кол...оровий
19. Грин...чишин	39. Степан...ченко	59. чотир...ох
20. круп...є	40. стил...ці	60. піз...ніше

ОЦІНКА: 12 балів – 0 помилок

11 балів – 1 помилка

10 балів – 2 помилки

9 балів – 3 помилки

8 балів – 4 помилки

7 балів – 5 помилок

6 балів – 6 помилок

5 балів – 7 помилок

4 бали – 8 помилок

3 бали – 9 помилок

Навчальний тест до теми

“Спрошення груп приголосних”, “Вживання апострофа”,
“Вживання м’якого знака”, “Зміни приголосних”

Завдання: Зазначте слова з помилками:

1. Навмисне	20. інтелігентський	39. гвинціцький
2. честний	21. багацтво	40. гірницький
3. тиждневий	22. свідоцтво	41. колорадський
4. шіснадцять	23. щасливий	42. юнацький
5. контрабандистський	24. корисливий	43. Кременчуцький
6. баластний	25. пристрасний	44. римський
7. контраний	26. цілісний	45. казахський
8. конференс’є	27. кількісний	46. випчий
9. суб’єкт	28. депутацький	47. В’ячеслав
10. прем’єра	29. асистентський	48. цв’ях
11. Лук’янов	30. злісний	49. кур’єр
12. двох’ядерний	31. учасник	50. дит’ясла
13. чотирьох’ярусний	32. устний	51. кавьярня
14. з матір’ю	33. очисний	52. кар’єра
15. улєсливий	34. захисний	53. кон’юктура
16. вісник	35. замісник	54. ательє
17. проїзний	36. банкруцтво	55. ін’єкція
18. якісний	37. Запорізький	56. прем’єр
19. пропагандисський	38. Бузький	57. дос’є

ОЦІНКА: 12 балів – 0 помилок

11 балів – 1 помилка

10 балів – 2 помилки

9 балів – 3 помилки

8 балів – 4 помилки

7 балів – 5 помилок

6 балів – 6 помилок

5 балів – 7 помилок

4 бали – 8 помилок

3 бали – 9 помилок

Навчальний тест до теми

“Правопис складних слів”

Завдання: Назвіть складні слова, що пишуться через дефіс.

1. Електро...силовий	21. аби...як	41. термо...елемент
2. купівля...продаж	22. хтозна...як	42. чотири...місяч- ний
3. радіо...фізичний	23. що...разу	43. атомно...моле- кулярний
4. макро...економіка	24. ліво...руч	44. супер...обкла- динка
5. екс...президент	25. насам...перед	45. електронно...об- числювальний
6. напів...автомат	26. механіко...мате- матичний	46. всього...на..всьо- го
7. блок...система	27. вантажно...роз- вантажувальний	47. до...запитання
8. ролик...підшипники	28. дизель...моторний	48. по...українськи
9. максі...спідниця	29. стоп...кран	49. контрольно...ви- мірювальний
10. термо...гідро...ди- наміка	30. кіловат...година	50. гран...прі
11. аро...промисловий	31. державно...пра- вовий	51. кіно...фестиваль
12. смітте...збірник	32. агро...фірма	52. електро...рушій- ний
13. метео...станція	33. кінець...кінцем	53. кілька...разовий
14. три...процентний	34. гідро...ізоляція	54. 10...поверховий
15. вище...згаданий	35. тепло...обмінник	55. сімдесяти...річчя
16. двадцяти...поверховий	36. час...від...часу	56. напів...фабрикат
17. військово...зобов'я- заний	37. ось...ось	
18. віч...на...віч	38. як...небудь	
19. стільки...то	39. поперечно...шлі- фувальний	
20. постачальницько... збутовий		

- ОЦІНКА:** 12 балів – 0 помилок
 11 балів – 1 помилка
 10 балів – 2 помилки
 9 балів – 3 помилки
 8 балів – 4 помилки
 7 балів – 5 помилок
 6 балів – 6 помилок
 5 балів – 7 помилок
 4 бали – 8 помилок
 3 бали – 9 помилок

Навчальний тест до теми
“Подвосня та подовження приголосних”

Завдання: Вставити пропущені літери.

Подовження чи подвосня відбувається у наведених словах.

1. В...ічливий	23. знан...я
2. від...ати	24. молод...ю
3. роз...броїти	25. стат...ею
4. жит...я	26. радіст...ю
5. знаряд...я	27. зран...я
6. сторіч...я	28. сіл...ю
7. військ...омат	29. чест...ю
8. юн...ат	30. подорож...ю
9. безвин...ий	31. л...ємо
10. закон...ий	32. розкіш...ю
11. письмен...ик	33. вил...ю
12. туман...ість	34. ніч...ю
13. почут...ів	35. священ...ик
14. ріл...я	36. непримирен...ий
15. лл...я	37. туман...ий
16. стат...я	38. осін...ій
17. здійснен...ий	39. жит...єпис
18. невблаган...ий	40. об...ити
19. недоторкан...ий	41. від...іл
20. священ...ий	42. навман...я
21. стат...ей	43. нездолан...ий
22. колос...я	44. нездолан...ий

ОЦІНКА: 12 балів – 0 помилок
11 балів – 1 помилка
10 балів – 2 помилки
9 балів – 3 помилки
8 балів – 4 помилки
7 балів – 5 помилок
6 балів – 6 помилок
5 балів – 7 помилок
4 бали – 8 помилок
3 бали – 9 помилок

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П. Граматика української мови. – К.: Рад.школа, 1982.
2. Козачук Г. О. Українська мова: Для абітурієнтів. – К.: Либідь, 1995.
3. Козачук Г. О. Підвищення грамотності учнів: Навчальний посібник для учнів. – К.: Освіта, 1994.
4. Мацько Л. І., Сидоренко О. М. Українська мова: Посібник. – 2-е вид. – К.: Либідь, 1996.
5. Пазяк О. М., Сербенська О. А., Фурдуй М. І., Шевченко Л. Ю. Українська мова: Практикум. – К.: Либідь, 2000.
6. Сучасна українська мова: Підручник /О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін.; За ред.О. Д. Пономарева. – 2-е вид. – К.: Либідь, 2001.
7. Тоцька Н.І. Сучасна українська мова. Фонетика. Орфоепія. Графіка і орфографія: Посібник. – К.: Вища школа, 1995.
8. Український правопис. 6-те вид., стереотип. – К.: Наук. думка, 2004.
9. Український орфографічний словник /За ред. А.О. Івченка . – Харків: Фоліо, 2001.
10. Українська мова: Енциклопедія. – К.: “Українська енциклопедія”, 2000.
11. Фурдуй М. І. Українська мова. Практикум з правопису. – К.: Либідь, 2004.
12. Шевченко Л. Ю. та ін. Сучасна українська мова: Довідник. – К.: Либідь, 1993.
13. Шевченко Л. Ю. Українська мова: Практикум. – К.: Либідь, 2000.
14. Юшук І. П. Українська мова. – К.: Либідь, 2004.
15. Юшук І. П. Практикум з правопису української мови. 2-ге вид. - К.: Либідь, 2000.

ЗМІСТ

1. Правопис ненаголошених Е та Й	4
2. Правопис апострофа	6
3. Правопис м'якого знака	10
4. Зміни приголосних при словотворенні	14
5. Спрощення груп приголосних	18
6. Подвосення та подовження приголосних	21
7. Правопис префіксів	25
8. Велика літера у власних назвах	29
9. Правопис прізвищ, імен та по батькові.....	41
10. Загальні правила правопису складних слів	47
а) правопис складних іменників	52
б) правопис складних прикметників	55
в) правопис прислівників	59
г) правопис складних числівників та займенників	66
д) правопис службових частин мови	
прийменники	70
сполучники	74
частки	78
11. Правопис слів іншомовного походження	88
12. Тести	93
13. Література	98

Навчальне видання

Азарова Лариса Євстахіївна, Горчинська Людмила Володимирівна

Українська мова для слухачів ІндП. Орфографія

Навчальний посібник

Оригінал-макет підготовлено автором Азаровою Л. Є.

Редактор В. О. Дружиніна

Навчально-методичний відділ ВНТУ
Свідоцтво Держкомінформу України
серія ДК № 746 від 25.12.2001
21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95, ВНТУ

Підписано до друку 29.09.05р.
Формат 29,7 x 42 ¹/₄
Друк різнографічний
Тираж 85 прим.
Зам. № 2005-165

Гарнітура Times New Roman
Папір офсетний
Ум. друк. арк. 5.43

Віддруковано в комп'ютерному інформаційно-видавничому центрі
Вінницького національного технічного університету
Свідоцтво Держкомінформу України
серія ДК № 746 від 25.12.2001
21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95, ВНТУ